

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Filozofski fakultet

Odsek za srpski jezik i lingvistiku

Predmet: Analiza diskursa

Magistarska teza

Diskurs analiza gestovnog govora – diskursne osobine oslovljavanja i
pozdravljanja u srpskom jeziku

Mentorka:

prof. dr Svenka Savić

Kandidatkinja:

Milica Bracić

Novi Sad, maj 2007.

Sadržaj

Sažetak i ključne reči.....	1
1.0 Uvod.....	2
1.1 O pozdravljanju i oslovljavanju.....	2
1.2 O neverbalnoj komunikaciji.....	10
1.3 O gestovnom govoru.....	14
1.3.1 Gest kao predmet izučavanja različitih naučnih disciplina.....	16
1.3.2 Karakteristike gestovnog govora.....	21
a. Gestovni govor u svetlu definicija jezika uopšte.....	22
b. Gestovni govor kao sistem.....	24
c. Terminologija.....	28
d. „Zajednica gluvih“.....	29
e. Univerzalnost i standardizacija gestovnog govora.....	33
2.0 Cilj.....	38
3.0 Metodološki okvir.....	39
3.1 Jedinica analize.....	39
3.2 Korpus istraživanja.....	39
3.3 Kriterijumi za analizu materijala.....	41
3.3.1 Kriterijumi na nivou morfologije gesta.....	41
a. Manuelni znaci	
b. Nemanuelni znaci	
3.3.2 Kriterijumi na nivou sociolingvistike gesta i analize diskursa.....	44
4.0 Diskusija osnovnih rezultata.....	47
4.1 Upotreba jezičkih sredstava za pozdravljanje.....	47
4.1.1 Manuelna sredstva za pozdravljanje.....	47
a. Zdravo, pozdrav, mahanje	

b. Ostali pozdravni gestovi	
4.1.2 Ostala neverbalna sredstva pri pozdravljanju.....	50
4.2 Upotreba jezičkih sredstava za oslovljavanje.....	51
4.3 Upotreba zamenica Ti-Vi.....	54
4.4 Aspekt tumača.....	56
4.5 O ostalim rezultatima.....	57
4.6 O Školi gestovnog govora.....	58
4.6.1 Plan i program Škole.....	59
4.6.2 Rezultati Škole.....	62
5.0 Zaključak.....	64
5.1 Teorijski stav o odnosu gesta i jezika.....	64
5.2 Odnos gestovnog govora prema govornom jeziku sredine.....	65
5.3 Put ka standardizaciji gestovnog govora u našoj zemlji.....	66
5.4 Metodološka pitanja.....	67
5.5 Upućivanje na potrebu daljih istraživanja i primena osnovnih rezultata analize/zaključaka.....	67
Literatura.....	69
Dodaci:	
1. Dodatak br. 1: Transkript razgovora sa Branislavom Medakovićem.....	II
2. Dodatak br. 2: Transkript razgovora sa Gordanom Mučibabić.....	IX
3. Dodatak br. 3: Transkript razgovora sa Ilijom Beriće.....	XV
4. Dodatak br. 4: Transkript razgovora sa Stevanom Boriševim.....	XXIV
5. Dodatak br. 5: Objašnjenje transkripta razgovora.....	XXXII
6. Dodatak br. 6: Upitnik Ivone Vasić korišćen u istraživanju govornog ponašanja predstavnik savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja.....	XXXIII
7. Dodatak br. 7: Modifikovani upitnik korišćen pri istraživanju govornog ponašanja predstavnik gestovnog govora pri pozdravljanju i oslovljavanju.....	XXXIV

8. Dodatak br. 8: Zapisnik sa Sastanka o uvođenju gestovnog govora na Univerzitet, 21. jula 2004. godine u Svečanoj sali Rektorata Univerziteta u Novom Sadu.....XXXVI

Zahvaljujem se prof. dr Svenki Savić na svesrdnoj pomoći i strpljenju prilikom izrade ovog rada, prof. dr Veri Vasić i Milici Mimi Ružičić-Novković na korisnim sugestijama i podršci, Ivani Marković, tumaču gestovnog govora i prijateljima Branislavu Medakoviću, Gordani Mučibabić, Iliji Beriću i Stevanu Boriševu, koji su bili voljni da učestvuju u istraživanju, Miroslavu Vladetiću na tehničkoj obradi materijala za istraživanje, Svetlani Nešić i ostalim saradnicima iz Škole gestovnog govora „Hoću da ti kažem!“, bez kojih ideja o ovom magistarskom radu ne bi bila rođena.

Hvala i mojim roditeljima na podršci, strpljenju i razumevanju.

Sažetak

Rad predstavlja analizu diskursnih osobina jednog dela srpskog gestovnog govora. On obuhvata istraživanje jezičkih sredstava u situacijama pozdravljanja i oslovljavanja, kojima raspolažu korisnici gestovnog govora na srpskom govornom području, te utvrđivanje pravila za korišćenje tih sredstava, na osnovu prikupljenog materijala.

U ovom radu se pod gestovnim govorom podrazumeva kodifikovani sistem ruku, tela i mimike, kojim se, uz čitanje sa usana, prvenstveno koriste osobe sa smanjenom sposobnošću artikulacije ili sluha, odnosno, koji se prvenstveno koristi u komunikaciji s njima (Ružičić, 2003: 23).

Cilj istraživanja jeste doprinos standardizaciji jednog dela gestovnog govora na srpskom govornom području: *oslovljavanje* i *pozdravljanje*, te da se istraživačkim podacima u lingvističkim okvirima opovrgne dosadašnji osnovni stav u našoj zemlji da je gestovni govor manje vredan od govornog, koji vodi u diskriminaciju osoba sa oštećenim sluhom i smanjenom sposobnošću govora u našem društvu. Sistematizuje se postojeća praksa upotrebe gestovnog govora, kako bi se, na osnovu takvih istraživačkih podataka, sačinila pravila za podučavanje dece, omladine i odraslih osoba oštećenog sluha.

U ovom radu osnovni je teorijski pristup zasnovan na dostignućima teorija o jezičkoj delatnosti, odnosno govornom činu. Koristeći jezik delujemo na druge u saglasnosti sa našom namerom da izrazimo različite međusobne odnose unutar zajednice, a u ponašanju i govoru govornika očituju se njegove kulturne vrednosti.

Analiza podataka dobijenih istraživanjem pokazala je da se u proučavanim situacijama pozdravljanja i oslovljavanja na gestovnom izrazu srpskog jezika mogu uočiti određena pravila za izbor i upotrebu jezičkih sredstava, koja se ne razlikuju u mnogome od pravila govornog ponašanja predstavnika savremenog srpskog jezika u situaciji obraćanja. Utvrđena je i upotreba gestovnog govora uopšte, u raznim domenima. Iako je posmatran mali uzorak, dobijeni rezultati bi mogli da doprinesu utvrđivanju principa.

Ključne reči: analiza diskursa, gestovni govor, pozdravljanje, oslovljavanje, jezička delatnost, osobe sa oštećenim sluhom, tumač gestovnog govora, personalna asistencija, standardizacija jezika.

1.0 UVOD

Ovaj rad predstavlja analizu diskursnih osobina jednog dela srpskog gestovnog govora. On obuhvata istraživanje jezičkih sredstava u situacijama pozdravljanja i oslovljavanja, kojima raspolažu korisnici gestovnog govora na srpskom govornom području, te utvrđivanje pravila za korišćenje tih sredstava, na osnovu prikupljenog materijala.

Pod terminom *gestovni govor* ovde se podrazumeva kodifikovani sistem pokreta ruku i gornjeg dela tela i mimike, kojim se, uz čitanje sa usana, prvenstveno koriste osobe sa smanjenom sposobnošću artikulacije ili sluha, i koji se prvenstveno koristi u komunikaciji s njima (Ružičić, 2003: 23). Predmet proučavanja u ovom radu jesu gestovi kao supstituenti ili ekvivalenti leksičkih jedinica sa određenim funkcijama, a ne gesta kao ekspresivnog načina izražavanja.

1.1 O pozdravljanju i oslovljavanju

Pozdravljanje jeste govorni čin pri početku i završetku komunikacije između najmanje dva učesnika u komunikaciji, putem formulaičkih izraza, u zavisnosti od društvenokulturnih faktora.

Oslovljavanje jeste govorni čin koji prati najčešće pozdravljanje pri početku i završetku komunikacije između najmanje dva učesnika, a moguće je i u toku komunikacije, pri čemu može pokazivati međuzavisnost leksičke strukture i strukture društva.

Govorni činovi pozdravljanja i oslovljavanja deo su opšte komunikacione sposobnosti izvornog govornika jedne govorne zajednice, te se u njima očituje ispoljavanje njenih kulturnih vrednosti i socijalnih elemenata u jeziku date zajednice.

O važnosti socijalnih elemenata u jeziku za ostvarivanje socijalnih interakcija i sporazumevanje uopšte pisali su sporadično i lingvisti, antropolozi, etnolozi i dr.

Diskursna i sociolingvistička proučavanja osobina pozdravljanja i oslovljavanja došla su do izvesnih rezultata. Dobijeno je dosta podataka o različitim aspektima pozdravljanja i oslovljavanja, posebno onih koja se odnose na izbor i upotrebu jezičkih sredstava za pozdravljanje i oslovljavanje. Za potrebe ovoga rada, pažnja je bila usmerena na istraživanja iz psiholingvistike, sociolingvistike i analize diskursa, uglavnom sa srpskog govornog područja.

U svetu su ova proučavanja započeta šezdesetih godina 20. veka radovima psihologa Rogera Browna i A. Gilmana, čija se tipologija oslovljavanja i obraćanja zasnivala na semantičkim kriterijumima **solidarnosti** i **moći**, koje su utvrdili na osnovu upotrebe ličnih zamenica za 2. lice u različitim jezicima. Njihov zaključak je da se na odnos solidarnosti ukazuje simetričnim rasporedom tih zamenica, a da na razliku u društvenom statusu među komunikatorima upućuje nesimetrični raspored zamenica (Graovac, 2005: 6).

Značajno zapažanje Browna i Gilmana jeste to da solidarnost može postojati između sagovornika, bez obzira na odnos moći među njima. Tako, superiorni po moći mogu graditi i odnos solidarnosti (roditelji) i odnos nesolidarnosti (službenici) i inferiorni po moći, takođe. Oni posmatraju solidarnost kao dvostranu dimenziju interpersonalnih odnosa, sa osećanjima simpatije na jednoj strani i osećanjem distance na drugoj (Markel, 1990: 81).

Proučavajući govorno ponašanje predstavnika srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja, Ivona Vasić je pokazala da su osnovni odnosi uspostavljeni u kontaktu među sagovornicima solidarnost, distanciranost, razlika u statusu, ili kolebanje između solidarnosti i razlike u statusu i kolebanje između solidarnosti i distanciranosti. Ovi odnosi ispoljavaju se u izboru i upotrebi ličnih zamenica za 2. lice (Ti, Vi), jezičkih jedinica za pozdravljanje i etiketa za oslovljavanje i to u zavisnosti od srodstva, učestalosti kontakta, poznanstva, generacijske pripadnosti, društvenog statusa i same situacije (službenost, zvaničnost, psihološka moć) (Vasić, 1979: 68).

I sa aspekta socijalne psihologije, govor ne čine samo poruke kojima se saopštavaju određeni sadržaji i ideje, nego je on istovremeno „odraz i određenih

socijalnih odnosa i socijalnih situacija, kao i manifestovanje namere“, bilo značenjem reči koje se koriste, bilo po formalnim karakteristikama jezika (Rot, 1982: 76). Važne dimenzije društvenih odnosa jesu „dimenzija moći i dimenzija solidarnosti“ i one „regulišu veliki deo socijalnog ponašanja“ (Rot, 1982: 70). Moć je recipročan odnos između dve osobe, pa u oslovljavanju dolazi do izražaja tako što osoba sa većom moći oslovljava osobu sa manjom moći sa Ti, a ova moćniju osobu od sebe sa Vi. Recipročno Vi označava formalnost odnosa i distancu, a recipročno Ti, solidarnost i bliskost (Rot, 1982: 71).

Među govornicima sa oštećenim sluhom vidljivi su navedeni odnosi i oni se očituju i kroz upotrebu leksičkih jedinica za pozdravljanje i oslovljavanje.

Za razumevanje uzajamne veze tih odnosa i prakse pozdravljanja i oslovljavanja, bitno je definisati pojmove **društvene zajednice, društvenih uloga, statusa, koncepta uljudnosti i normi interakcije**, i sačiniti pregled **jezičkih sredstava za pozdravljanje i oslovljavanje u srpskom jeziku i gestovnom govoru u kontekstu društveno-kulturnih faktora.**

a.) **Društvena zajednica**

Za Džošu Fišmana jezička zajednica jeste ona u kojoj “svi članovi poznaju bar jedan govorni varijetet i norme za njegovu korektnu upotrebu”. Izolovane zajednice poseduju veoma ograničene verbalne repertoare (isto). On ističe da je verbalni repertoar jedne zajednice odraz njenog **repertoara uloga** (Fišmen 1978: 43). Sa većim repertoarom uloga, veći je verbalni repertoar – “naravno, u okviru socijalnog domena (kuća, škola i kultura, posao, uprava, crkva...)”, kako ističe Fišmen (isto: 46). Odnosi uloga su “implicitno poznati i prihvaćeni skupovi uzajamnih prava i obaveza između članova istog sociokulturnog sistema” (isto: 61).

b.) **Društvene uloge i statusa**

Važnost **uloga i statusa** u komunikaciji, u okviru jedne zajednice i šire, naročito ističu predstavnici sociolingvističkog pristupa.

Status neke osobe može se definisati kao položaj koji pojedinac zauzima u socijalnoj strukturi zajednice, kao „skup svih ponašanja prema njoj što ih može s pravom očekivati od drugih osoba“, a njena uloga se sastoji „u skupu svih ponašanja što ih druge osobe s pravom očekuju od nje“ (Stoetzel, 1966: 363, prema Škiljan, 1998: 29).

Uloge su konvencionalni načini ponašanja koje društvo očekuje da pojedinac prihvati kada zauzima određeni status, a jezik je nesumnjivo jedan od glavnih markera društvenog položaja (Kristal, 1995: 41).

U svakom određenom trenutku i prostoru u kojem se odvija komunikacijski čin, bilo u javnom ili privatnom domenu, njegovi učesnici već imaju socijalne statuse i uloge u kojima „progovaraju“ ili započinju percipirati jezičnu poruku (Škiljan, 1998: 31). Dubravko Škiljan takođe naglašava da su uloge govornika i slušaoca komplementarne u komunikacijskom činu, ali da se njima, “kako bi zadobile distinktivni karakter” (isto: 29), moraju pridodati i neki drugi socijalni statusi i uloge koji su nezavisni od konkretnog komunikacijskog čina, ali bitno određuju kontekst prenošenja poruke. Govorne uloge zavise od društvenih uloga učesnika u datoj situaciji u kojoj se govorni događaj realizuje i od tipa delatnosti, odnosno od domena društvenog života u kojem do komuniciranja dolazi (domen uslovljava identifikaciju konkretne uloge koja se govornom predstavniku pripisuje u govornim događajima ostvarenim u različitim govornim situacijama) – jedan isti govorni predstavnik može da se pojavi u različitim ulogama (Radovanović, 1979: 61).

Za potrebe ovog rada, značajno je to da, kako Dubravko Škiljan primećuje, „savremeno društvo postavlja različita ograničenja za pristup pojedinim ulogama i statusima, iako je u temeljima modernih demokratskih društava sadržana pretpostavka o načelno jednakoj pristupačnosti bilo koje uloge ili statusa svakom pojedinačnom članu zajednice, bez obzira na njegove individualne karakteristike” (Škiljan, 1998: 33). U istraživanju su učestvovalе osobe, čija je društvena uloga marginalizovana i uslovljena senzornim tipom invaliditeta. Time su neposredno uslovljeni i količina i struktura domena društvenog života i komuniciranja u kojima autonomnost gestovnog govora, kad je o pozdravljanju i oslovljavanju reč, dolazi do izražaja. Te osobe se moraju boriti sa dvostrukom preprekom na putu ka sticanju određenog statusa i društvene uloge – prepreku koju im zadaje sam invaliditet, ali i društvenu barijeru koju čine stereotipi i predrasude o njihovim intelektualnim i drugim sposobnostima.

c.) **Koncept uljudnosti**

Kada se govori o pozdravljanju i oslovljavanju, nezaobilazni su socijalni činoci i poštovanje i uljudno obraćanje. *Poštovanje* (deference) i *uljudnost* (politeness) usko su vezani za pitanja socijalne distance i moći, kao socijalnog koncepta (Kristal, s. a.: 44-45). Iako su oni najčešće sinonimični, u radu »*Deference*« *versus* »*politeness*« J. R. Hvanga, *poštovanje* i *uljudnost* predstavljeni su kao dva odvojena, različita, ali blisko povezana sociolingvistička koncepta upućena jedan na drugi, koji zajedno tvore koncept socijalne distance (Hwang, 1990: 53). Sociolingvistički termin *poštovanje* definiše se kao „moć kao društvena činjenica, uspostavljena a priori različitim pozicijama pojedinaca ili grupe u okviru socijalne strukture“. Izbor odgovarajućeg nivoa poštovanja u razgovoru stvar je socijalnog koda koji se nameće učesnicima u komunikaciji. Poštovanje odražava relativne statuse učesnika u smislu društvene hijerarhije i zasniva se na konvencionalnim normama društva (Hwang, 1990: 42). S druge strane, *uljudnost* je uglavnom stvar psihologije govornika. Uljudnost je lingvistička strategija koju govornik koristi u različite pragmatičke svrhe, npr. da olakša interpersonalni kontakt, tako što će ukloniti statusnu nejednakost sagovornika, kako bi se što pre ostvario željeni komunikativni cilj, pa tako statusno superiorniji na ovaj način izbegava pritisak očigledne nadmoći u odnosu na podređenog sagovornika i postiže njegovu voljnu saradnju (Hwang, 1990: 48).

Uobičajena praksa za iskazivanje uljudnosti, pristojnosti, te prakse pozdravljanja pri susretu i opraštanju, zahvaljivanje i izvinjavanje, univerzalni su fenomen u svim ljudskim jezicima i veoma su važne društvene i interaktivne komponente u jeziku. Postoji mnoštvo situacija u kojima su forme uljudnosti obavezne u gotovo svim društvima širom sveta. Sposobnost korišćenja ovih formi jeste esencijalan deo komunikativne kompetencije i deca ih moraju savladati na ranom uzrastu (Greif, Gleason, 1980: 159). Deca usvajaju ove forme učeći ih od roditelja. Roditelji eksplicitno uče decu praksi pozdravljanja i zahvaljivanja na uzrastu kada deca još ni ne razumeju semantičku osnovu ovih formi, već ona jednostavno uče da sprovode praksu u odgovarajućem trenutku, bez svesti o tome koji je njen smisao (isto: 162). Bilo je pretpostavki, naročito u antropološkoj literaturi, da postoji instinktivna osnova pozdravljanja i sličnih ljudskih rituala, ali rezultati ispitivanja Greifa i Gleasona, slabo dokazuju te instinkte, dok se kod

roditelja uočava mnogo primera eksplicitnog treninga i takva, direktna, sociolingvistička socijalizacija široko je rasprostranjena (isto: 164) i to ne samo od strane roditelja (isto: 165). Prakse pozdravljanja, zahvaljivanja i izvinjavanja veoma su važne, jer markiraju govornika kao odgovarajućeg, pogodnog člana jednog društva, a njihov izostanak jeste oznaka ekscentrične i čudne osobe, a može rezultirati i ozbiljnim smetnjama u interpersonalnim odnosima (isto: 166). Utvrđeno je da roditelji uče svoju decu krajnje stereotipnoj praksi pozdravljanja, što ukazuje na njihovu svest o izvankomunikativnim činionicima, a, iako ih deca koriste u manjoj meri voljno i spontano, roditelji svakako insistiraju na sprovođenju tih formi. Međutim, kada se praksa pozdravljanja jednom uspostavi, ona postaje ne samo marker članstva u uljudnom društvu, nego i marker jednog od najtrajnijih elemenata našeg lingvističkog repertoara, koja opstaje, kako navode Greif i Gleason, čak i kod osoba sa afazijom, Alchajmerovom bolešću i senilnom demencijom, kada se referencijalni govor u velikoj meri može izgubiti (isto: 166).

d.) **Norme interakcije**

Norme interakcije čine pravila za organizovanje, tj. za započinjanje, odvijanje i prekidanje govornog događaja. Ona su smeštena u sferi jezičkog znanja koja se naziva *kompetencija komunikacije*. Ona, između ostalog, regulišu i upotrebu sredstava za pozdravljanje i obraćanje, tempo, fonetski intenzitet govora (šaputanje, vikanje i dr.), nejezičko ponašanje u toku ostvarivanja govornoga događaja (ponašanje i položaj u prostoru, gestovi, mimika lica, pogled i sl.) (Radovanović, 1979: 51). Ove norme su konvencionalnog karaktera.

Kao jednu od tekstualno-pragmatičkih osobina razgovornog jezika, Vesna Polovina navodi i otpočinjanje i završavanje razgovora, u kojima do izražaja dolazi mešanje psiholoških, društvenih i lingvističkih komponenti. Sam početak razgovora podrazumeva razmenu formula-pozdrava u kombinaciji sa skupom formula „učtivosti“, „uljudnosti“, između govornika i sagovornika, u čemu se vidi njihova fatička funkcija. Njihov zajednički cilj jeste omogućivanje „situacionih uslova za ostvarivanje međuljudskog kontakta“ (Savić, Polovina, 1989: 34). Izbor i upotrebu sredstava za pozdravljanje uslovljavaju distanca između sagovornika, njihov društveni status, navika,

pa čak i „obični automatizam“, ali i neki drugi situacioni faktori, kao što su mesto, vreme, događaj, raspoloženje komunikatora, tip govornog čina i perlokutornog efekta (isto: 12). I izbor i upotreba sredstava za oslovljavanje zavise od navedenih činilaca. Lične zamenice za 2. lice, u odnosu na ostale jedinice leksičkog nivoa, u najvećoj meri nose funkciju obraćanja sagovorniku. Obraćanje sagovorniku sa Ti ili sa Vi, u većini evropskih jezika i šire, i distribucija i funkcija tih zamenica u datoj govornoj situaciji, posmatraju se kao simbol strukture ili socijalnih varijabli kojima odgovara određeni gramatički broj (isto).

e.) **Jezička sredstva za pozdravljanje i oslovljavanje u srpskom jeziku i gestovnom govoru u kontekstu društveno-kulturnih faktora**

Raspored (izbor i upotreba) jezičkih sredstava za pozdravljanje i oslovljavanje, dakle, zavisi od prirode odnosa među predstavnicima datog jezika, odnosno, kolektiva, kao i o ulozi referisanja o relativnom društvenom statusu komunikatora u ostvarenom govornom događaju (tj. o statusu jednog u poređenju sa statusom drugog).

U srpskom jeziku i u gestovnom govoru, simetričan raspored zamenica Vi-Vi može saopštavati o *distanciranosti* (zvaničnost, formalnost, oficijelnost, nesolidarnost) u odnosu među komunikatorima, zasnovanoj na njihovom međusobnom nepoznavanju, na službenosti situacije, na nejezičkim konvencijama ponašanja i sl. (Radovanović, 1979: 35-36). Paralelno sa pravilima za izbor i upotrebu zameničkih oblika Ti, Vi, postoje i pravila koja uslovljavaju izbor i upotrebu nekih drugih jezičkih sredstava, kao što su **pozdravi** (isto: 38).

O relativnom društvenom statusu informatora u datoj situaciji, informišu i sredstva za oslovljavanje. Tipična i standardna sredstva za oslovljavanje i obraćanje jesu imena, prezimena i nadimci (isto: 40). To mogu biti nazivi za titule i zvanja (doktor, magistar, specijalista, primarijus, asistent, docent, profesor, činovi u armiji), društvene funkcije (predsednik, sekretar, direktor, šef, upravnik, dekan), profesije (učitelj, nastavnik, profesor, doktor, sudija, konobar), ili neka semantički manje obeležena sredstva za obraćanje/oslovljavanje (drug, kolega, gospodin, komšija, dečko, čika, teta), samostalno upotrebljena ili uz imena, prezimena ili nadimke (isto: 39-40; Rot, 1982: 73).

Specifičnost gestovnog govora je u tome što je oslovljavanje najčešće izostavljeno, zbog prirode samog čina, a i zbog osnovne kaakteristike gestovnog govora, odnosno činjenice da on predstavlja vizuelan kod govornog jezika, te se ne javlja potreba za verbalnim oslovljavanjem.

Oslovljavanje može biti i sastavni deo nekog drugog govornog čina. Prilikom analize upotrebe jezičkih jedinica za imenovanje, određivanje sagovornika, odnosno, oslovljavanja i samooslovljavanja kod dece, Vera Vasić utvrđuje da se deca najčešće koriste ličnim imenom ili nadimkom sagovornika, ličnim zamenicama, pejorativnim, kao i hipokorističnim jedinicama i ostalim formama, u zavisnosti od situacije. Upotreba ovih jedinica, kako autorka zaključuje, uslovljena je komunikativnim potrebama deteta govornika i deteta sagovornika u datom trenutku, odnosno komunikacijskim kontekstom, tipom govornog akta (molba, zabrana, zahtev, pobuna i sl.) i ciljem poruke. Tako, hipokoristična imenovanja kod starije dece imaju za cilj govorno i komunikativno prilagođavanje mlađim sagovornicima (Vasić, 1983: 111), pejorativno oslovljavanje se javlja u situaciji kada sagovornik prekida aktivnost govornika, ili je onemogućava, ili kada ne želi da udovolji njegovim zahtevima (isto: 119) i sl.

Kao ilustraciju za navedene odlike pozdravljanja i oslovljavanja navodim značajne etnološke podatke u vezi s tim, koje donosi poglavlje *Pozdravljanje, klanjanje i zakletva* u knjizi *Psihofizičko izražavanje srpskog naroda poglavito bez reči* Sretena Trojanovića, u kojoj autor pozdrav opisuje kao „mimični gest u raznim varijacijama kod raznih naroda“, ali ih on, ipak, svodi na „istu osnovu i isti značaj» u međuljudskom kontaktu – «poniznosti, uljudnosti, etikecije itd.“ (Trojanović, 1986: 69). Neverbalna sredstva za pozdravljanje, koja Trojanović navodi, jesu klimanje glavom, pozdravna mimika, klanjanje, klečanje, „padanje na zemlju ničice“, „celivanje“. Verbalna sredstva za pozdravljanje jesu formule-pozdravi (pozdrav: „Dobro jutro!“, „Pomoz bog!“, „Dobro večer!“, „Zbogom!“, „Laku noć!“ i sl., otpozdrav: „Bog ti pomogao!“) u kombinaciji sa formulama učtivosti (pri pozdravu: „Kako ti?“, „Jesi li mirno osvanuo?“, „Šta mi radiš?“ i sl., pri otpozdravu: uvek „Hvala Bogu!“) (isto: 79). To što se prilikom pozdravljanja mimika proupraća ponekad i celim rečenicama, autor objašnjava kao „uzajamno dopunjavanje“ koje „pojačava dijalog“. On jasno uočava razliku u društvenom statusu u pozdravljanju i navodi da «kad se razne forme pozdravljanjem suoče, kod mnogih će se

očigledno opaziti da im je podloga *strah*¹ prema moćnim. Slabi u susretu moraju da pokažu da nemaju nikakve zle namere prema moćnim“ (isto), a česta je pojava da „kad niži pozdravi višeg, ovaj mu neće ništa rečima odgovoriti nego će samo malčice trepnuti očima, a neki put i jedva klimnuti glavom“ (isto: 73)². Naglašava se da se pozdravljanjem i otpozdravljanjem „nešto želi“, ali i to da je „kod civilizovanih“ pozdravljanje „obično čista konvencija“ (isto: 72).

1.2 O neverbalnoj komunikaciji

Komunikacija uopšte kod čoveka je veoma intenzivna, složena, raznovrsna, stalni je pratilac ljudske aktivnosti i uključena je u gotovo celokupno čovekovo ponašanje. Za čoveka je karakteristična komunikacija rečima, ali tu su još i slike, sheme i drugi *arbitrarni znakovi povezani s rečima*.

Neverbalna komunikacija je ona koja se ne ostvaruje rečima, nego koristi neverbalne znakove (Rot, 1982: 21). **Govor tela**, kao vid neverbalne komunikacije, važan je, jer je on najpostojaniji čovekov pratilac uz jezik, pa i bez jezika. Prema jednima, on je nesamostalan, neemancipovan u odnosu na jezik, a po drugima, on je prethodio jeziku u evoluciji ljudske vrste. On se posmatra kao vizuelni jezički fenomen, što je posledica podložnosti jezika raznim kodovima.

Domaća literatura o neverbalnoj komunikaciji uopšte sadrži najčešće osvrt na dosadašnje domaće i svetske stavove o ovom fenomenu, uz minimalno pominjanje gestovnog govora kao samostalnog, prirodnog jezika (kako ga posmatra UNESCO)

¹ Kurziv S. Trojanovića.

² Pozdravljanje klanjanjem i saginjanjem može se priključiti skupu lingvističkih jedinica koje enkodiraju vertikalnu dimenziju u prostoru, uz pomoć koje se, između ostalog, „konceptualizuje i MOĆ, odnosno pojmovni odnosi dominacije i potčinjenosti. Položaj u društvu konceptualizuje se kao „položaj na vertikalnoj dimenziji“ (viši, dominantan – niži, potčinjen), te se odnosi »dominacija/potčinjenost“ moraju razumevati uz pomoć vertikalne dimenzije. Oni se mogu relevantno orijentaciono pojmovno preslikati kao „MOĆ JE GORE, NEMOĆ/ENTITET U ODNOSU NA KOJI SE ISPOLJAVA MOĆ JE DOLE“. Kao jezičke realizacije ovih odnosa neminovno se javljaju jezička sredstva kojima se ostvaruje „interakcija entiteta uslovljena njihovim vertikalnim rasporedom u fizičkom prostoru“ (Rasulić, 2004: 252).

Iznose se pitanja o tome da li gest prethodi jeziku, ili nastaje kao njegova dopuna, dileme da li on može samostalno prenositi informacije bez pomoći verbalnog izraza, da li gest može potpuno da zameni govor i sl.

Najširi okvir i klasifikaciju neverbalne komunikacije određuje Nikola Rot. On navodi dve klasifikacije komunikacije uopšte – prvu, po kojoj postoji komunikacija koja počiva na **signalima** i ona koja koristi **simbole** (Rot, 1982: 25), te drugu, po kojoj komunikacija može biti **verbalna** i **neverbalna** (Rot, 1982: 26).

a.) Komunikacija koja počiva na signalima

Komunikacija koja počiva na **signalima** jeste ona koja se odvija bez namere osobe koja ih proizvodi, informiše o stanju i osobinama te osobe onu osobu koja te signale uočava: zvuci, intonacija, ritam govora; vrsta pokreta, položaj tela, prostorni odnosi među učesnicima komunikacije.

b.) Komunikacija koja koristi simbole

Komunikacija koja koristi **simbole** počiva na znakovima nosiocima značenja i njihovim kombinacijama, a ti znakovi mogu biti **arbitrarni**, kao što su jezik i drugi konvencionalni simbolički sistemi, kao što su gestovni govor gluvonemih ili veštački arbitrarni znakovi-simboli u matematici i hemiji) i **ikonični** simbolični sistemi (Rot, 1982: 25).

Za Nikolu Rota karakteristike jezika i svih drugih simboličkih sistema jesu **dualitet** - određenim znakovima odgovaraju određena značenja, **nezavisnost znakova** – oni nisu vezani samo za jednu konkretnu situaciju, nego se mogu koristiti za razne situacije, jer se razlikuju od onoga što označavaju, **arbitrarnost** – znakovi su veštački po poreklu, konstruisani, i moguće je konstruisati nove, **denotativnost** – služe kao nazivi za određene objekte i pojave, **signifikativnost** – nosioci su značenja i kazuju o odlikama onog što označavaju; **gramatika** – postojanje pravila po kojima se njegovi elementi povezuju i kombinuju i tako postaju nosioci različitih značenja i kombinacija značenja, **stvaralaštvo (kreativnost)** – mogućnost da se primenom jezičkih pravila stvori gotovo neograničen broj ideja. (Rot, 1982: 34-35). Za Ivana Ivića odlike jezika su i **istorijska promenljivost**, **kontekstualna promenljivost**, **formiranje funkcionalnih sistema** (mentalne funkcije u mentalnoj organizaciji se izražavaju jezikom) i **internalizacija** (pojava da govor postaje instrument razmišljanja i sredstvo regulisanja vlastitog ponašanja (nav. prema Rot, 1982: 36). Mnoge od navedenih karakteristika odnose se i na gestovni govor.

c.) Neverbalna komunikacija

Neverbalna komunikacija za Nikolu Rota predstavlja skup kinezičkih i proksemičkih sredstava, odvojenih od govora - ektralingvistička, paralingvistička, obično signalna, čija su sredstva neverbalni znaci: izraz lica, telesni pokreti, prostorni raspored i sl. (Rot, 1982: 26). Ona služi ne samo kao dodatak govoru, nego se javlja i kao samostalni i veoma čest i važan način saopštavanja (naglašavanje pojedinih glasova pri govoru, pauze i ritam govora, izrazi lica, telesni dodiri, pokreti telom, razlike u odstojanju pri razgovoru s drugima, usmeravanje i zadržavanje pogleda, način odevanja i ukrašavanja, hod i način pozdravljanja, način slušanja sagovornika, rukopis i dr.) (Rot, 1983: 35). Neverbalno izražavanje često je snažnije sredstvo saopštavanja, jer deluje neposrednije i izaziva neposrednije reagovanje, manje je kontrolisano, te više govore o osobi koja koristi neverbalne znakove, a s druge strane omogućava da se stavovi ne izraze toliko eksplicitno kao što bi bili iskazani rečima – neverbalna komunikacija predstavlja „dopunski kanal uzajamnog informisanja“ (Argajl, 1975, nav. prema Rot, 1982: 88). Neverbalni znakovi su suštinski deo ljudskog reagovanja, a njihovo manifestovanje jeste sastavni deo funkcionisanja ljudskog organizma (isto: 89). Činioci od kojih zavisi manifestovanje raznih vrsta neverbalnih komunikativnih znakova i njihovih sklopova jesu pol komunikatora i osobe kojoj se on obraća, njihov uzrast, društveni status, trajanje poznanstva i iskustvo koje komunikator ima i osoba kojoj se on obraća imaju jedno o drugom, osobine njihovih ličnosti. Uslovi za ostvarivanje neverbalne komunikacije jesu odnos među osobama koje komuniciraju, situacija u kojoj se manifestuju neverbalni znakovi i kultura/potkultura kojoj pripadaju osobe u komunikacionoj interakciji (u različitim sredinama mnoga ista stanja manifestuju se na različite načine, a isti neverbalni znakovi mogu biti izraz različitih stanja (isto: 110). Stepem, u kom će pojedinac izraziti svoje emocionalno stanje, zavisi i od usvajanja kulturnih normi o „emocionalnom registrovanju i manifestovanju emocija“ (isto: 114, 190).

Funkcije neverbalne komunikacije jesu 1. izražavanje emocija (facijalna ekspresija, gledanje, fiksiranje), 2. manifestovanje interpersonalnih stavova (prijateljstvo - neprijateljstvo, dominantnost - submisivnost), 3. namerno / nenamerno (samo)prezentovanje osobina ličnosti (namerno - isticanje fizičkih karakteristika, način odevanja i podešavanja spoljnog izgleda, opšte držanje, način izgovaranja raznih verbalnih saopštenja; spontano – introvertnost, ekstravertnost, neurotičnost, agresivnost, dominantnost, submisivnost, socijabilnost), 4. podrška i praćenje verbalne komunikacije (oblikovanje verbalnog saopštenja – tvrdnja, naređenje, pitanje, pauze, podizanje i

spuštanje glasa i sl.), 5. supstitucija (zamena) verbalnog saopštenja (znači oni je ne samo dopunjuju i menjaju nego i zamenjuju, delimično ili u potpunosti) i 6. konvencionalne, za jednu ili više kultura karakteristične, forme izražavanja raznih vrsta socijalnog ponašanja (u pozdravljanju i opraštanju od nekoga, čestitanju – utvrđeni načini postupanja, tj. obrasci ponašanja u određenim socijalnim situacijama) (Rot, 1982: 98).

Nikola Rot navodi sledeću klasifikaciju neverbalnih znakova:

1. Prema delovima tela koji se pomeraju, neverbalna komunikacija se ostvaruje posredstvom paralingvističkih i ekstralingvističkih neverbalnih komunikativnih znakova.

- Paralingvističke neverbalne znakove predstavljaju elementi vokalizacije koji nisu uključeni u fonološki opis govora, svi šumovi i glasovi karakteristični za pojednice i grupe, naglašavanje ili trajanje izgovora glasova i reči; karakteristike u brzini i intenzitetu izgovaranja u emocionalnom stanju, intonacija rečenice, naglašavanje pojedinih reči; propratni glasovi koji služe sinhronizaciji dijaloga, glasovni govorni poremećaji; propratni glasovi za izražavanje emocija, interpersonalni glasovi i dr. (Argajl, 1975, nav. prema Rot, 1982: 92).

- Ekstralingvistički komunikativni znakovi su oni koji se ne sastoje iz zvučnih elemenata. Oni mogu biti **kinezički, proksemički i drugi. Kinezički znakovi** počivaju na pokretanju mišića pojedinih delova tela ili više mišića istovremeno: pokreti lica «facijalna ekspresija» i usmeravanje pogleda, pokreti pojedinih delova tela, kao što su glava, ruka, trup, noga, držanje tela u celini, tj. položaj tela, sistemi više raznih telesnih pokreta sa određenom namerom - «gestovi»; telesno dodirivanje, namerni i nenamerni mirisi i sl. (Rot, 1982: 93-94). **Proksemički znakovi** počivaju na razdaljini i prostornim odnosima među učesnicima u komunikaciji: fizička blizina/udaljenost, prostorni raspored učesnika, teritorijalno ponašanje (pravo na prostor). Po nekima, u ekstralingvističke neverbalne znakove spadaju i razni telesni dodiri, koji izražavaju različite stupnjeve lične vezanosti i naklonosti, tj. odbojnosti i neprijateljstva, mirisi, spoljašnji izgled, tj. odevanje i doterivanje vlastitog izgleda, način obavljanja raznih radnji (Rot, 1982: 84).

2. Prema referentima, tj. sadržajima koji se neverbalnim komunikativnim znakovima iskazuju, uspostavljaju se tri dimenzije koje sadrže odlike raznih sadržaja: *evaluativnost*, *potencija* (koliko se neverbalnom komunikacijom izražava moć ili položaj) i *responzivnost* (stepen u kome se neverbalnim znakovima reaguje na ono što druga osoba izražava i saopštava) (Rot, 1982: 96).

3. Zatim, tu su i vrste neverbalnih komunikativnih znakova prema **atributima komunikatora**, tj. govornika i sagovornika, kao što su lične karakteristike, psihičko stanje, starost, pol, te vrste neverbalnih komunikativnih znakova prema **medijima**

komunikacije, kao što su komunikacija licem u lice, preko tehničkih sredstava ili vizuelnom interakcijom i sl.

Nikola Rot navodi da se **gestovi** prikazuju često kao skupine raznih vrsta neverbalnih znakova koje same po sebi znače određenu kategoriju socijalnog ponašanja, ili su uključene u neki oblik socijalnog ponašanja, kojima se manifestuju razna stanja i namene. Govori se o vrstama neverbalnog ponašanja ili gestovima čiji smisao može biti pozdravljanje, pokazivanje statusa, izražavanje pokornosti, manifestovanje brige za druge, manifestovanje seksualnog interesovanja, odbrana, pretnja, agresivnost i dr. (Rot, 1982: 97).

Glavne odlike koje razlikuju verbalnu i neverbalnu komunikaciju su:

- govor je podasan za saopštavanje o karakteristikama objekta i osoba, a neverbalna komunikacija za izražavanje emocija, interpersonalnih stavova;
- jezičkom komunikacijom upravljamo svesno i prema planu, a njen neverbalni vid je često nesvesna ili nepotpuno svesna, više spontana, često nenamerna i slobodnija od kontrole ličnosti;
- za govor je potrebna aktivnost određenih delova centralnog nervnog sistema, dok je osnova za znatan deo neverbalne komunikacije aktivnost određenih supkortikalnih centara;
- govor je sistem arbitrarnih kodova na osnovu kombinacije glasova za iznačavanje objekata, odnosa i ideja, a neverbalni znaci su znatnim delom ikonički znaci, tj. slike stvarnih predmeta ili nekodirane na nasleđu zasnovane reakcije;
- reči verbalne komunikacije uvek su nosioci značenja, a neverbalni elementi komunikacije često su sao signali kojima se izražava određeno stanje organizma a ne prenosi i namerno saopštava neka poruka (Rot, 1983: 44).

1.3 O gestovnom govoru

Tematika koja se bavi analizom diskursa gestovnog govora nedovoljno je istražena kod nas, za razliku od situacije u svetu, gde se ovoj problematici poklanja više pažnje, s obzirom na osnovnu usmerenost ka vidljivosti različitih, kako u školskom sistemu, tako i u društvu uopšte. Ovoj tematici se prilazi interdisciplinarno, a diskursni pristup je jedan od mogućih.

Gest je „svaka radnja kojom se stvara neki vidni znak od strane jedne osobe, koji se šalje drugoj osobi ili posmatraču“ (Savić, 2002: 13). On se može posmatrati kao jedan od kodova kojima se čovek služi u komunikaciji pored govornog jezika. Da bi se dobro i efikasno sporazumevao sa ostalim članovima kolektiva, govorni predstavnik, osim znanjem jezika, mora raspolagati i znanjem pravila i jedinica pomoću kojih će moći da upotrebljava i druge, nejezičke oblike ponašanja i interakcije u društvenoj zajednici kojoj pripada, kao što su gestovi, mimika lica, kretanje i ponašanje u prostoru (Radovanović, 1979: 48). Nikola Rot definiše gestove kao sisteme više raznih telesnih pokreta, neverbalnih komunikativnih znakova, sa određenom namerom, da dopuni verbalni iskaz ili da izrazi ono što je nemoguće verbalno izraziti (Rot, 1982: 94). Međutim, mora se povući jasna granica između gestovnog jezika s jedne strane i gestova, govora tela i ostalih neverbalnih sredstava s druge strane.

Upotreba **gestovnog govora** podrazumeva izražavanje rukama na svestan, „verbalan“ način, radi izražavanja istog opsega značenja koji se postiže govorom (Kristal, 1995: 220) i on je, u populaciji koja ne čuje, najčešći, primarni oblik komunikacije. On je izuzetak među sredstvima iz kruga neverbalne komunikacije, kao kodifikovani, dodatno normirani sistem. U tom slučaju, gestikulator nastupa sa svesnom namerom da pošalje poruku, čime gest postaje svesna radnja određenog sadržaja (Savić, 2002: 15). On ima poseban značaj u razvoju jezika i govora osobe oštećenog sluha, jer ona najveći deo onoga što saznaje i doživljava čini putem vida. Gest omogućava detetu sa smanjenom sposobnošću sluha i govora da lakše usvoji prve pojmove i razvije prve rečenice, da se izrazi, te da se bolje snalazi u životnim situacijama (Bracić, 2004). Da bi dete ovladalo govorom, treba da postoji organska osnova za razvitak, među ostalima, slušne osetljivosti, glasovne motorike i inteligencije. Da bi dete sa oštećenim sluhom savladalo govor, potrebno je da postoji razvijena vizuelna sposobnost, manuelna motorika, inteligencija itd. U oba slučaja, međutim, fiziološke osnove čovekove govorne sposobnosti mogu se razviti i doći do izražaja samo „delovanjem određenih socijalnih faktora“ (Rot, 1982: 46). U mnogim evropskim zemljama gestovni govor je priznat za zvanični bilingvalni jezik manjine (Savić, 2002: 9). Svetska federacija gluvih se kod Unesca izborila da se gestovni govor prizna za svojevrsan lingvistički sistem i u

poređenju sa nacionalnim govorom prihvati kao bilingvalni izraz osoba sa oštećenim sluhom (Savić, 2002: 16).

Ne može se proučiti jedna kultura bez uvida u njen jezik, u njegova značenja, u žive iskaze koje govornici razmenjuju u socijalnim interakcijama. Kada se radi o zajednici osoba sa oštećenjem sluha i njihovoj kulturi, otvara se niz različitih pitanja. Nije sporno da je populacija ljudi koji ne čuju u izuzetnom položaju, kako zbog malobrojnosti u odnosu na ostatak društva, tako i zbog složene psiho-socijalno-govorne situacije u kojoj gluvi odrastaju. Iza pitanja o samom gestu stoje i širi aspekti – psihosocijalni, istorijski, medicinski, sociološki – te je bilo neophodno da se u razmatranje uključe i podaci iz tih sfera. Istraživanja širom sveta, intenzivnije pokrenuta gotovo krajem prošloga veka, trude se da pokažu na koji je način život osoba sa oštećenim sluhom uslovljen tipom jezika koji oni upotrebljavaju, na koji način gest favorizuje određeni način poimanja sveta, tj. kako uslovljava saznajni proces kod gluvih, način njihovog mišljenja, te način na koji je misao određena kategorijama koje gestovni govor ima.

1.3.1 Gest kao predmet izučavanja različitih naučnih disciplina

Gest se izdvaja kao predmet proučavanja različitih naučnih disciplina, kao što su antropologija, etnologija ili psihologija, a kao predmet lingvističkih ispitivanja najčešće se posmatra kao pratilac govornog čina.

Sa stanovišta **etnologije**, domaći naučnici se pozivaju na knjigu *Psihofizičko izražavanje srpskog naroda poglavito i bez reči* Sreten Trojanovića, kao na jedino veće i značajnije istraživanje srpske gestikulacije, kada se radi o tipovima gestikulacije i pokreta telom (Stipčević, 1997; Žikić, 2002). S. Trojanović ispituje »nemu komunikaciju« Srba u svetlu narodnog života i običaja i tiču ga se »samo prostonarodne duševne i telesne manifestacije ... očitovanja« i »izražavanje bez reči« (kurziv autora), koji jesu »integralni sastojak ne samo primitivnih nego i kulturnih naroda« (Trojanović, 1986: 11). Autor daje pregled neverbalnih sredstava, telesnih organa koji učestvuju u komunikaciji i niz primera u kojima oni sami za sebe, bez reči, prenose poruke raznovrsnih komunikativnih funkcija – »osećajnost«, »oglašavanje«, »naglašavanje«, »vabljenje i teranje domaćih i divljih životinja«, »zavraćivanje«, neverbalno ponašanje profilaktičkog karaktera i sl. Posebno poglavlje posvećeno je načinima pozdravljanja kod Srba, a njima su priključeni i

opis i tumačenje klanjanja i zakletvi (isto: 69-86, v. 8). Između ostalog, ističe se međusobno pozdravljanje komunikatora različitog društvenog statusa, naročito neverbalne njegove komponente, od kojih su najčešće klanjanje i saginjanje od strane statusno inferiornog (v. 8; Rasulić, 2004: 252-263, 234-251).

Knjiga *Antropologija gesta* Bojana Žikića iznosi niz parametara za proučavanje gestova. U njoj se daje detaljan pregled pristupa gestu kao **antropološkom** i komunikacijskom fenomenu i ona sadrži bogatu literaturu u vezi sa temom. Antropološki aspekti obuhvataju, između ostalog, istraživanje anatomske uslova za proizvođenje gestova, manje ili više zavisnih od govora (Žikić, 2002: 11). Tu se posmatra telo čoveka, organizovano u anatomske sisteme koji teže da se različito koriste u zavisnosti od različitih komunikacijskih funkcija, te se pod gestom podrazumevaju ne samo pokret ruku, delova lica i pokret usnama, već pokreti celog tela i njegov stav, položaj, čak i kada je ono u mirovanju (isto). U žiži interesovanja jeste ponašanje čoveka u interakciji sa ostalim pripadnicima zajednice, ali i šire, te koji su to načini korišćenja ljudskog tela, odnosno njegovih pojedinih delova, u zavisnosti od kulture jedne zajednice, dakle u smislu ekspresivnog i komunikacijskog doprinosa koji gestovi imaju u ljudskoj komunikaciji uopšte (Žikić, 2002: 13).

Priručnici o znakovnom jeziku sadrže osvrt na istoriju gesta i sva ona pitanja i dileme koja gest povezuju sa govornim jezikom, te zalaze detaljnije i u semiotiku gesta. *Priručnik za prevodioce gluvim licima*, prema odlukama UNESCO-a iz 1984. godine, gestovni govor u osnovi definiše kao «oblik neverbalne komunikacije u kojem se reči – pojmovi prikazuju znacima ili gestovima ruku, koji mogu nositi značenje pojedinih misli, reči ili čitave rečenice, zavisno od konteksta ili pak kompleksne serije ideja», te «znakovni govor treba prihvatiti kao legitimni lingvistički sistem i treba mu pružiti isti status kao i ostalim lingvističkim sistemima» (Savić: 1996, 21). U skladu s tim, autor daje kratki opis specifičnih karakteristika gesta, njihovu klasifikaciju i sistematiku, te kratku napomenu o učenju gestovnog jezika i znakovnim rečnicima. U istom priručniku, u poglavlju *Terminološka razgraničenja*, navode se termini *govor, jezik, gestovni jezik, gestikulacija, mimika, pantomima/pantomimika, daktilologija, hirologija, taktilologija*, kojima se raspolaže pri opisivanju ovog jezičkog fenomena.

O gestovnom govoru, kao lingvističkom pitanju, pod imenom *gestualni govor*, *gestualno izražavanje*, *gestikulacija*, *gest*, govori se i u okviru kulture govora i izražavanja, a pri tom se naši udžbenici i škola pozivaju da «obrate pažnju na kulturu gestova» (Stipčević, 1997).

Potraže li se pojmovi *body language* i *gesture* putem pretraživača Interneta može se pristupiti velikom broju stranih linkova zanimljivih antropolozima, psiholozima i najčešće poslovnim ljudima, koji podučavaju tome koliko je gest važan i u svakodnevnoj i u poslovnoj komunikaciji. Međutim, relevantni linkovi za ovo istraživanje jesu oni koji usmeravaju na tzv. *sign language*, na engleskom govornom području, ali i na drugim. Tek ovi linkovi zapravo donose informacije o gestovnom govoru koji koriste osobe sa oštećenjem sluha. Ovde se gestovni jezik posmatra kao samostalan, koji se koristi jedino u svrhu komunikacije između ljudi koji ne čuju, ili sporazumevanja sa njima. Po njihovoj količini i razuđenosti vidljivi su stavovi ljudi, mahom iz zapadnih zemalja, u vezi sa gestom i njihovo zalaganje za negu ovoga jezika. Pretraga Interneta pod pojmom *gestovni govor* donosi veoma mali broj rezultata, dok je pod pojmom *znakovni jezik*, najčešće sa hrvatskog i slovenačkog govornog područja, moguće naći dosta korisnih informacija o samom tom jeziku, o školama i institucijama u kojima on može da se uči i o istraživanjima koja su preduzeta u pravcu njegove afirmacije. To više govori o stavovima društva i nadležnih prema zajednici gluvih i njihovom jeziku u datoj zemlji.

U *Rečniku invalidnosti* navode se različiti termini koji označavaju gestovni jezik gluvih, nezavisan u odnosu na govoreni: gestovni govor, gestovno-jezički izraz, gest, govor gestova, znakovni jezik, jezik znakova. Ljubomir Savić, u svojim priručnicima, pored već spomenutih termina, koristi i termin *znakovni govor*. Šarolikost terminologije u oblasti ovog pojma tu ne prestaje. Ona se može videti i u naslovima nekoliko rečnika gestovnog govora koji postoje u našoj zemlji: *Znakovni rečnik za gluve*, gde se ovaj jezik tretira kao *znakovi*, *Govor rukama*, *Moj prvi gestovni rečnik*, gde se on javlja kao *gest*, a tek u najnovijem *Priručniku za učenje gestovnog govora*, kao *gestovni govor*.

Ovoj raznovrnosti termina i njihovoj neusklađenosti svakako doprinosi dugogodišnje neslaganje stručnjaka u oblasti surdopedagogije u vezi sa korisnošću i značajem gestovnog govora u obrazovanju i komunikaciji dece i odraslih sa oštećenjem sluha. Jedan primer nepodržavanja gesta vidi se u brošuri Saveza gluvih i nagluvih SR

Srbije *Ako imate dete oštećenog sluha...* iz 1979. godine, gde se insistira na kontroli glasa i govora gluvog deteta i savetuje roditeljima da nastoje da dete što prirodnijim glasom izgovara reči, bez napora i grimasa, a da *prirodan gest* istrajno nastoje da zamene rečju, jer je gest „težnja za izrazom i govorom”, a „okolina ne zna značenje gestova” koje dete proizvodi (str. 12). Međutim, međusobni odnos ovih dvaju sistema, oralnog i znakovnog, toliko suprotnih, u procesu školovanja „međusobno se prožimaju i postaju obostrano korisnim”, naglašava Lj. Savić (Savić, 1996: 16).

Po definiciji u *Rečniku invalidnosti* gestovni govor obuhvata i pokrete ruku i pokrete tela, mimiku i čitanje s usana, a „njime se služe osobe sa smanjenom sposobnošću artikulacije ili sluha”, ili se on „koristi u komunikaciji s njima” (Ružičić, 2003, 23-24). Po analogiji sa verbalnim izrazom, na osnovu iskustava sa domaćih i stranih terena, autorka navodi mogućnost *poezije, poetike i pozorišta na gestu*, te termine *prevođenje/tumačenje gesta i prevodilac/tumač gesta*.

Ovakva definicija govori u prilog aktuelnim tendencijama izjednačavanja mogućnosti za osobe sa invaliditetom, naročito kada su u pitanju pristupačnost i obrazovanje. Na tom putu, neophodno je iznalaženje načina da se omogući pristup informacijama i komunikacijama osobama sa senzornim oštećenjima. U pravilniku Ujedinjenih nacija za izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom, *Ključ za jednakost*, gestovni govor predstavlja «tehnologiju» koju treba koristiti da bi se «licima sa oštećenim sluhom ili otežanim razumevanjem omogućio pristup verbalnim informacijama», a pri tom se preporučuje upotreba «sporazumevanja znacima u obrazovanju gluve dece, u njihovim porodicama i zajednicama». Takođe je naglašena potreba da se obezbede «usluge tumačenja jezika znakova, kako bi se olakšala komunikacija između gluvih lica i ostalih» (Tatić, Živadinović: 2003, 23).

Tematika koja se bavi gramatikom i lingvistikom gestovnog govora, kao što se vidi iz napred izloženog, veoma je slabo i jednostrano zastupljena na srpskom govornom području. S druge strane, ona je veoma istražena u svetu. Naglašava se značajno razlikovanje gestovnih jezika u odnosu na tzv. „znakovne sisteme“, koji nisu prirodni jezici, jer znaci tih sistema predstavljaju „prevod“ govornog jezika „reč za znak“ i pri tom se u potpunosti prati sintaksa, pravila, red reči i sl. u govornom jeziku, dok se gestovni smatraju prirodnim jezicima. Brojne lingvističke studije pokazale su da gestovni

jezici imaju svoju sopstvenu gramatičku strukturu, sintaksu, gramatička pravila isto kao i govorni jezici. Ona je najčešće predmet primenjene lingvistike, psiholingvistike i sociolingvistike, morfologije i sintakse, a često se kontrastivnim proučavanjima nastoji opisati i najopštija jezička sposobnost ljudske vrste. Gestovni jezici, najčešće američki (American Sign Language - ASL) i britanski (British Sign Language - BSL), posmatraju se i analiziraju na svim lingvističkim nivoima. Najčešće i ključne teme, ipak, tiču se implementacije članova zajednice gluvih u širu zajednicu, a među njima se ističu svrha gestovnih jezika, njihov uticaj na obrazovanje gluve dece i razvojna dostignuća dvojezičnog pristupa u obrazovanju gluve dece, gde se gestovni jezik posmatra kao validan put ka sticanju znanja. Kao najistaknutiji, u tom pravcu, pokazuju se centri istraživanja gestovnog govora u niverziteti u Galodetu i Bostonu (Gallaudet University, Boston University), a značajni naučnici na ovom polju, između mnogih, jesu Carol Neidle i Sherman Wilcox, autori brojnih publikacija i kreatori mnogih projekata u vezi sa gestovnim jezikom. Kao primere, navešću samo nekoliko naslova naučnih studija i doktorskih disertacija iz ovih oblasti, koji pokazuju ravnopravnost izučavanja gestovnih i govornih jezika: *Learning to See : Teaching ASL as a Secondary Language* / S. Wilcox and P.P. Wilcox. (1997); *Academic Acceptance of ASL* / S. Wilcox (ed.). Linstok Press, (1992); *The Syntax of American Sign Language : Functional Categories and Hierarchical Structure* / Carol Neidle, Judy Kegl, Dawn MacLaughlin, Benjamin Bahan and Robert G. Lee; *Realizations of Syntactic Agreement in American Sign Language : Similarities between the Clause and the Noun Phrase* / Neidle, C., B. Bahan, D. MacLaughlin, R. G. Lee, and J. Kegl. (1998); *Rightward Wh-Movement in American Sign Language* / In D. Beerman [sic], D. LeBlanc, and H. van Riemsdijk (eds); *Role Shift in ASL: A Syntactic Look at Direct Speech* / Lee, R.G., C. Neidle, D. MacLaughlin, B. Bahan, and J. Kegl in *Syntactic Structure and Discourse Function: An Examination of Two Constructions in American Sign Language* / C. Neidle, D. MacLaughlin, and R.G. Lee (eds). *American Sign Language Linguistic Research Project Report No. 4*, (1997); *Convergent Evidence for the Structure of Determiner Phrases in American Sign Language* / Bahan, B., J. Kegl, D. MacLaughlin, and C. Neidle in *FLSM VI, Proceedings of the Sixth Annual Meeting of the Formal Linguistics Society of Mid-America, Vol. 2* / L. Gabriele, D. Hardison and R. Westmoreland (eds), Bloomington, (1995). Najpoznatija

periodična publikacija u potpunosti posvećena tematici gestovnih jezika iz lingvističke perspektive jeste *Sign Language and Linguistics* izdavača John Benjamins (Amsterdam).

Stručnjaci u svetu uspevaju, takođe, da na razne načine predstavljaju gestovne jezike u grafičkoj formi. Traga se za najpodesnijim načinima zapisivanja gestova, kako radi efikasnijeg učenja jezika, tako i radi ekonomičnije leksikografske obrade. Ta „gestovna pisma” spadaju u grupu pisama BLISS simbolike i one kojom se služe osobe sa oštećenjem i sluha i vida. I na svetskoj elektronskoj mreži dostupni su opisi raznih gestovnih jezika u obliku rečnika. Gestovi se u rečnicima predstavljaju pokretnom video slikom, dvodimenzionalnom slikom uz pomoć strelica i sličnih znakova koji ukazuju na postojanje kretnje, piktografskih simbola, ponekad i pomoću visoko apstraktne grafije, pa i opisno.

U svrhu skupljanja i analize neverbalnih lingvističkih podataka, na Internetu se nude softveri i programi, kao što je *Sign StreamTM*, alat za analizu baze lingvističkih podataka zabeleženih u video mediju i koji je specijalno dizajniran za rad sa podacima iz američkog gestovnog jezika, ali je podesan i za analizu gestovnih komponenti govornog jezika. Velik broj linkova i projekata posvećen je mašinskom prevođenju gestova i razvoju mogućnosti računara da se analizira pokret u komunikaciji, kako na relaciji čovek-čovek, tako i na relaciji čovek-mašina.

1.3.2 Karakteristike gestovnog govora

U gestovnom govoru najčešće prepoznavamo motivisanost gesta, njegove osnovne jedinice, pri čemu on teži da liči na ono što označuje. Potrebno je doći do jezičkih jedinica, komunikacijski relevantnih, na koje bi se on razložio i na taj način se omogućila njegova analiza i, uslovno, mogla napisati gramatika gestovnog govora.

Gestovni govor ne poseduje supstancu u obliku fonetike, zvuka i glasa, već drugu vrstu fizičkih činjenica - oblici i pokreti ruku, prstiju i celog tela, uključujući i facijalnu ekspresiju. Zato je njega teško analizirati i teško je napisati njegovu gramatiku.

a.) Gestovni govor u svetlu definicija jezika uopšte

Jezik gestova jedan je od najmanje proučenih vidova komunikacije, kao prirodnog jezika koji kao takav zalužuje sistematsko proučavanje. Pokušaću da pokažem da gestovni jezik ispunjava svoju lingvističku svrhu u određenom delu jednog društva i njegove kulture, na osnovu definisanja *jezika* samog, kao *jezičke sposobnosti*, i njegovih *funkcija*.

Jezik se definiše kao organizovan skup jedinica i pravila koji bivaju iskorišćeni u procesima sporazumevanja među ljudima, kao *sistem sa društvenom funkcijom sporazumevanja* (Radovanović, 1979: 9, kurziv autora). Neposredno društvena funkcija jezika jeste da posluži kao „stalno i relativno savršeno, a opšte sredstvo međuljudskog kontakta, tj. društvene interakcije različitih vrsta“ (Radovanović, 1979: 11). Simbolička komunikacija se ostvaruje znakovima koji su u jednoj zajednici prihvaćeni kao nosioci značenja, kao sredstva saopštavanja poruka, a povezani su u sisteme koji, prema određenim pravilima kombinovanja pojedinih znakova, omogućavaju stvaranje velikog broja sklopova znakova kao nosilaca njihovih značenja (Rot, 1982: 22). Postoje mnogi načini da se putem jezika nešto stvara i saopštava. Bez obzira na neposredni vid ispoljavanja, u pitanju je jedna, zajednička i opšta, ljudska sposobnost da se znaju i upotrebljavaju, proizvode i razumevaju neograničeni skupovi saopštenja, moć kreativnog služenja simboličkim postupcima (Radovanović, 1979: 5; Bugarski, 1983: 108).

Gestovni govor može se posmatrati kao prirodni ljudski jezik, kao manifestacija urođene i univerzalne sposobnosti da se progovori, može biti shvaćen kao moć, kao potencijal samo ljudskih bića koja se njime služe na kreativan način, u verbalnim interakcijama, odnosno u komunikacijskim procesima. Urođene opšte jezičke predispozicije i nasleđeni govorni i čulni aparat (u slučaju gestovnog govora, to su manuelni i vizuelni aparat) i njihovi ekvivalenti za čitanje i pisanje, služe tek u kolektivu, sticanjem potrebe za sporazumevanjem motivisane društvenim uslovima (Radovanović, 1979: 23, 26).

„Posedujemo, razvijamo i upotrebljavamo sredstvo, te putem njega stičemo i omogućuje saznanje i njegovu analizu, akumulisanje i čuvanje znanja i njegovu razmenu, zatim mišljenje, uopštavanje iskustva pojedinaca u iskustvo kolektiva i celog čovečanstva, prenošenje znanja kroz prostor i vreme (Radovanović, 1979: 11), njime se iskazuje i saopštava misao i pomoću njega se ona i ostvaruje. Gestovni simbolički sistem isto tako omogućava da čovek „izrazi saznanja i ideje do kojih dolazi“, i zasigurno on predstavlja posrednika „koji omogućava da se misao konstituiše i mišljenje razvije“ (Rot, 1982: 22-23). Gestovni govor sa svojom strukturom i karakteristikama, dakle, nije samo

medijum kojim se čovek izražava - uporedo s tom svojom osnovnom funkcijom, on je jedan od činilaca koji navode na određena tumačenja pojava u svetu ljudskog iskustva³. Shvatanje jedinstva i uzajamne zavisnosti jezika i mišljenja očituje se i pri učenju i korišćenju gestovnog govora, te, ukoliko želimo njime „u potpunosti ovladati i valjano se sporazumijevati s njegovim govornicima, nužno usvajamo i u njemu sadržan pogled na svijet (Pupovac, 1990: 22). Gestovni govor je ujedno i okvir za razumevanje i tumačenje sveta (Pupovac, 1990: 28), pa se i sadržina kulture zajednice osoba sa oštećenim sluhom da izraziti na njenom jeziku. Značaj toga ističe Ranko Bugarski kada kaže da je „veoma važno da forma jednog jezika, jednom ustanovljena, može ljudima koji njime govore da otkriva značenja koja se ne mogu prosto pripisati datom kvalitetu iskustva, već se moraju u velikoj meri objasniti kao projekcije potencijalnih značenja u sirovu građu iskustva. Jezik ima moć da analizira iskustvo u teoretski razdvojive elemente i da stvori onaj svet preplitanja potencijalnog i stvarnog koji ljudskim bićima omogućava da prevaziđu neposredno dato u njihovim pojedinačnim iskustvima i da se združe u jednom širem zajedničkom razumevanju, koje sačinjava kulturu“ (Bugarski, 1983: 79). „Stvarni svet“ je u velikoj meri nesvesno izgrađen na jezičkim navikama grupe. Struktura maternjeg jezika igra važnu ulogu u stvaranju slike koju čovek ima o svetu. (Bugarski, 1983: 80-81), a „u jeziku dolazi do pojavnosti izvanjskog svijeta koja se preoblikuje u formi mišljenja i pojavnost misaonog svijeta koja se transformira u znakovnu realnost“ (Pupovac, 1990: 12). Ova povezanost iskustva, mišljenja i jezika očigledna je i u govornom ponašanju korisnika gestovnog govora u velikoj meri. Njihovo iskustvo sačinjeno je od konkretnih pojedinosti, s obzirom da svaka društvena grupa stvara jezik kakav joj je potreban, te iz jezika prosečnog korisnika gestovnog govora izostaje poznavanje i razumevanje apstraktnih pojmova i termina koji se na njih odnose. Ukoliko se krene od pretpostavke da tip jezika određuje šta se može misliti i kako, pitanje je u kojoj meri gestovni jezik svojim mogućnostima koje mu pružaju raspoloživa sredstva i njihova unutrašnja organizacija omogućuje i favorizuje određene misaone procedure i sazajne postupke (Radovanović, 1979: 19). Psihološki aspekt predstavlja svet osoba sa oštećenjem sluha kao svet „preferiranja vizuelnih doživljavanja“, a njihovo shvatanje i konceptualizacija života „rezultat su takvog načina saznanja sveta“ (Savić, 2002: 66).

Gestovni jezik je jezik pokreta i prostora, ruku i očiju i ikoničnog pripovedanja, ali najvažnije je to da je on jezik osoba sa oštećenjem sluha. On nije nov sistem i nije kreiran od strane ljudi koji čuju, već je on prirodna pojavna forma komunikacije među

³ „Psihološki okviri čoveka u koje se smeštaju utisci iz spoljašnjeg sveta oblikovani su u stvari njegovim jezikom“ (Ivić, 1975: 146).

onima koji ne čuju i otežano govore. On je dugo bio zanemaren i zapostavljeni su njegovi potencijali. (Kyle-Woll, 1985: str. 5).

Oštećenja čula sluha i vida mogu se posmatrati kao neke od okolnosti koje se pojavljuju u ulozi komunikacijskog šuma. Međutim, oštećenje sluha jeste okolnost koja objedinjuje članove jezičke zajednice osoba sa oštećenjem sluha.

Međutim, gestovni govor se, kao izraz emancipovan od govornog jezika, odlikuje kreativnošću ekvivalentnom kreativnosti jezika. Nju nalazimo u mogućnosti da se od ograničenog materijala može stvoriti uslovno neograničen proizvod, on aktivira čovekovu moć da proizvodi iznova nove rečenice i da interpretira nova značenja, a sve na osnovu ograničenog broja pravila, a pri tom je on prilagodljiv raznovrsnim temama i kulturnim, socijalnim i sličnim potrebama, iako u ograničenom opsegu.

Ljubomir Savić navodi da se gestovni jezik u našoj zemlji još uvek nalazi na prvom nivou »prirodnog gestovnog govora«, dok je kod »školovanih gluvi« zastupljen već jedan viši nivo, jer oni »koriste preko 80% novih dogovorenih znakova za razne pojmove« (Savić, 2002: 9). Izražavanje prirodnim primarnim gestovima jeste osnovno izražavanje deteta oštećenog sluha koje je tek »progovorilo«, sve dok ne uđe u zajednicu odraslih gluvi, kada će svoje gestove »kultivisati, obogatiti i prilagoditi *univerzalnom pojmovnom rečniku gluvi*«. To je način kojim gestovni jezik postaje maternji, jer se upotrebom gesta, a bez »specijalne nastave«, govor ne može razviti i javlja se nemost (Savić, 2002: 17).

b.) Gestovni govor kao sistem

Gestovni govor ima svoje ustrojstvo i svoju funkciju u ustrojstvu konteksta, kao visoko razrađeni vid ispoljavanja čovekove simboličke moći, instrument misli, inventar, popis kulture i odraz kulture, te je u stanju da obavlja najtemeljnije komunikacijske i interakcijske funkcije – poput govornog jezika (Bracić, 2004; Ivić: 1978).

Naziv *gestovni govor* odnosi se na jezik osoba oštećenog sluha, jer je on pojmovno zasnovani sistem koji se prirodno razvio među njima. Gestovni govor jeste „sistem arbitrarno određenih položaja i pokreta rukama i prstiju u cilju označavanja određenog pojma“ (isto: 19). „Komunikacija dve osobe vične znakovnom govoru pruža

impresivan dokaz za kreativni potencijal znaka i njegovu društvenu i psihološku stvarnost kao jezik“ (Kristal, 1995: 221). Osnovna jedinica gestovnog jezika je **gest**, tj. pokret napravljen jednom ili obema rukama, obavezno praćen facijalnom ekspresijom, a često i pokretanjem usana. Njime se predstavlja jedan pojam na nivou jedne reči ili rečenice, koji je najčešće „zasićen konkretnošću“ (Savić, 2002: 21). To je konvencionalan jezički znak, jer je on proizvod implicitnog društvenog dogovora predstavnika jednog kolektiva da se niz **pokret** asocira sa određenim značenjem. Takva, u osnovi proizvoljna, veza između oznake i označenog u gestu postaje obavezna za sve predstavnike datog kolektiva, ukoliko oni žele da se međusobno sporazumevaju. Gestovnim govorom služe se predstavnici zajednice osoba sa oštećenjem sluha, koji u opisanom smislu dele, poznaju, poštuju i primenjuju istu jezičku konvenciju (Radovanović, 1979: 12). Za uspešno sporazumevanje nužan je minimum ostvarenih uslova – da i pošiljalac i primalac poznaju isti kod, kako bi poslata poruka mogla biti pravilno i tačno interpretirana, shvaćena. U protivnom, u komunikaciju se moraju uvesti različiti oblici prevođenja poruka i njihove posebne metajezičke obrade (artikulacija usnama, pismena poruka, crtež, opisni znaci koji se graniče sa pantomimom i dr.).

Ljubomir Savić opisuje gestovni jezik kao amorfan, tj. „gramatički bezličan“, „bez roda, broja, padeža, promene ni vremena, nema, i u govoru nema kongruencije, već je sve u infinitivu“. Po ovom autoru, „reči se jednostavno ređaju jedna kraj druge, onako kako se opažaju u prostoru, tako da gestovi statički stoje jedan pored drugog“ (Isto: 21). Kako primećuje D. Kristal, to se može videti u prilično doslovnom prevodu znakovnog govora na govorni jezik, gde ta vrsta transkripcije obavezno stvara utisak redukovano, uprošćenog jezika, sa krajnje „telegrafskom gramatikom“, „bez padežnih nastavaka“, dok su neke reči izostavljene. Međutim, isti autor ovo zapažanje komentariše kao neprihvatljivo ocenjivanje jednog jezika kriterijumima drugog, što se kosi sa osnovnim principima savremene nauke o jeziku, a „prevod po principu reč-po-reč s nekog stranog jezika dao bi isto toliko čudne rezultate“ (Kristal, s. a.: 222). S obzirom da leksičke jedinice bez gramatičkih pravila ne bi mogle ništa da saopšte, kao što ni gramatika bez leksike ne bi imala čime da manipuliše, tako se treba zapitati i o sistemu pravila koje poseduje i gestovni jezik. Leksika jednog jezika svedoči o stvarima o kojima govore ljudi jedne jezičke zajednice, a gramatika otkriva kako oni te stvari vide i na koji način o njima

govore (Bugarski, 1983: 175-176). Ljudi se ne sporazumevaju pojedinačnim jezičkim jedinicama, „pojedinih produktima označavanja“, jer „riječ, pojedinačni znak još uvijek nije jezik“, već tek deo jezičkog organizma, „cijelovite i artikulirane tvorevine ljudskog duha“ (Pupovac, 1990: 15). Sistematska proučavanja gramatike gestovnog jezika u Srbiji tek predstoje. Registrovanje podataka tek je prvi korak, a potrebno je izraditi specijalne metode za analiziranje i transkribovanje podataka koje će omogućiti da se oni detaljno opišu na odgovarajući način (Kristal, s. a.: 219).

Međutim, evidentno je da je referencijalna saopštavačka moć gestovnog jezika u Srbiji manja od moći govornog jezika, naročito u oblasti apstraktnih pojmova i evociranja odsutnog i on je veoma sklon dvosmislenosti, a njegova sintaksa krajnje je pojednostavljena i uslovljena (ne)poznavanjem pravila srpskog jezika. Zato njega prate artikulacija usnama, kojom se rešavaju dileme u sferi specifičnog jezičkog sinkretizma, a tu je i daktilologija. Leksikon gestovnog jezika sačinjen je od reči sa veoma konkretnim značenjima, zato što on zastupa vrlo konkretan kulturni obrazac, iza kojeg stoji svakodnevni život, posao, hrana, odevanje i sl. Problemi se javljaju pri tumačenju i primanju sadržaja koji spadaju u naučnu, stručnu i sferu ostalih apstrakcija, s obzirom da ne postoje terminološki pojmovi iz mnogih oblasti. To je usko vezano za interesovanja osoba koje ne čuju, za njihovo vaspitno-obrazovno i profesionalno usmeravanje. Ono što naše iskustvo pokazuje jeste da gluvih nema na univerzitetima, a jedan od uzroka za to jeste siromaštvo našeg gestovnog govora u odnosu na fond srpskog govornog jezika, a bez postojanja gestova teško je pratiti predavanja na visokom nivou stručnosti.

To je jedan sistem komunikacije sa ograničenim vokabularom, redukovanom gramatičkom strukturom i skućenijim izborom funkcija u poređenju s jezikom na čijim osnovama nastaje. On se ne može posmatrati kao „defektan“ jezik, ili kao onaj koji je rezultat lenjosti, iskvarenosti, primitivnog načina mišljenja, ili mentalnih nedostataka. U ovom radu zauzima se stav da je gestovni jezik proizvod izrazito kreativne adaptacije prirodnih jezika i da on ima sopstvenu strukturu i sopstvena pravila, te da kao takav može pružiti u većoj ili manjoj meri dokaze o tome kako se jezik stvara i oblikuje u skladu s ciljevima i potrebama društvene grupe čiji se pripadnici prilagođavaju široj sociolingvističkoj zajednici. U ovom slučaju, u ulozi komunikacijskog šuma pojavljuju se različite okolnosti, kao što su lingvističke smetnje u obliku međujezičkih barijera i

nepismenosti, te socijalne smetnje u vidu neznanja, a često i predrasuda, zabluda i dr. (Radovanović, 1979: 45).

Gestovni govor upotrebljava mnoge konvencije koje ne postoje u drugim jezicima, recimo simultano korišćenje signala. Aspekti gestovnog jezika, kao što je gore već rečeno, jesu *gest*, *mimika*, *daktilologija* i *artikulacija*.

Sam *gest* čine oblik šake, položaj dlana, lokacija gesta i određena kretnja. Svaki gest je stvoren od sva ta četiri parametra istovremeno. Ukoliko se jedan od njih promeni, menjaće se i značenje znaka u neko drugo, a može se desiti da znak postane i besmislen. Gestovi se odlikuju trenutnošću. Njihova važna karakteristika jeste krajnja očiglednost ili imitacija radnje, jer on predstavlja relevantnu komponentu predstave. Njime se apstraktni pojmovi svode na konkretnost sadržine (Isto: 38-39). Veza između verbalne oznake i označenog najčešće se ne ostvaruje na bazi njihove «sličnosti» (Radovanović, 1979: 12). Kod gestovnih jezika je drugačije. Njihovo osnovno svojstvo jeste ikoničnost, odnosno težnja da liče na ono što označavaju. Otuda veoma uspešno sporazumevanje među gluvim pripadnicima različitih govornih područja, bez obzira na njihov verbalni izraz. Savremena klasifikacija gestova grupiše ih u dve velike grupe – grupu prirodnih i veštačkih gestova. Prirodni gestovi mogu biti pokazni, crtajući i imitirajući, a veštački su svi ostali, svi oni dogovorenim prihvaćeni od strane svih korisnika gestovog jezika u jednoj zemlji (Savić, 2002: 52-53). Pokazni gestovi su oni kojima se, pomoću prsta, ukazuje na objekat koji je u našem vidnom polju i koji ne treba predstavljati (Isto: 53). Crtajući gestovi su oni kod kojih se predmet, radnja ili stanje ne nalaze u vidnom polju, pa se rukama i prstima ukazuje na njihove relevantne odlike (Isto: 54). Imitirajući gestovi su oni kojima se plastično i sugestivno podražava određena radnja karakteristična za dati špredmet, funkciju radnje, ličnost i sl. Viši stupanj ovih gestova vodi u simbolične, apstraktne (Isto).

Mimika je „kompleks telesnih pokreta, posebno muskulature lica, koji u sinhronoj svesnoj ili podsvesnoj funkciji prate unutrašnju emocionalnu stranu pojma i, u tom, sklopu gest-pojam dobija punoću svoga sadržaja“ (Isto: 34).

Daktilologija je znakovni sistem u kojem za svako slovo običnog alfabetskog pisma postoji poseban znak (Kristal, s.a.: 225). To je „tehnika neverbalne komunikacije korišćenjem prstne azbuke, u kojoj su slova prikazana različitim položajem prstiju jedne

ili obe⁴ ruke“ (Savić, 2002: 27). Princip je primenljiv na svaki jezik koji je razvio alfabetski sistem pisanja. Brzo se uči i može se koristiti za signaliziranje neograničenog broja reči. Taj sistem je naročito podesan za signaliziranje vlastitih imena, za koja u drugim znakovnim sistemima ne postoje posebni znaci. On se uopšte ne može koristiti ukoliko se ne zna kako koja reč piše. Govor prstima najbolje je posmatrati kao pomoćni sistem signalizacije, kao prikladan most između govornog i pisanog jezika, s jedne strane, i pravog znakovnog jezika s druge (Kristal, s.a.: 225).

S obzirom da gestove karakteriše homonimičnost, da bi se njihova konkretna značenja razlikovala, neophodna je *artikulacija*, dakle, najčešće bezvučni, izgovor reči.

Odlika gesta jeste i trodimenzionalni znakovni prostor: vertikalno, on obuhvata rastojanje od struka do temena, lateralno, znakovni prostor čini „mehur“ koji se prostire ispred osobe od krajnje leve do krajnje desne strane i u njemu funkcionišu određeni organizacioni principi (Kristal, 1995: 222).

c.) Terminologija

U lingvističkoj, defektološkoj i svakodnevnoj praksi upotrebljavaju se razni izrazi, kao što su *gestovni jezik*, *gestovni govor*, *gestovno-jezički izraz*, *gest*, *govor gestova*, *znakovni jezik*, *jezik znakova*. Neki od njih označavaju govor tela uopšte, gde se neverbalna komunikacija nalazi kao predmet interesovanja u oblastima psihologije, psihijatrije, menadžmenta i sl. (*body language*). Za gestovni govor osoba sa oštećenjem sluha, na engleskom govornom području, ustaljen je izraz *sign language*. Tako, postoje gestovni jezici koji su standardizovani u određenim državama, npr. u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, gde se u populaciji gluvih govori američkim, odnosno, britanskim gestovnim jezikom (American Sign Language, British Sign Language), koji predstavljaju znakovne varijante engleskog jezika u tim zemljama. Terminološki problemi javljaju se kada se govori o govornom jeziku koji se koristi u našoj državi: da li je to *srpski gestovni jezik*?

⁴ “Hirologija je dvoručna prstna azbuka u kojoj se slova prikazuju prstima obe ruke i time imitira latinično slovo azbuke” (Savić, 2002: 37).

Postoje još neke terminološke poteškoće. Kojim ćemo terminom označavati pojmove za koje, recimo u engleskom jeziku, postoji termin *signer*? Da li kao *označivač*, *govornik*, *signer*, *sajner*? Zatim, javljaju se dileme i u vezi sa eng. *sign* – znak, gest, eng. *gesture* – znak, gest, eng. *interpretator* - tumač, prevodilac, interpretator.

d.) „Zajednica gluvih“

Identitet jeste „skup i kontinuitet suštinskih svojstava kojima se neka ljudska grupa ili jedinka definišu naspram drugih, obezbeđujući tako svoju 'samoistovetnost', osećanje pripadnosti datom kolektivu (mi), odnosno svest o sopstvenoj ličnosti (ja)“ (Bugarski, 2005: 67). Kompleksni indentitet jedne grupe ne bi trebalo svoditi na samo jednu dimenziju. Međutim, za potrebe rada, odlike **zajednice gluvih**, mogu se razmatrati najpre sa težištem na njihovom jeziku, jer ta društvena zajednica okuplja one pojedince kojima su najčešće zajednički jedino tip invaliditeta i tip komunikacije – odnosno, ona okuplja govorne predstavnike koji poznaju gestovni govor i norme za njegovu korektnu upotrebu u društvenim interakcijama svih vrsta.

Zajednica gluvih spada u red „manjinskih“ zajednica. Jedna od definicija *manjine*, koju je dala Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina Ujedinjenih nacija glasi: „skupina manja od ostatka stanovništva jedne države koja je u nedominantnoj poziciji, čiji članovi, državljani te države, imaju s gledišta etničkog, verskog ili jezičkog, karakteristike koje ih razlikuju od onih koje ima ostatak stanovništva, i izražavaju na očit način osećanje solidarnosti u cilju zaštite svoje kulture, tradicije, vere i jezika“ (Bugarski, 2005: 79). Jezička manjina odlikuje se posebnim jezikom ili jezičkim varijetetom. Manjinsko-većinski odnosi nisu samo stvar fizičke veličine, nego i društvenog i političkog statusa. Neophodne su neke mere zaštite prava pripadnika manjine u raznim domenima, kao što su obrazovanje, mediji, kultura, sudstvo, upravni organi, javne službe i dr. (Bugarski, 2005: 81). Jezička prava pripadaju pravima svih ljudi, pojedinaca i svih jezičkih zajednica, bez obzira na rang (Bugarski, 2005: 80), a opšti im je cilj da se pripadnici manjinskih grupa učine ravnopravnim sa drugim

državljanima u jezičkom pogledu, što bi zakonski bilo zagarantovano (Bugarski, 2005: 82).

Osobe sa oštećenjem sluha čine grupu koja je odvojena od društva čujućih, te nije iznenađujuće što njihov jezik tek u poslednje vreme dolazi do izražaja. Glavni razlog za to jeste verovatno rastući interes širom sveta za prava manjinskih grupa. Relativno nova mogućnost za edukatore i istraživače zasniva se na zamisli da osobe sa oštećenim sluhom mogu da formiraju takvu grupu, pre nego da se smatraju obrazovno-vaspitnim neuspehom u odnosu na glavne tokove (Kyle-Woll, 185: str. 6).

Manjine nemaju samo pravo na negovanje svoga jezika, nego i obaveze da uče jezik sredine. Kad se radi o zajednici osoba sa oštećenim sluhom, primetan je stav stručnjaka u ovoj oblasti da gestovni jezik jeste instrument, posrednik između kulture i jezika sredine i da kao takav treba da se posmatra, jer on olakšava spoznavanje društva i jezika sredine, odnosno, jezik šire komunikacije. Deca sa oštećenjem sluha služe se gestom da bi, u meri u kojoj je to moguće, usvojila jezik sredine, pravila za njegovu upotrebu, s obzirom na to da ih ona ne mogu usvajati putem čula sluha. S jedne strane, u zavisnosti od predanosti roditelja i učitelja, deca sa oštećenjem sluha savladaće, u većoj ili manjoj meri, jezik šire komunikacije, a, s druge strane, iskustvo pokazuje da će na njih članovi zajednice gluvih u datom mestu delovati u tom pravcu da prihvate i komunikaciju putem gesta. Na taj način dolazi se do dvojezične situacije u kojoj se osobe sa oštećenim sluhom nalaze.

Dvojezičnost se definiše kao „pojava da govorni predstavnici jedne govorne zajednice istovremeno poseduju znanje dvaju jezika, što im omogućuje njihovu naporednu upotrebu“ (Radovanović, 1979: 49). U takvim slučajevima potrebno je obezbediti opšte uslove za ravnopravnu upotrebu i usvajanje, odnosno, učenje svih jezika koji se u datoj govornoj zajednici pojavljuju kao moguća komunikacijska i stvaralačka sredstva. Posebno bi trebalo obratiti pažnju pri vaspitanju i obrazovanju, u masovnom informisanju, u pravosuđu, u administraciji i javnim službama, u političkom životu, u umetničkom stvaralaštvu i dr. Međutim, trenutna situacija beleži nesamostalnost u odlučivanju za učenje gestovnog govora među mladima sa oštećenjem sluha, nezainteresovanost i strah. Deca i mladi sa oštećenjem sluha zaziru od učenja gesta, a i roditelji u velikoj meri utiču na njihovu odluku da se ne obučavaju u ovoj veštini.

Gestovni govor nije dostupan deci koja ne čuju, ne uči se u školama, veliki broj pedagoga ga ne prihvata, iako istraživanja pokazuju da se deca bolje kognitivno snalaze ukoliko ga savladaju, jer on omogućava veći kapacitet intelektualnog razvoja. Kao uzrok ovoj pojavi može se navesti nedefinisan status gesta usled neusaglašenosti njegovih govornika i stručnjaka iz oblasti surdopedagogije i rehabilitacije o tome treba li on da se koristi ili ne i, ako treba, koja je sfera njegove upotrebe. U organizacijama, savezima i institucijama takođe ne postoji **sistematski pristup**. A gestovni jezik znaju pojedinci sa smanjenom sposobnošću sluha, njihove porodice, obučeni sekretari njihovih organizacija i malobrojni tumači/prevodioci gesta (Bracić, 2004: 16). Nestandardizovanost gestovnog jezika na govornom području srpskog jezika, nedostatak stručne literature, otežan pristup stranoj literaturi i nedovoljna informisanost o razvoju metodologije učenja i proučavanja gestovnog govora otežavaju rad na osmišljavanju programa i metodologije nastave gestovnog govora i, u vezi s tim, postavlja se pitanje nastavnog kadra na svim obrazovnim nivoima koji bi znanje gesta mogao prenositi. Dosadašnja praksa u “specijalnim školama”, koje pohađaju deca sa oštećenjem sluha jeste da stručne predmete ne predaju predmetni nastavnici, nego specijalisti, d e f e k t o l o z i, što utiče na kvalitet nastave i odražava se na znanje i stručnost učenika i onemogućava njihovo dalje obrazovanje i usavršavanje.

Jezički identitet korisnika gestovnog govora rastrzan je, na jednoj strani, između verbo-tonalnog pristupa u usvajanju jezika sredine na kojem insistira aktuelni školski sistem, i na drugoj strani, od gestovnog jezika kojem osobe sa oštećenim sluhom daju prvenstvo kao prirodnom i primarnom sredstvu komunikacije unutar njihove zajednice. Međutim, zbog nepostojanja institucionalizovanog načina usvajanja gestovnog jezika, koji bi bio standardizovan, osoba sa oštećenjem sluha, ostaje na pola puta u usvajanju oba jezika. Imajući to u vidu, osoba sa oštećenjem sluha, nije u mogućnosti da odgovori na one zahteve koji bi je učinili govornim predstavnikom, tj. čovekom koji poseduje jezičku sposobnost, znanje određenog jezika, i kompetenciju koda i kompetenciju komunikacije, da bi se dobro i efikasno sporazumevao sa ostalim članovima kolektiva (Radovanović, 1979: 46). Tako osobe sa oštećenjem sluha u Srbiji postaju nepotpuni bilingvali i to im otežava da na sociološkom planu ostvare takav stepen inkluzije koji bi im omogućio

diglosiju⁵. Šira društvena zajednica, kao inertan sistem, ne prepoznaje njihove potrebe i ostavlja ih u stanju diskriminacije.

Do integracije osoba sa oštećenjem sluha u društvo ne može se doći pritiskom, niti jednostranim pogledom i akcijom, već je potreban jedan holistički pristup ovom fenomenu. Mora se krenuti od dva aspekta koji su od ključne važnosti i koji su doskora bili veoma potcenjivani. To su *potreba gluhih za adekvatnim pristupom informacijama* i njihovo *pravo izbora* na koji način će doći do informacija distribuiranih u njihovom okruženju, društvu, bilo putem gestovnog jezika, bilo verbalnog jezika, ili njihovom kombinacijom (Kyle-Woll, 1985: 1).

Ovde je veoma važna i uloga nezvaničnih, ali, ukorenjenih popularnih stavova prema jeziku gestova, laičkih sudova o njemu i rasprostranjeni stereotipi o korisnicima datog jezika, svodenje kompleksnog identiteta na jednu dimenziju, što je “i naučno i ljudski nedopustivo, ali je zahvaljujući nasleđenim stereotipima veoma upotrebljivo u svrhe manipulacije“ (Bugarski, 2005: 86), korišćenje nipodaštavajućih i podrugljivih imena i izraza i sl. Analiza leksičke manifestacije koncepta invalidnosti u srpskom jeziku, u dijahronoj perspektivi, pokazuje da se sistem stavova oblikovan u drevna vremena do danas suštinski nije promenio. U okviru opšteindoevropskog koncepta invalidnosti, koji se temelji na poimanju invalidnosti kao odstupanja od onoga što je ispravno, celo, te dobro i vredno, nalazi se i predstava o *gluvome*. Značenje ovog pojma u raznim jezicima kreće se od „onaj koji ne čuje“, „onaj koji ne može da čuje ili neće da čuje“, preko „poslušan“⁶, do „onaj koji ne reaguje, bez znaka života, neosetljiv“ i „slab, bezizrazan, tup (za zvuk); nerazgovetan, nejasan“⁷, pa čak i „glupak“⁸. Neke reči za *nem* nose značenje “nejasan, nerazgovetan (za govor)”, „onaj koji ne govori“, „tih“, ali i „tup, glup, lud“, „budalast, nespretan, glupav čovek” i „čovek prost i neotesan” (Isto:). Stavovi

⁵ Po definicijama M. Radovanovića, *bilingvizam* asocira na dvojezičnost kao *psihološku* vrednost (paralelno z n a n j e dvaju jezika), a *diglosija* dvojezičnost kao *sociološku* vrednost (paralelna u p o t r e b a dvaju jezika) (Radovanović, 1979: 51).

⁶ Do promene značenja je došlo, verovatno, od pažljivog stava kod ljudi koji ne čuju: „onaj koji sluša > oprezan, pažljiv > gluv“ (Bracić, 2005: --)

⁷ Postoji obrtanje značenja *gluv* u pravcu *glup*, od „onog koji ne reaguje“ > „s kojim se ne može sporazumeti“ > „kojeg je nemoguće razumeti“ (Isto)

⁸ Upor. eng. *dumb* „nem, glup“ (Isto)

prema osobama sa nedostatkom sluha ili sa smanjenom sposobnošću i govora veoma su živi i u današnjem društvu, jer glas i reč jesu simbola razumnosti ljudske prirode i ako se pojedinac na njih oglašava, znači da *ne razume*, da ne može promisliti sebe i izraziti se kao biće koje je primilo, spoznalo i saopštilo.

Sve ovo pokazuje da je neophodan višestrani i obuhvatniji pristup problemu zajednice i jezika gluvih. U tom smislu, prvenstvo bi imalo zalaganje za opštiji, kulturološki pristup zajednici gluvih, u odnosu na kliničko-patološki, gde drugi pristup podrazumeva isticanje nedostatka koji imaju gluvi i prioritetan mu je zadatak „normalizacija“ gluvih, dok prvi implicira *prihvatanje* (mada ne uvek i razumevanje) gluvih, kao posebne grupe sa sopstvenom organizacijom i tradicijom (Kyle-Woll, 1985: 7).

e.) Univerzalnost i standardizacija gestovnog govora

Gestovni jezici **nisu** univerzalni. Ne postoji jedan jedini gestovni govor. Ima mnogo takvih jezika i oni nisu međusobno razumljivi. Kao i govorni jezici, oni su širom sveta tipološki i strukturno dosta različiti. Oni koriste različite znakove i različita pravila za građenje znakova i strukturu rečenice. U njima se pojavljuju dijalekti i varijeteti, kao što se to događa i u govornim jezicima. Neki varijeteti su regionalnog porekla, ali mnogi drugi svoje postojanje duguju starosnom dobu u kojem je znakovni jezik naučen i društvenim faktorima – kao što su okruženje u kući i formalno obrazovanje onoga ko se koristi znakovnim jezikom (Kristal, 1995: 220-221).

Tako se američki gestovni govor prvenstveno koristi u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi, britanski gestovni jezik u Velikoj Britaniji, finski u Finskoj. Mada, ukoliko se izvorni korisnik gestovnog govora tečno njime služi, njegove prednosti u odnosu na govorne jezike jesu te da jednojezični govornik može lako ostvarivati komunikaciju sa korisnicima drugih gestovnih jezika koristeći gestove, pokrete tela, pikturalne izraze i ostale kombinacije.

Gestovni govor varira i u inventaru, izboru i upotrebi sredstava kojima raspolaže – on se u nekim svojim segmentima raslojava i funkcionalno, ali, najočiglednije, teritorijalno. Gestovni vokabular često je različit u raznim većim centrima. Važna je

pojava „kućnih gestovnih sistema“ koje koriste osobe u naseljima i gradovima u unutrašnjosti. Ponekad gluva deca i njihove porodice koriste kućne gestove kada nisu u okrilju zajednice gluvih. U stanju su da, ukoliko ne poznaju “javni/službeni” gestovi jezik, kreiraju sopstveni, “kućni” sistem znakova za sporazumevanje. Ovo predstavlja značajan problem u obrazovanju dece sa oštećenim sluhom, kao i prepreku na putu unifikacije i standardizacije gestovnog jezika na području naše zemlje.

Bilo je reči o tome u kojoj meri nejezičke pojave utiču na jezičke, u cilju da se, svesno ili ne, stvara onakvo sredstvo za sporazumevanje i stvaralaštvo kakvo je potrebno određenoj jezičkoj i kulturnoj zajednici. Jezik svoju strukturu prilagođava takvoj društvenoj situaciji, prilagođavajući se posebnim potrebama svih pomenutih domena kojima služi kao komunikacijski i stvaralački instrument. On oslikava strukturu društva i kulture, tako što se raslojava prema situaciji u njima i što stvara posebna sredstva i govorne varijacije, tj stilove za svaku svoju društvenu i kulturnu upotrebu (Radovanović, 1979: 90). Tako se stvara nova terminologija, pri čemu se računa sa apstraktnim pojmovima i sa rečima apstraktnog značenjskog sadržaja, razvijaju se razni jezički nivoi u zavisnosti od složenosti sadržaja o kojima se saopštava, a stvaraju se i potrebe da se jezik **normira**, tj. da mu se propišu pravila upotrebe u svim oblicima ispoljavanja. Razni nejezički faktori, kao što su politički, državni, ideološki, verski, nacionalni i dr. mogu dovesti do jezičkih razlika među grupama jedne društvene zajednice (isto: 16-18). Gestovni govor se razlikuje od jezika šire komunikativne zajednice, usled potrebe njegovih govornika za drugačijim kodom jezika. Razlike nastaju i zbog ostalih nejezičkih odnosa i uslova koji ometaju napredovanje gestovnog izraza na statusnoj lestvici jezika sredine, kao što su obrazovna ili profesionalna raslojenost društva, nerazvijenost školskog sistema, visok stepen nepismenosti, nedostatak sredstava za javno informisanje i diskriminatorni stav u okruženju, nejezički faktori o kojima je bilo reči u poglavlju „Zajednica gluvih“.

U teorijskoj skici Džoše Fišmana, u kojoj je predstavljen određen put koji su mnogi *varijeteti* prevalili do statusa *jezika*, svoje mesto može naći i gestovni govor, kao varijetet zajednice koju čine siromašni, neobrazovani, neomiljeni, nepismeni, neprimećeni i diskriminisani u jednom društvu. Njihov bi jezik, odnosno varijetet, u tom slučaju, trebalo da počne da znači mnogo više od same pripadnosti jednoj društvenoj

grupi u određenom geografskom regionu, u očima pripadnika toga društva. On bi prezentovao »niži socijalni status nego varijetet datog društva u celini, te bi se mogao smatrati *socijalnim varijetatom, sociolektom*« (Fišman, 1978: 36-37), jer do izražaja dolazi socijalna diferencijacija. U slučaju da se njegovim korisnicima ne daje „nikakav pristup u interakcijske mreže društva”⁹, ako oni prvenstveno neguju svoje načine života, običaje, navike, kulturu i ako se druže samo unutar svoje grupe, s vlastitim ciljevima, onda se »varijetet A više ne može smatrati socijalnim, nego se može kultivisati kao takav dotle da se počne smatrati posebnim *jezikom*«. U ovom slučaju *gestovni jezik* jeste podjedinica u odnosu na *jezik šire zajednice, govoreni jezik*; prvi je podređena oznaka, a drugi nadređena (Fišmen, 1978: 37). Pri tom, treba uzeti u obzir i stav da je gestovni jezik tek kod verbalnog izraza date sredine i da on donekle pozajmljuje strukturu i značenjski leksikon verbalnog izraza, koristeći druga sredstva, a koristi se u kombinaciji sa artikulacijom glasova i reči verbalnog izraza, ili samostalno od njega¹⁰. S druge strane, unutar zajednice gluvih ima pojedinaca koji su savladali i verbalni jezički izraz, te oni koriste gest samo u svojoj zajednici kao signal prisnosti i solidarnosti, a jezik šire zajednice u profesionalnim kontaktima i iz poštovanja. U tom slučaju, govorni i gestovni jezik jesu funkcionalni varijeteti (v. Fišmen, 1978: 37).

Svaki se prirodni ljudski jezik može normirati, za njega se mogu propisati pravila kako bi njime trebalo govoriti, dobro i pravilno. Standardizacija je »kodifikacija i prihvatanje, unutar jedne zajednice korisnika, jednog formalnog skupa normi koji određuje 'pravilnu' upotrebu« (Stjuart, 1968 prema Fišmen, 1978: 38). Ukupnost tih pravila predstavlja jezičku normu (Radovanović, 1979: 83). Zadaci standardizacije jesu

⁹ Korisnici gestovnog govora nisu razvili potrebe za standardizacijom, nego ostaju samo na komunikacijskim potrebama. Njihov jezik se smatra „inferiornim“, „jezikom defektnih“, zato što nije razvio svoj standard. Standardni jezik omogućava predstavljanje jedne zajednice većinskom stanovništvu kao homogene grupe, kojoj će onda biti lakše prići nego heterogenoj. Da korisnici gestovnog govora imaju standard, osećali bi se emancipovaniji i u boljem položaju u odnosu na institucije moći. Sa tog stanovišta treba inicirati standardizaciju, jer standardni jezik ima i komunikativnu i simboličku vrednost, te se ne treba boriti samo za puko razumevanje. Gestovni jezik bi trebalo da opslužuje gotovo sve potrebe govornika. Standard nije alat za komunikaciju prvenstveno, nego za administraciju (Halwachs, 2005)

¹⁰ Korisnici gestovnog govora se po potrebi jezički prilagođavaju okruženju – pozajmljuju određene jedinice koje nemaju, kopiraju mehanizme moći i institucionalne nivoe.

da predviđa i usmerava evoluciju jezika, kako bi ovaj na najefikasniji način sledio opšti društveni i kulturni razvitak, odnosno promenjene potrebe, i mogao u svakoj eposi odgovarati zahtevima da bude prilagodljiv komunikacijski i stvaralački instrument (Radovanović, 1979: 84).

Standardizacija je nezaobilazan zadatak i polazna tačka za buduće generacije, jer se pitanje ustrojenosti gestovnog govora, kao jezičkom kodu, u osnovi svodi na opšteprihvaćena i društvenom normom sankcionisana pravila, pravila o upotrebi znakova. Upravo se na univerzitetskom nivou može pomoći standardizaciji gestovnog jezika, utvrđivanjem kriterijuma pravilnog u gestovnom jeziku. To otvara široku, zanimljivu oblast za lingvistička, psihološka, antropološka proučavanja i zatim i za standardizaciju gestova i stvaranje terminologije kroz naučnoistraživački, lingvistički pristup, u obaveznoj saradnji sa osobama koje koriste gestovni govor i njihovim organizacijama. *Jezički pravilno* Jespersen definiše kao „ono što zahteva konkretna jezička zajednica kojoj čovjek pripada“, a „*jezik zajednice* (la langue) samo je neka vrsta množine od načina na koji svaki pojedinac govori (la parole)“, te je pojedinac jedan od onih koji određuju normu (Jespersen, 1970: 108-109). Zajednica određuje šta je jezički pravilno u onome što se međusobno govori, a govornik je prinuđen da se prilagođava već stečenim navikama svojih slušalaca i on „ne može nekažnjeno zanemarivati jezičku normu“. (Isto: 82). Prema Jespersenu, najznačajniji kriteriji pravilnog u jeziku jesu kriteriji zvaničnih ili poluzvaničnih autoriteta (ministarstvo, akademija, književnici, pisci gramatičkih priručnika i dr.), geografski, književni, aristokratski, demokratski (Isto: 95)¹¹, a on, prema Noreenu, navodi još i racionalni, praktični kriterijum (Isto). U pitanju je »ekonomičnost« uloženog truda, sama praksa kao »najviši sudija« pravilnosti (pravilno je ono što ljudi mogu najlakše razumeti, a što onaj koji govori najlakše može izraziti) (Isto: 76-78).

¹¹ Za utvrđivanje kriterijuma pravilnog u gestovnom jeziku moglo bi se zauzeti ovo poslednje, demokratsko stanovište, da je u svakoj zajednici jedan čovek valjan koliko i drugi, te, prema teoriji većine, jedina stvar koju treba uzimati u obzir jeste broj onih koji upotrebljavaju neku reč ili oblik: »Jedini kriterij pravilnog jeste navika i opšteprihvaćeni običaj zajednice. Gramatički je pravilno ono što prihvata većina ljudi koji tim jezikom govore« (Sayce / Introduction to the Science on Language, II, str. 333, cit. prema Jespersen, 1970: 97).

Ovaj rad bi trebalo da obezbedi **selekciju** i **deskripciju** jednog uskog dela gestovnog jezika koji se koristi u Srbiji, neophodne za proces standardizacije gesta. Kada se radi o gestovnom jeziku, možda je rešenje u traženju jednog njegovog nadlokalnog oblika, koji je bliži i izgovornoj verziji na osnovu njenih gramatičkih pravila.

2.0 CILJ

Cilj istraživanja jeste doprinos standardizaciji jednog dela gestovnog govora na srpskom govornom području: *oslovljavanje* i *pozdravljanje*, te da se istraživačkim podacima u lingvističkim okvirima opovrgne dosadašnji osnovni stav u našoj zemlji, koji vodi u diskriminaciju osoba sa oštećenim sluhom i smanjenom sposobnošću govora u našem društvu, da je gestovni govor manje vredan od govornog. Sistematizuje se postojeća praksa upotrebe gestovnog govora, kako bi se, na osnovu takvih istraživačkih podataka, sačinila pravila za podučavanje dece, omladine i odraslih osoba oštećenog sluha.

3.0 METODOLOŠKI OKVIR

3.1 Jedinica analize

Jedinica analize je razmena.

Sve tri osobe (istraživačica, ispitanik i pevodilac) su deo razmene koja može imati više redova govorenja.

U ovom radu osnovni je teorijski pristup zasnovan na dostignućima teorija o jezičkoj delatnosti. Koristeći jezik delujemo na druge u saglasnosti sa našom namerom da izrazimo odnose, kao što su, na primer, nekoga da uvredimo, da se izvinimo, ili komplimentiramo.

3.2 Korpus istraživanja

Podaci su sakupljeni u 2005. godini. Mesto eksperimentalnog ispitivanja je Novi Sad.

Za potrebe oblikovanja korpusa istraživanja, modifikovan je upitnik korišćen u istraživanju Ivone Vasić „Govorno ponašanje predstavnika savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja” (1979), koji je moguće videti na kraju rada (DODATAK br. 6). Bilo je potrebno adaptirati taj upitnik za potrebe usmenog ispitivanja. Pri tom je on pojednostavljen i prilagođen sintaksi bliskijoj sagovornicima sa oštećenjem sluha (DODATAK br. 7).

Razmatrane su situacije u kojima komuniciraju osobe oštećenog sluha između sebe, ali i one između osobe sa oštećenim sluhom i osoba koje čuju.

Korpus sadrži dva tipa podataka: 1. intervju sa interpretatorom gestovnog govora i 2. razgovore osoba oštećenog sluha sa istraživačicom posredstvom interpretatorke.

Korpus je najpre oblikovan na osnovu podataka dobijenih od profesionalne interpretatorke gestovnog govora, ćerka gluvih roditelja i koja se gestom služi od samih početaka komunikacije ravnopravno sa verbalnim izrazom (bilingvalna). Ona je, kao izvrstan poznavalac gestovnog govora i načina komunikacije gluvih, pokrila sve verzije određenih gestova i sve načine pozdravljanja i oslovljavanja kod osoba sa oštećenjem sluha i govora, korisnika gesta.

Slučajni uzorak čine još četiri osobe (tri mladića i jedna devojka), odrasli nosioci gestovnog jezika, studenti sa oštećenjem sluha Univerziteta u Novom Sadu, uzrasta od 20 do 25 godina, koji su bili voljni da učestvuju u ispitivanju (lični podaci o ispitanicima nalaze se u DODATKU br. 1-4).

Specifičnost ovog istraživanja je u tome što je istraživačica takođe deo empirijskog materijala. Radi se o tipičnoj situaciji u kojoj je razgovor između osobe koja zna jezik i duge koja ga ne zna uz pomoć prevodioca. Ovde je samo prevođenje u oba smera: od osobe koja govori ka osobi koja ne čuje i od osobe koja ne čuje i koja gestikulira prema osobi koja govori, uz pomoć prevodioca. Jedino je prevodilac dvojezična osoba, dok su ostale dve jednojezične, s tim što sve tri osobe komuniciraju na srpskom. Podloga oba govora je srpski jezik.

Ispitivana situacija je sledeća:

Razgovori se vode između **voditeljke intervjua (V)**, koja postavlja pitanja govornim srpskim jezikom, **ispitanika (I)**, koji koristi gestovni jezik i **tumača gestovnog govora (T)**, koji prevodi u oba smera. Na snimku je moguće videti samo ispitanika i tumača, jer je njihova razmena gestova relevantna za ispitivanje, istraživačica je prisutna na snimku jedino glasom.

Moguće je ustanoviti tri najčešće forme razmene između komunikatora. Shematski se one mogu predstaviti na sledeći način:

a. Regularna forma:

Pitanje govorom Pitanje gestom Odgovor gestom Odgovor govorom
(V) prema (T) – (T) prema (I) – (I) prema (T) – (T) prema (V)

b. Kraća varijanta:

Pitanje govorom Pitanje gestom Odgovor govorom
(V) prema (T) – (T) prema (I) – (I) prema (V)

c. Duža/složenija varijanta:

**Pitanje govorom, pitanje gestom, odgovor gestom (pogrešan),
ponavljanje pitanja (pojašnjavanje), odgovor gestom**

**(V) prema (T) – (T) prema (I) – (I) prema (T) – (T) prema (I) –
(I) prema (T) – (T) prema (V)**

Prikupljen je leksikon kojim mladi sa oštećenjem sluha raspolažu u situaciji oslovljavanja i pozdravljanja, u zavisnosti od statusa, pola i uzrasta sagovornika i prisnosti sa njim i u zavisnosti od toga da li zna gestovni govor. Delimično se podaci porede sa onima dobijenim na materijalima govornog srpskog jezika.

Prikupljanje građe vršeno je putem unapred pripremljenog razgovora i uz pomoć video kamere. Empirijski materijal je sadržan u 4 intervju zabeležena na video traci, a urađena je i transkripcija razgovora (DODATAK br. 1-4).

Ispitanici se služe gestovnim jezikom, ali svoje odgovore artikulišu i oralno. U razgovoru sa ispitanicima posredovala je interpretatorka gestovnog govora i to dvosmerno, prevodeći pitanja na gest i tumačeći odgovore verbalno. Pri tom se trudila da prilikom tumačenja, značenje i redosled gestova poštuje u najvećoj mogućoj meri, bez doslednog prilagođavanja pravilima srpskog govornog jezika, kako bi struktura gestovnog govora bila što očitija u analizi.

Građa je predstavljena u vidu ilustracija, fotografija i video snimka.

3.3 Kriterijumi za analizu materijala

Kriterijumi za analizu datog materijala mogu se svrstati u grupu onih koji se odnose na nivo 1. morfologije, 2. sociolingvistike i analize diskursa gestovnog izraza, te onih koji se odnose na njegove 3. sintaksičko-semantičke karakteristike, o kojima neće biti reči u ovom radu.

3.3.1 Kriterijumi na nivou morfologije gesta

Kriterijum na nivou morfologije gesta jeste deo tela kojim se znak izvodi i, na osnovu njega, znaci mogu biti manuelni i nemanuelni znaci.

a. Manuelni znaci

Manuelni znaci se manifestuju delovima ruku do lakata, pa i ramena, te šakama i to su tzv. gestovi. Postoje i znaci koji se proizvode prstima i to su daktilni znaci. Utvrđivanje kriterija za klasifikaciju i analizu materijala mogao bi podrazumevati opis uslovne „fonološke“ strukture gesta. Jedan gest sastoji se od sledeća 4 osnovna parametra:

- oblik šake
- orijentacija dlana
- lokacija izvođenja gesta
- pokret (statičan, dinamičan)

Legenda je preuzeta iz „Priručnika za učenje gestovnog govora“ Mirka Kneževića i Jovana Despotovića, Novi Sad : Savez gluvih i nagluvih Vojvodine, [s. a.].

	Kretanje, pokret koji se ponavlja
	Kretanje, pokret se ponavlja u oba pravca
	Kretanje, pokret koji se ponavlja uz blago udaranje
	Kružno kretanje, pokret koji se ponavlja
	Otvoreni prsti se zatvore u pravcu strelice
	Oznaka za pokret od kamere, ili prema kameri

Znakovi se stvaraju pomoću sva 4 parametra istovremeno. Promenom jednog od njih prilikom manifestacije govora, menja se značenje gesta ili ga on gubi.

b. Nemanuelni znaci

Grupu **nemanuelnih znakova** čine facijalna ekspresija, mimika, položaji delova tela ili celog tela govornika pri izražavanju. Oni su ti koji zapravo doprinose onome što bi se uslovno moglo nazvati morfologijom gesta, osim navedenih osnovnih strukturnih parametara gesta.

Morfologiji gesta doprinose i **propratni elementi**, kao što su artikulisanje usnama, intenzitet pokreta i sl.

Artikulisanje usnama služi smanjenju šuma u vizuelnom komunikacionom kanalu, kada se radi kako o oblicima jedne reči, tako i o njihovim značenjima. Naime,

pokretanjem usana uklanja se homonimičnost znaka i smanjuje se mogućnost interferencije drugih značenja jednog znaka u iskazu. Takođe, labijalnim ekspliciranjem oblika reči doprinosi se tačnosti sintaksičko-semantičkog segmenta iskaza.

Intonacija i prozodija, veoma važne u verbalnim govornim činovima, u oblasti gestovnog jezika postižu se položajem dela tela ili celog tela, intenzitetom kretnji tela, ili njegovih delova, te mimikom.

Mera **intenziteta pokreta** doprinosi izražavanju onoga što bi se u verbalnom iskazu nazivalo “šaputanje” i “vikanje”, ekspresivno izražavanje ili naglašavanje. Pri tom se misli na kretanje glave, gornjeg dela tela, ramena, ruku, u manjoj meri prstiju i šake, ali i pokretima nogu u ređim slučajevima.

Proučavanjem **položaja tela**, koje može ukazivati na raspoloženje komunikatora, na njegovu ulogu i status, zalazi se u domen sociolingvistike gesta.

3.3.2 Kriterijumi na nivou sociolingvistike i analize diskursa gestovnog govora

Kriterijumi koje bi trebalo uzeti u obzir pri istraživanju gestovnog govora jesu a.) društvena uloga govornika i sagovornika (solidarnost ili distanciranost), b.) društveni status govornika i sagovornika i, s tim u skladu, solidarnost ili distanciranost, c.) uzrast govornika i sagovornika i, s tim u skladu, solidarnost ili distanciranost, d.) poznatost/nepoznatost i, s tim u skladu, solidarnost ili distanciranost, e.) pol govornika i sagovornika, f.) odnos sagovornika koji čuje prema govorniku sa oštećenjem sluha i, s tim u skladu, solidarnost ili distanciranost, g.) društveni status gestovnog jezika, h.) funkcionalni i situacioni kontekst, i.) aspekt tumača.

Lingvistički opisi gestovnih jezika suštinski su važni, kao podrška njihovom lingvističkom statusu i čuvanju kulturne pozadine zajednice gluhih koji ih koriste i neprestano stvaraju.

Iz datog materijala daje se izlučiti konkretna građa za istraživanje pozdravljanja i oslovljavanja na gestovnom jeziku. Ipak, bilo je potrebno izaći iz uskog okvira analize

samog pozdravljanja i oslovljavanja na gestovnom jeziku i proučiti neke opštije elemente pronađene u ovom skromnom korpusu, kako bi on sam bio bliži istraživaču.

Sledi kratki opis gestovnog jezika, njegove strukture i svojstava koji su na raspolaganju njegovim korisnicima.

Prilikom opisivanja gestovnog jezika, neophodno je upoređivati ga sa govornim jezikom njegovog područja, njegovom gramatikom, principima i mehanizmima, radi lakšeg objašnjenja njegovih odlika na osnovu jezika koji je već istražen u velikoj meri. Naime, uprkos ključnim razlikama između gestovnog i govornog jezika, kada se radi o komunikacionom kanalu i korišćenju artikulacionog aparata, postoji i značajna sličnost među njima. Posmatrajući ove sličnosti i razlike možemo bolje razumevati jezik uopšte.

Brojne lingvističke studije pokazale su da znakovni jezici imaju svoju sopstvenu gramatičku strukturu, sintaksu, pravila i slično, baš kao govorni jezici. Prirodni znakovni jezici imaju bogatu strukturu i procese u gramatici, sintaksi, pravilima, uključujući i klasifikatore.

Ono što se naziva *gestovnim govorom* sastoji se iz više komponenti – manuelnih i nemanuelnih – koji do najtananijih detalja učestvuju u komunikacionom procesu i jedni bez drugih ne mogu da funkcionišu efikasno. One su čvrsto povezane i međusobno su komplementarne. Kada se radi o gestovnom govoru, nemoguće je iskazati neko značenje pukim manuelnim znakom, ili samo pokretom usana, ili mimikom.

Empirijsku građu čine dva glavna dela - sredstva za pozdravljanje i sredstva za oslovljavanje.

Za jezik su karakteristične različite diskursne manifestacije, a one se često diferenciraju i prema meri upotrebe neverbalnih jezičkih sredstava. Isto tako, gestovni govor ima svoje različite diskursne upotrebe i osobine u različitim razgovornim situacijama.

Na osnovu istraživanih materijala, moguće je utvrditi koje su to diskursne osobine prisutne pri pozdravljanju i oslovljavanju osoba koje koriste gestovni jezički izraz.

U obzir su uzimane situacije 1. u okviru porodice, 2. na fakultetu, 3. na poslu i 4. ostale situacije.

U svakoj od ovih situacija razmatraju se 1. upotreba jezičkih sredstava za pozdravljanje (*zdravo, dobar dan* itd.), 2. upotreba jezičkih sredstava za oslovljavanje (*gospodine, profesore, družice* itd.) i 3. upotreba zamenice (Ti, Vi).

Pri tom se posmatraju sociolingvistički parametri solidarnosti/distanciranosti na osnovu uzrasta, društvenog statusa/uloge, obrazovnog nivoa komunikatora, pola, poznatosti komunikatora i dr.

Osim toga, razmatra se i uloga i aspekt tumača i smetnje u sporazumevanju.

4.0 DISKUSIJA OSNOVNIH REZULTATA

4.1 Upotreba jezičkih sredstava za pozdravljanje

Upotreba jezičkih sredstava za pozdravljanje u gestovnom jeziku u velikoj meri se podudara sa onom kod predstavnika srpskog govornog jezika (Vasić, 1979: 61-67). U svima od navedenih situacija preovlađuje odnos *s o l i d a r n o s t i*.

Govornici se služe manuelnim sredstvima i ostalim neverbalnim sredstvima za pozdravljanje.

4.1.1 Manuelna sredstva za pozdravljanje

a. Zdravo, pozdrav, mahanje

Postoji gest pozdravljanja koji označava pojam „zdravo/pozdrav“. U proizvođenju ovog pozdravnog gesta, po poretku veoma bliskog tzv. **mahanju**, neverbalnom komunikativnom znaku koji prati verbalno pozdravljanje u mnogim jezicima sveta (ali uglavnom pri pozdravljanju na daljinu), učestvuje ruka, koja se pokreće bilo iz lakta, bilo iz ramena. Glavnu ulogu u ovom činu ima otvorena šaka, koja se u zglobu blago pomera gore-dole i tada je dlan okrenut prema komunikatoru (češći oblik), ili se pomera levo-desno i tada je dlan okrenut prema osobi koju pozdravlja.

Ovaj pozdrav se koristi u okviru zajednice gluvih među poznatima, statusno ravnopravnima, različitim polovima i osobama različitog uzrasta.

U potpunosti je ekvivalentan verbalnom pozdravu *zdravo* i *pozdrav*, ali samo formalno. Među komunikatorima na gestovnom jeziku, on će biti najčešći način pozdravljanja, bez obzira na uzrast, poznatost, pol, društveni status i sl.

Prema kriterijumu **uzrasta**, veoma slabo se diferenciraju gestovi za pozdravljanje, u situaciji kada oba govornika ne čuju i koriste gestovni jezik, zbog toga što njega nadvladava kriterijum poznatosti. To je razumljivo i karakteristično je za zajednicu osoba sa oštećenjem sluha, kao i za mnoge druge izolovane sredine, gde su jedinke tako usko upućene jedna na drugu, da osećaj solidarnosti u takvim slučajevima natkriljuje sve ostale društvene odnose.

Do izražaja, ipak, dolazi i kriterijum **poznatost/nepoznatost**. On se upliće najčešće tada kada korisnik gestovnog jezika komunicira sa osobom koja čuje, a pri tom mu osoba koju pozdravlja nije poznata. Osim ako ne komuniciraju verbalno, što se, ipak, dešava kao po pravilu, korisnik gesta će iz repertoara pozdrava iskoristiti još nekoliko gestova i to u zavisnosti od doba dana. To je slučaj, veoma redak, sa profesorima, predstavnicima izvesnih službi na fakultetu, mušterijama na poslu i sl.

U porodici se uče pozdravi markirani solidarnošću. Odnosi iz porodice prošireni su i na deo zajednice osoba sa oštećenim sluhom, pa će jedan od ispitanika, na pitanje kako se obraća sagovornicima u organizaciji gluvih, reći: „Oni su mi svi kao braća i sestre i svima govorim na Ti.“.

Često se pozdravi koji pripadaju jednom kodu, neverbalnom, prenose u situacije u kojima je glavno sredstvo sporazumevanja verbalni izraz. Tako, ispitanici ponekad koriste pozdrav na gestu u društvu osoba koje čuju.

S druge strane, ispitanici ponekad koriste neverbalne zankove koje su preuzeli iz neverbalnog jezika osoba koje čuju. Tako, na primer, na pitanje kako se pozdravlja sa komšijama, jedan od ispitanika kaže: „[...] onda se pozdravlja *zdravo* (gest) sa svim komšijama. Zato što i „čujući“ kad se sretnu kažu „Ej, *zdravo* (gest), gde si!“

Svi ostali pozdravni gestovi, osim „zdravo“, koji je opšti i u svesti govornika, verovatno, „glavni“, usvajaju se tokom godina. Spoznaja o tome šta oni zaista znače i

trenutak usvajanja, često su vremenski neusaglašeni, te tako dolazi do interferencije gestova iz jednog konteksta u drugom kontekstu. Ipak, u najvećem broju slučajeva, kada se radi o pozdravljanju nepoznate **starije** osobe koja ne zna da upotrebljava gestovni jezik, najčešći je verbalni pozdrav „dobar dan“, bez obzira na doba dana.

b. Ostali pozdravni gestovi

Ostali česti pozdravni gestovi su dobro jutro, dobar dan, dobro večer.

- Dobro jutro!

Dobro

Ujutro

- Dobar dan!

Dobro

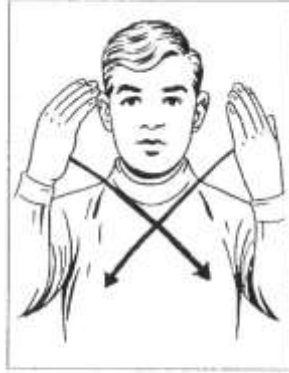

Dan

- Dobro večer!

Dobro

Uveče

4.1.2 Ostala neverbalna sredstva pri pozdravljanju

U korpusu je utvrđena upotreba pratećih neverbalnih sredstava. Najčešće su to **osmeh, rukovanje, usnama i glasom artikulisani dati pozdrav**, te **usnama artikulisani dati pozdrav uz dodatak semantički neutralne lekseme za obraćanje „gospodo/gospodine“ u vokativu**.

Ukoliko se radi o pozdravljanju nepoznate osobe to će najčešće biti rukovanje u većoj ili manjoj meri rezervisano odnosno srdačno (individualno je), usnama i glasom artikulisano „zdravo“, sa dodatkom „gospodo/gospodine“ ili bez njega, a karakterističan je ravnodušan izraz lica (bez facijalne ekspresije) (o načinu oslovljavanja sa „gospodo/gospodine“ v. Upotreba jezičkih sredstava za oslovljavanje).

Na sličan način mladi gluvi pozdravljaju **starije** članove zajednice, prema kojima gaje određenu dozu poštovanja. Mlađa osoba će obično prva prići starijoj i tada počinje opisani čin pozdravljanja. Osmeh je, kao neverbalni komunikacioni znak, redak u tim slučajevima. On je češći pri pozdravljanju uzrasno i statusno ravnopravnih i pokazatelj je veće solidarnosti.

4.2 Upotreba jezičkih sredstava za oslovljavanje

Može se reći da **oslovljavanje**, kao komunikativni čin, ne postoji u gestovnom govoru, zbog neverbalne prirode ovog jezika i zbog same funkcije ovog čina. Oslovljavanje služi skretanju pažnje, tačnije, komunikator svoju potrebu za komunikacijom započinje time što **verbalno** oslovi osobu sa kojom želi da komunicira po imenu, prezimenu, tituli, zvanju ili sl. Verbalno oslovljavanje kao takvo¹² u slučaju neverbalnog vida komunikacije gubi smisao. Ovde se radi o potrebi za **skretanjem pogleda** da bi došlo do komunikacije. Postoje mehanizmi kojima se to postiže:

- vikanje (više ili manje artikulisanim glasom) – važi samo ukoliko se „oslovljava“ nagluva osoba
- udaranje o sto ili pod
- paljenje i/ili gašenje svetla
- dodir (retko)

Osobe sa oštećenim sluhom pokazuju znanje u vezi sa tim kakvo treba da bude ponašanje karakteristično za kontakte sa nepoznatim i statusno različitim osobama. Ovde se javlja još i veoma bitna svest o tome da li sagovornik može da čuje ili ne. Ukoliko sagovornik može da čuje, govornik oštećenog sluha će pokušati da mu se obrati na njegovom kodu i u tom slučaju dolazi do oslovljavanja po pravilima standardnog srpskog jezika.

Već je rečeno da se u govornom jeziku za oslovljavanje služimo raznim sredstvima, kao što su nazivi za titule i zvanja, društvene funkcije, profesije, ili neka semantički manje markirana sredstva za obraćanje/oslovljavanje, samostalno upotrebljena, ili uz imena, prezimena ili nadimke.

Ime i prezime su tipična i standardna sredstva za oslovljavanje i obraćanje (Radovanović, 1979: 40). Pri direktnom obraćanju među osobama koje ne čuju ne koristi se **lično ime**, ili se ono koristi veoma retko. **Prezime** se ne koristi nikada.

¹² Verbalno oslovljavanje u ovom radu podrazumeva upotrebu etiketa za oslovljavanje u situacijama u okviru porodice (mama, tata, baba, sine, zatim imena, nadimci, prezimena itd.), u situacijama na fakultetu (profesore, kolega itd.) i u ostalim situacijama (gospodine, gospođo itd.).

Zanimljiv je odnos dece i mladih gluvih osoba prema imenu i prezimenu. Naime, česta je pojava nepoznavanja pojmova *ime* i *prezime*. Te determinacije u manjoj meri služe identifikaciji osoba, budući da su u suštini apstraktnog karaktera, jer ih čine oznaka i označeno veoma udaljeni po smislu jedno od drugog iz perspektive osobe koja iskustvo (i to iskustvo konkretne stvarnosti) stiže najviše čulom vida¹³.

Deca sa oštećenim sluhom u osnovnoj školi nastavnicima se obraćaju po imenu¹⁴. Ovaj način oslovljavanja usvaja se u školi. Nastavnici decu uče da se direktoru/direktorici obraćaju sa titulom.

Ovde treba skrenuti pažnju na upotrebu leksema „gospođa“ i „gospodin“ u vokativu sg, koje gluvi komunikatori veoma često verbalno izražavaju pri pozdravljanju, uz rukovanje, naročito ako se radi o pozdravljanju starije nepoznate osobe. Interesantno je zapažanje informatorke da je upotreba ove lekseme samo formalna, bez prave spoznaje pojma „gospođa/gospodin“.

Pri indirektnom obraćanju, kada u komunikaciji posreduje tumač (na šalteru, kod sudije, kod lekara i sl.), gluva osoba koristi gest koji je ekvivalent ličnoj zamenici u trećem licu On/Ona, u značenju „njemu, mu/njoj, joj“, u primeru „Reci Njoj da...“.

Prilikom izbora i upotrebe etiketa za oslovljavanje komunikatori bi trebalo da se rukovode odgovarajućim kriterijumima. Iako sva sredstva osim imena i prezimena informišu o relativnom društvenom statusu informatora u datoj prilici, u mnogim komunikativnim situacijama, u kojima se nađu osobe sa oštećenim sluhom, ova sredstva

¹³ Kada priča o trećem licu, koje ne prisustvuje komunikaciji, a koje je poznato komunikatorima, najčešće se koristi „nadimak na gestu“, koji je unutar zajednice dogovoren na osnovu nekog karakterističnog fizičkog detalja osobe o kojoj se govori i sl. Prezimenom se gotovo nikada ne determiniše data osoba, a imenom retko. Zanimljiv je atribut koji se daje uz ime kada se unutar zajednice osoba sa oštećenim sluhom govori o nekom od članova te zajednice, npr. „Milan, znaš, onaj gluvi!“. Tada se ime speluje daktilnom azbukom, a atribut sledi gestom (spojeni kažiprst i srednji prst jedne ruke položeni vertikalno na uho) uz mimiku karakterističnu za tu govornu situaciju.

¹⁴ Nastavnici su obično osobe koje čuju. Prema tvrdnji interpretatorke, u našim školama gestovni govor još uvek nije priznat kao jezik koji je „dobar“ za pedagošku komunikativnu situaciju, te se insistira na verbalnoj metodi obrazovanja. Takav način oslovljavanja je, stoga, razumljiv. Može se, ipak, razmotriti zbog čega se u činu oslovljavanja ne koristi **zvanje** osobe kojoj se dete obraća „nastavnice/nastavniče“, već umesto toga koristi **ime**. Sama inicijativa za to najčešće potiče od samih nastavnika.

ne poprimaju distinktivan karakter, odnosno, mnoge etikete za oslovljavanje se ne razlikuju od ostalih jezičkih sredstava po relativnoj semantičkoj obeleženosti, kao u govornom jeziku, što se naročito ispoljava u govornim situacijama unutar porodice – etiketa *mama* jasno implicira odnos solidarnosti, jer ga nosi u sebi kao posledicu postojanja porodičnog odnosa. One najčešće nisu svesne funkcije ovih sredstava u društvu, osim ukoliko se nije dovoljno radilo na njihovom podučavanju od strane roditelja, rođaka, ili nekih drugih osoba iz bliskog okruženja.

Mogao bi se izvući zaključak da je inventar gestovnog govora za govorni čin pozdravljanja i oslovljavanja usko vezan za doživljaj/iskustvo **društvenih uloga**, tačnije za nepostojanje toga doživljaja/iskustva. Pojava kod osoba sa oštećenim sluhom, da poznaju samo jedan ili manji broj varijeteta, kada se obraćaju onima koji čuju, pa i međusobno, uslovljena je nepostojanjem ovakvih varijeteta u njihovom govoru - gestovnom. Dešava se da oni ne poznaju i ne primenjuju sve odgovarajuće načine signaliziranja odnosa uloga u „društvu čujućih”. Stoga su govorni činovi pozdravljanja i oslovljavanja u različitim domenima (porodica, prijateljstvo, religija, obrazovanje, služba), sa različitim sagovornicima (roditelj, prijatelj, sveštenik, nastavnik, poslodavac) i na različitim mestima (kuća, škola, radno mesto) gotovo isti. Taj nedostatak trebalo bi da bude prepoznat kao nedostatak gestovnog jezika, a ne kao nemogućnost osoba koje ne čuju da shvate odnose u društvu. Iz razgovora sa ispitanicima, može se zaključiti da su oni u velikoj meri svesni društvenih odnosa solidarnosti, distanciranosti i razlike u statusu. Odrastao komunikator oštećenog sluha poseduje mehanizam za različite vrste dijaloga. Taj mehanizam je kompleksan i socio-kulturno je uslovljen, jer pripada određenoj sredini, a svaka sredina ima svoj inventar sredstava pomoću kojih osposobljava pojedinca za uključivanje u jezičku zajednicu. Pojedinač *uči* da učestvuje u raznim vrstama verbalnog opštenja i, pri tom, on *uči* da postoje različiti situacioni i verbalni/neverbalni konteksti u kojima se ti dijalozi ostvaruju (v. Savić, 1976: 119). Tako i deca sa oštećenim sluhom polako usvajaju pravila za pozdravljanje i oslovljavanje, najčešće od svojih roditelja, potom učitelja, a korpus tih gestovnih sredstava usvajaju najčešće tek u situaciji izvan kuće, u zajednici gluhih. Oni poznaju odgovarajuće načine signaliziranja odnosa uloga u društvu čujućih, ali ih ne koriste iz pragmatičnih razloga. U društvu gluhih su u većoj meri repertoari uloga i dostupnost izvesnim ulogama suženi,

naročito u okviru populacije studenata, ali ne u tolikoj meri da se njegovi pripadnici ne mogu pomaći sa pozicije na lestvici socijalnih slojeva i sl. Drugi razlog je taj što oslovljavanje i pozdravljanje u našem društvu samom odlikuje visoki stepen ležernosti uslovljen nedovoljnom definisanošću statusa i uloga.

4.3 Upotreba zamenica Ti i Vi

Prema tvrdnji interpretatorke gesta, u međusobnoj komunikaciji unutar zajednice gluvih ne postoji razlikovanje značenja zamenica Ti i Vi u interpersonalnom ophođenju u zavisnosti od uzrasta i statusa. Ova diferencijacija se javlja u zavisnosti od obrazovanja i komunikativnog iskustva, ali ne po pravilu. Ona je veoma retka¹⁵. Uprkos ovoj tvrdnji, materijal je pokazao sledeće da se gestovnom jeziku obraćanje sagovorniku sa Ti ili Vi odvija kao i u većini evropskih jezika.

Pri upotrebi zamenice kao jezičkog sredstva u obraćanju u situaciji u okviru porodice, dominantan je odnos *s o l i d a r n o s t i*. On je uslovljen srodstvom i učestalošću kontakata među sagovornicima. U krugu srodnika, veoma bliskih (majka, otac, brat, sestra) uvek se obraća sa Ti. Obraćanje srodniku u drugom kolenu (tetki, teći, ujaku, ujni, stricu, strini i sl.) obavlja se najčešće upotrebom oblika Ti, mada ima i primera i upotrebe forme Vi.

U razgovoru među kolegama na fakultetu i na radnom mestu, upotreba jedne ili druge zamenice u obraćanju zavisi od distance između govornika, njihovog društvenog statusa, navika, ili čak običnog automatizma. Na njihovu upotrebu utiču i neki drugi situacioni faktori, kao što su mesto, vreme, događaj, raspoloženje govornog lica, tip govornog čina i perlokutornog efekta. Obraćanje kolegi je u početku sa Vi, a često se ubrzo prelazi na Ti.

¹⁵ Pismenost i poznavanje gramatike veoma se cene u zajednici gluvih, kao pokazatelji pameti i inteligencije osobe. Međutim, ako uopšte i dođu do saznanja o gore opisanoj normi srpskog verbalnog izraza, evidentna je zbunjenost kod korisnika gestovnog govora, zbog toga što se oblikom za množinu treba obraćati jednoj osobi u datim situacijama. Kako je korišćenje mobilnog telefona u svakodnevnoj komunikaciji osoba sa oštećenjem sluha postalo gotovo nezaobilazno, a ono zahteva „verbalizovanje“ gestova, komunikatori osećaju potrebu za prihvatljivim, razumljivim i pismenim izrazom, a, po rečima moje informatorke, i korišćenje respektativnog *Vi* jeste jedan od elemenata koji počinju individualno da usvajaju.

Paralelno sa pravilima za izbor i upotrebu zameničkih oblika Ti i Vi postoje i pravila koja uslovljavaju izbor i upotrebu nekih drugih jezičkih sredstava, npr. **pozdrava**. Oni su usko povezani.

Teško bi bilo izvesti neko sigurno uopštavanje o ovim upotrebama ličnih zamenica za 2. lice, ali bi se moglo ukazati na tendenciju da se kroz njihovu upotrebu odražava „tradicionalni duh“ govornika oštećenog sluha, isto kao i kod govornika koji čuje (Savić, Polovina: 1989, 14). Ove osobe su usvojile taj stav naše sredine, u kojoj je veoma čvrsto i skoro svuda prisutno poštovanje starosnih razlika. S druge strane, širu jezičku sredinu odlikuje izrazita dinamičnost društvenih odnosa, koja ima za posledicu nesistematizovanost i nepostojanje čvrstih pravila za obraćanje. Ovde se može postaviti i pitanje obrazovanja govornika sa oštećenim sluhom, koje je, u ovoj sferi kao i u mnogim drugim, usko vezano za pristup roditelja ili lica koji se bave njihovim vaspitanjem.

Poznajući gramatiku srpskog verbalnog izraza, tumač će se gluvoj starijoj osobi obraćati gestom Ti, ali će usnama artikulirati leksemu Vi.

Najčešća je upotreba ličnih i prisvojnih zamenica za drugo lice u sledećim gestovnim oblicima:

Ti

Vi

Tebi

Vama

Tvoj

Vaš

4.4 Aspekt tumača

Prevodilačka praksa u našoj zemlji poznaje dva načina tumačenja gestovnog govora gluvih pred čujućim sagovornicima, s obzirom na govorno lice: a.) prevođenje u 3. licu jednine i b.) prevođenje u 1. licu jednine.

Praksa da se prevodi u 3. licu sg. veoma je česta. Po nepisanim pravilima samog tumačenja, ona se ne koristi jedino na sudu i ređe na pojedinim tribinama i sličnim javnim okupljanjima, gde tumač doslovno prevodi iskaze govornika, dakle u 1. licu sg. To u velikoj meri zavisi od dužine iskaza.

Sa aspekta tumača, može se primetiti još jedna rečita sociolingvistička pojedinost iz koje se vidi odnos čujućih prema gluvima i nagluvima. Radi se o govornoj situaciji u domenu razgovora lekar-pacijent, kao i sudija-stranka i sl. Naime, u obe situacije, sudija i

lekar, lica sa visokim društvenim statusom, ne obraćaju se direktno osobi sa oštećenjem sluha, bilo da je tumač posrednik u komunikaciji ili ne, a stvaraju odnos **jednosmerne** solidarnosti. Lekar će svoje savete ispisati pacijentu koji ne čuje upotrebivši zamenicu Ti umesto Vi i preskriptivne imperativne u singularu, a sudija će se obraćati stranci, ili govoriti o njemu, zamenivši dodatke *gospođa/gospodin* ličnim ili determinativnim zamenicama u 3. licu singulara.

Prevodilac je taj koji ima sposobnost, koju adekvatno definiše Vera Vasić, da kod govornika (korisnika gestovnog jezika) percipira pojmovni i psihološki svet, da utvrdi stepen redukovanoosti njihovog jezičkog modela u odnosu na svoj i da u skladu sa tim vrši adaptacije jezičkih jedinica na različitim jezičkim nivoima (Vasić, 1976: 129).

Prilikom lingvističkog opisa gestovnog govora neophodno je uzeti i govor tumača, utvrditi i nelingvističke faktore koji utiču na adaptaciju tumačenog govora, te utvrditi principe adaptacije i tipova jezičke adaptacije, i obeležiti jezičke jedinice koje adaptacija zahvata (Vasić, 1976: 129)

4.5 O ostalim rezultatima

Za razgovor su bili omogućeni adekvatni uslovi, kao što je postojanje odgovarajućeg komunikacionog kanala (osvetljena prostorija, mogućnost komunikacije licem u lice) i puna pažnja posvećena kontekstu, i što je uticaj nesvesnih i delimično svesnih mehanizama sagovornika (npr. predrasude, očekivanja i drugo, koji bi doprinosili neuočavanju ili umanjivanju vrednosti ideja koje sagovornik iznosi) bio sveden na najmanju meru usled poznatosti sagovornika i učestalosti njihovih kontakata.

Uočene su, ipak, i određene smetnje u sporazumevanju. One su utvrđene na osnovu Veldalove liste smetnji u sporazumevanju, koje navodi Nikola Rot (Rot, 1982: 59-62). Među najčešćima i očiglednima jeste ograničenost primaočeve sposobnosti prijema reči, s obzirom na jezički kod, ali i na znanje, inteligenciju i obrazovanje (Rot, 1982: 59). Kao posledica toga, javlja se inkompatibilnost sagovornika, usled različitih načina opažanja, mišljenja, ocenjivanja (isto: 60). Takođe, često je i ometanje pažnje pri prijemu informacije. Smetnje su mogle biti prouzrokovane i nedovoljno jasno formulisanim

pitanjima i konfuzno i neadekvatno prezentovanim odgovorima. U tome je veliku ulogu imala višeznačnost reči, kao i nepoznavanje svih značenja jedne reči (Rot, 1982: 62).

4.6 O Školi gestovnog govora

Jedan od pozitivnih primera promovisanja gestovnog govora jeste i Škola gestovnog govora „Hoću da ti kažem!”, koju je, u tri navrata, od 2003. do 2005. godine, organizovao Tim za proučavanje i promovisanje gestovnog govora za jedan od jezika sredine u okviru Novosadskog udruženja studenata sa invaliditetom i Klub studenata psihologije TraNSfer, uz podršku Univerziteta u Novom Sadu. Ona je organizovana s ciljem uvođenja gestovnog govora na Univerzitet kroz edukaciju potencijalnih tumača među studentima i podsticanje ovog vida personalne asistencije među studentima i predavačima, te naučnog i sistemskog pristupa komunikaciji ljudi sa oštećenjem sluha i govora u pravcu promovisanja gestovnog govora za jezik sredine.

Zamisao je bila da Škola omogući usvajanje osnovnih veština i teorijskih znanja u oblasti neverbalne komunikacije i načina funkcionisanja ovog fenomena, što je omogućeno kroz rad na upućivanju polaznika na trenutne mogućnosti i uslove obrazovanja osoba sa oštećenjem sluha i njihovog uključivanja u život zajednice, u osnove veštine aktivnog slušanja, gestovnog govora, čitanja sa usana, korišćenja prstne azbuke i mimike radi sporazumevanja sa osobama sa oštećenjem sluha i sporazumevanja uopšte, upoznavanju učesnika sa teorijskim i praktičnim aspektima i mogućnostima delovanja u oblasti ovog psihološkog, sociološkog i komunikološkog fenomena, otvaranju mogućnosti za naučni i sistemski pristup komunikaciji ljudi sa oštećenim sluhom i govorom.

Realizaciju Škole gestovnog govora pratio je i podržavao Univerzitet u Novom Sadu, s obzirom na činjenice da postoji veliko interesovanje za učenje gestovnog govora među studentima u Novom Sadu koji čuju, da su polaznici zadovoljni radom Škole i da žele da nastave učenje gestovnog govora, da se struktura i podaci o broju studenata sa oštećenjem sluha u višim školama i na fakultetima u Novom Sadu neprestano menja, te potreba za sistematskim i naučnim pristupom gestovnom govora u području rada na njegovoj standardizaciji, olakšavanju pristupa stranoj literaturi i informacijama o razvoju

metodologije učenja i proučavanja gestovnog govora, obezbeđivanju stručnog nastavnog kadra na akademskom nivou, te usaglašavanju stavova među korisnicima gestovnog jezika i stručnjacima u oblasti rehabilitacije i obrazovanja osoba sa smanjenom sposobnošću sluha i govora o sferi njegove upotrebe. Navedeni problemi razmatrani su na sastanku koji je organizovao Tim za učenje, proučavanje i promovisanje gestovnog govora na kom su prezentovani dosadašnji rezultati uz diskusiju na temu učenja gestovnog govora i budućnosti Škole. Sastanku su prisustvovali koordinatorka Tela za reformu obrazovanja dece sa posebnim potrebama pri odeljenju za strateški plan i razvoj Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije, rektorka Univerziteta, predsednik Organizacije gluvih i nagluvih Novog Sada, predsednik Saveza gluvih i nagluvih Vojvodine, predsednik i sekretar Saveza gluvih i nagluvih Srbije (DODATAK br. 8)

4.6.1 Plan i program Škole

Plan i program nastave za sve tri održane Škole bio je zasnovan na principima kvalitetne nastave (principima naučnosti, primerenosti, sistematičnosti, postupnosti, očiglednosti, ekonomičnosti, trajnosti znanja i veština). 613 odabranih gestova, grupisano je u 26 tematskih celina i obrađeno tokom 3 meseca, u okviru 10 časova predavanja i 12 časova vežbi na kojima se ponavljalo i utvrđivalo već stečeno gradivo. Kraj sve tri Škole bio je obeležen završnim časom za koji su polaznici pripremali svoj omiljeni poetski tekst i gestom pokazali šta su naučili za tri meseca rada.

S obzirom da je ovo bio samo osnovni kurs gestovnog govora, pri odabiru gradiva trebalo je voditi računa o tome da se odrede relevantni sadržaji, te se ono, uglavnom, odnosilo na teme koje su bliske studentima i njihovom svakodnevnom životu, s osvrtom na komunikaciju studenata sa oštećenjem sluha i karakteristike njihove matične (jezičke) zajednice. Grupa gestova koje je trebalo savladati obuhvatala je najčešće konkretne imenice koje označavaju pojmove osoba, porodice i njenih članova, pojmove vremena i merenja vremena (dani u nedelji, meseci u godini), studiranja, škole, zanimanja, kuće, hrane, pića, bolesti i zdravlja, lekara, ustanova, sportova i sa njima povezanih radnji, zatim, prideve, brojeve, veznike, predloge i dr. Gestovi su bili predstavljani kroz

frazeološke, rečenične, pa i veće tekstualne celine, kako bi polaznici imali jasnu predstavu o celinama, kako se znanja ne bi usvajala haotično, nepotpuno i nepouzđano i da bi se pažnja polaznika usmerila ka sagledavanju svih mogućnosti koje ovaj jezik pruža. Značajne novine uvedene u gradivo druge Škole, odnosno, produžnog kursa gestovnog govora, bio je intenzivniji rad na upoznavanju frazeologije gesta i „manira“ karakterističnog za osobe sa oštećenjem sluha pri gestikulaciji. Time je pokrenut senzibilitet polaznika prema neverbalnoj komunikaciji u praksi gluvih i razumevanju konceptualizovanja stvarnosti i ponašanja u okviru ove populacije, što je usko vezano za strukturu jezika kojim se ona služi.

Da bi se izbeglo suvoparno izlaganje materije, da bi se ona predstavila svim učesnicima podjednako kvalitetno, da bi se uvidele sve karakteristike gestovnog govora i problemi kada o njemu govorimo (šta mi u stvari u školi učimo, koju vrstu gesta i koliko je ona korisna van naše grupe?), da bi svaki polaznik sa svim svojim voljnim, intelektualnim i emotivnim snagama bio angažovan na časovima i da bi se osposobio polaznik da vešto primenjuje stečeno znanje, da se spretnije i brže koristi gestovnim govorom, svaki čas gestovnog govora bio je osmišljen kao posebna radionicu sa zadatom temom, bilo da se radilo o novom gradivu ili o uvežbavanju i ponavljanju, na metodima aktivne nastave.

Drugi značajan deo programa Škole bilo je upoznavanje učesnika sa teorijskim i aspektima gestovnog govora i mogućnostima delovanja u oblasti ovog psihološkog, sociološkog i komunikološkog fenomena, otvaranju mogućnosti za naučni i sistemski pristup komunikaciji ljudi sa oštećenim sluhom i govorom, što je Škola realizovala putem tribina. U sve tri Škole održano je desetak tribina, na kojima su obrađene teme: *Otkrivanje čoveka kroz govor i gestove* (učesnici mr Nataša Bugarski, asistent-pripravnik na Odseku za srpski jezik i lingvistiku, mr Dejan Pralica, radijski novinar, Vera Jovanović, tumač gestovnog govora i Moris Lerart, novinar, član Kamernog pozorišta muzike *Ogledalo*), *Gestovni jezički izraz* (prof. dr Nadežda Dimić, šef Katedre za surdologiju na Defektološkom fakultetu u Beogradu i Natalija Janković-Ležakov, surdopedagog, nastavnik u OŠ “Jovan Popović”), *Usvajanje govornih veština* (prof. dr Melanija Mikeš, član Evropske akademija nauka i umetnosti), *Tumač gestovnog govora* (Milosav Jovanović, predsednik Saveza gluvih i nagluvih Srbije, Mirko Knežević,

predsednik Saveza gluvih i nagluvih Vojvodine, Milica Maglovski, tumač gestovnog govora i Milica Mima Ružičić, profesor srpskog jezika i specijalista iz oblasti standardizacije i normativistike, član Novosadskog udruženja studenata sa invaliditetom), *Obrazovanje i zapošljavanje osoba sa oštećenjem sluha - povodom 3. decembra, Svetskog dana osoba sa invaliditetom i kraja Evropske godine osoba sa invaliditetom* (mr Gordana Nikolić, koordinatorka Tima za reformu obrazovanja dece sa posebnim potrebama pri Odeljenju za strateški plan i razvoj u Ministarstvu prosvete i sporta Republike Srbije i Miodrag Počuč, koordinator Novosadskog udruženja studenata sa invaliditetom) i *Umetnost i pokret* (Maja Vukadinović, diplomirani psiholog i plesačica flamenka i Marko Stojanović, pantomimičar, šef Katedre za glumu na Akademiji dramskih umetnosti u Beogradu). Aktivnosti poput tribina, projekcija filmova i sl. Imale su edukativan i informativan karakter, a njihove realizacije su upozorile da posebnu pažnju treba posvetiti načinu na koji bi se studenti i ostali građani motivisali da posećuju takva dešavanja.

Treća Škola bila je inovirana organizovanjem zajedničkih radionica sa Omladinskom organizacijom gluvih i nagluvih Novog Sada sa temama: *Upoznavanje, Emocije, Komunikacija, Reklame i Prava osoba sa oštećenjem sluha*. Osim toga što su radionice polaznicima škole bile efikasan način da što bolje ovladaju gestovnim govorom u njegovoj živoj i praktičnoj primeni, cilj im je bio i približavanje i uspostavljanje saradnje dugoročnog karaktera između Škole i Omladinske organizacije gluvih Novog Sada, pri čemu je Škola preuzela na sebe zadatak da podstiče mlade sa oštećenjem sluha da svesno sagledaju jezik kojim se služe i da svoje akcije usmere ka njegovom proučavanju i promovisanju.

U okviru ovog kursa, realizovana je i kampanja informisanja učenika i nastavnika osnovnih i srednjih škola u Novom Sadu o gestovnom govoru putem edukativno-informativnih materijala i video priručnika gestovnog govora, u kojem su učestvovali obučeni volonteri-polaznici produžnog nivoa Škole.

Novina, u odnosu na prošle kurseve, bila je izrada seminarskog rada na teme vezane za gestovni govor i položaj osoba sa oštećenjem sluha u našoj i u drugim zemljama. Pri tom je namera bila angažovanje i podsticanje polaznika da, u okviru predmeta svojih studija i svojih interesovanja, pronađu mesto i daju svoj doprinos

proučavanju datih tema, ujedno proširujući i produbljujući svoja već stečena znanja u tim oblastima. Ova aktivnost krunisana je biltenom Škole gestovnog govora¹⁶, gde je na jednom mestu dat prikaz celokupnog rada Škole kroz radove članova Tima za učenje, proučavanje i promovisanje gestovnog govora i seminarske radove polaznika Škole.

4.6.2 Rezultati Škole

Pokazalo se da je za obuku u gestovnom govoru zainteresovan veliki broj studenata u Novom Sadu koji čuju. Među zainteresovanima bilo je i srednjoškolaca i onih koji su završili studije na fakultetima i višim školama, što otvara mogućnost da ciljna grupa kojoj bi kurs bio namenjen uključi i druge kategorije stanovništva i da se uspostavi čvršća saradnja sa Savezom gluvih i nagluvih na gradskom, pokrajinskom, republičkom i saveznom nivou u domenu raymena informacija i planskom pristupu širenju i promovisanju gestovnog govora.

Uspešnost projekta praćena je i ocenjivana pomoću upitnika, posmatranja, razgovora i sl. Praćeni su pokazatelji kao što su broj zainteresovanih i broj prijavljenih studenata koji bi želeli da pohađaju Školu, broj prisutnih na tribinama koje je Škola organizovala, broj dobijenih sertifikata i nivo znanja polaznika, te utisci polaznika škole kao i učesnika tribina, mišljenje voditeljki Škole o toku i uspešnosti rada i raspoloženost fakulteta da nastave saradnju u vidu fakultativne nastav i sl. Uzmemo li u obzir broj prijavljenih kandidata za školu kao pokazatelj uspeha projekta, pokazalo da je interesovanje zaista veliko, te da je dalji rad na obuci u gestovnom govoru prirodan sled. Ovaj pokazatelj ukazuje na uspešnost obuke i na to da su ciljevi sve tri škole ostvareni. S obzirom na ove rezultate, organizovanje dalje obuke, na višem nivou, čini se neminovnim. Kao pozitivni utisci polaznika navode se mogućnost interakcije sa osobama oštećenog sluha, zatim, organizovanje tribina koje su omogućile polaznicima da jezik posmatraju u širem kontekstu. Od stotina studenata koji su prošli obuku, 86,4% izrazilo je želju da nastavi sa učenjem gestovnog govora i da se bavi proučavanjem ove i sličnih tema, kao i da se uključi u aktivnosti Tima za učenje i promovisanje gestovnog govora.

¹⁶ *Hoću da ti kažem!* : bilten Škole gestovnog govora / uredništvo Svetlana Nešić ... [et al.]. – Novi Sad : NSUSI, 2006.

Osim edukativno-informativnog, značaj ove škole jeste i u tome što je oko svojih aktivnosti, bilo u svrhu učenja, proučavanja ili promovisanja gestovnog govora, okupila mnoštvo pojedinaca i ustanova iz različitih područja delatnosti, od naučnika do umetnika, od Univerziteta u Novom Sadu i ministarstava, preko različitih organizacija osoba sa oštećenjem sluha i studentskih organizacija, do kulturnih centara u Novom Sadu, što je imalo odjeka u prepoznavanju ideje o potrebi poznavanja gestovnog govora kod širokog sloja ljudi. Škola je jedan od primera mehanizma kojim se uklanjaju komunikativne barijere kada se radi o osobama koje ne čuju i koje, pri tom, imaju smanjenu sposobnost govora, ali i prepreke koje se, u vidu predrasuda, danas nameću svim ljudima.

5.0 ZAKLJUČAK

Ovaj rad otvorio je mnoga pitanja vezana za istraživanje gestovnog govora. Između ostalih, to su 1. teorijski stav o odnosu gesta i jezika, 2. odnos gestovnog govora prema govornom jeziku sredine, 3. put ka standardizaciji gestovnog govora u našoj zemlji, 4. metodološka pitanja o tome kako empirijski materijal valjano predstaviti, kako bi se mogle analizirati diskursne osobine, 5. upućivanje na potrebu daljih istraživanja i primena osnovnih rezultata analize.

Iako je posmatran mali uzorak, dobijeni rezultati bi mogli da doprinesu utvrđivanju principa. Utvrđena je upotreba gestovnog jezika uopšte, u raznim domenima.

5.1 Teorijski stav o odnosu gesta i jezika

Proces analiziranja snimljenog materijala, pokazao je da se detaljnija proučavanja lingvističkih nivoa ne mogu izvoditi bez uvida u razlike između govora i gesta, bez istraživanja prirode, strukture i međusobnih odnosa njegovih znakova. Potrebno je odrediti ograničeni broj pravila prema kojima čovek uspešno komunicira pomoću znakovne varijante srpskog jezika, na osnovu kojih proizvodi legitimne, ispravne rečenice i razlikuje ih od onih nepravilnih.

Istraživanje je otvorilo i široko polje semantike, relacije gest – njegovo značenje i sintakse, relacije gest – gest i definisanje komunikacijskog konteksta (govor, otvaranje usana, daktilologija, mimika) u kojem je gest primarno sredstvo sporazumevanja. Psiholingvisti bi, s druge strane, imali za zadatak da prouče relaciju gest – čovek, tj. onaj koji ga stvara i upotrebljava, proizvodi i prima, odnos kognicije i znakovnog jezika, kako se gest i značenje povezuju u rečenice sa smislom u oba smera (proizvođenje i razumevanje), prelaz misli u gestovnu rečenicu, razvoj jezika kod dece sa oštećenim sluhom, veza misli i gesta, gde je govorni jezik posrednik i sl.

Navođenje karakteristika jezika kao sposobnosti, značajno bi bilo za sagledanje gestovnog jezika u pravcu autonomnog jezika. Recimo, značajno bi bilo ispitati da li gestovni jezik pozajmljuje svoju strukturu unutrašnjem govoru, jer su retki primeri da se putem njega razmišlja, što bi iziskivalo da se čine pokreti i mimo interakcije.

5.2 Odnos gestovnog govora prema govornom jeziku sredine, u ovom slučaju srpskom jeziku

Kada su uzajamni odnosi srpskog govornog jezika i gestovnog jezika u pitanju, može se izvući nekoliko zaključaka.

Analiza podataka dobijenih istraživanjem pokazala je da se u proučavanim situacijama pozdravljanja i oslovljavanja na gestovnom izrazu srpskog jezika mogu uočiti određena pravila za izbor i upotrebu jezičkih sredstava, koja se ne razlikuju u mnogome od pravila govornog ponašanja predstavnika savremenog srpskog jezika u situaciji obraćanja.

Subpopulacija osoba sa oštećenim sluhom, koja je u široj zajednici prepoznata kao različita, drugačija, ipak deli mnoge zajedničke norme i standarde sa društvom „čujućih“, u tolikoj meri da se one mogu posmatrati kao jedna jezička zajednica. Jezičke razlike između njih su više marginalne nego sintaksičke i sveobuhvatne po naravi. Tu se radi o određenim varijablama koje se realizuju na izvestan način u posebnim prilikama, ali i o potpunom odsustvu u repertoaru, npr. u sloju jezičkih sredstava za oslovljavanje, apstraktnih značenja, tvorbe reči i morfologije, kao i poznavanju sintaksičkih pravila srpskog govornog jezika.

Izbor i upotreba sredstava za pozdravljanje i oslovljavanje vrši se u zavisnosti od relativnog statusa učesnika u govornom događaju i od situacije u kojoj se on realizuje. Utvrđena je sličnost između izbora i upotrebe jezičkih sredstava za pozdravljanje i oslovljavanje u gestovnom govoru i srpskom govornom jeziku, s tim što je taj korpus u gestu suženiji. Kao i u kontaktima među sagovornicima verbalnog izraza, i među sagovornicima gestovnog jezičkog izraza mogu se uočiti bazični odnosi solidarnosti, distanciranosti, razlike u statusu i kolebanje, koje se može javiti u slučaju solidarnosti i razlike u statusu i solidarnosti i distanciranosti. Ovi odnosi se ispoljavaju kroz izbor i upotrebu zamenica, jezičkih sredstava za pozdravljanje i oslovljavanje, a oni su uslovljeni poznanstvom, generacijskom pripadnošću, srodstvom, učestalošću kontakata, društvenim statusom, službenošću situacije i sl. (Vasić, 1979: 68).

Proces analiziranja materijala nametao je pitanje da li se jezički identitet gluvih može posmatrati kao jezički deo etnokulturnog identiteta, jer ni na kolektivnom ni na

individualnom planu on nije nužno ograničen samo na maternji jezik, nego obuhvata kompletan repertoar jezičkih sredstava kojima raspolažu data grupa ili jedinka (a gluvi mogu gestove verbalizovati na više jezika sredine unutar jedne iste zajednice, kakav je slučaj u Vojvodini).

Tumač gestovnog govora, ipak, funkcioniše kao most za prevazilaženje razlika između dva koda, ali i kao korektivni faktor između čujućih i gluvih u mnogim situacijama.

5.3 Put ka standardizaciji gestovnog govora u našoj zemlji

Na putu ka standardizaciji veoma je važno imati uvid u raslojenost gestovnog srpskog jezika, kako u društvu, tako i u prostoru, a, pri tom treba obratiti pažnju naročito na veoma razduženi porodični kod. Neupućenost i nestručnost lica koja se zvanično bave obrazovanjem i socijalnim staranjem nad populacijom osoba sa oštećenjem sluha, a i neupućenost njih samih, prepreka su čak i za samu ideju o standardizaciji njihovog jezika.

Jedna od glavnih prepreka standardizaciji gestovnog govora jesu i jezički stereotipi. Stereotipna ponašanja bazirana na afektivno obojenim stavovima orijentisana prema jeziku uopšte, gde se na jezike reaguje kao na pravilne-nepravilne, lepe, ružne, siromašne, bogate, primenjiva su i na gestovni govor. Populacija ljudi koji čuju ima utisak da je on niži po vrednosti i on se smatra neravnopravnim sredstvom komunikacije, usled nedovoljne razvijenosti i nesposobnosti da ispuni načelnu svrhu jezika. Može se primetiti da je slična situacija i u okruženju osoba sa oštećenjem sluha, gde se govorni srpski jezik prepoznaje kao **prestizhan**.

S tim u vezi, javlja se i problem manifestnog ostvarivanja stavova, osećanja i verovanja populacije osoba sa oštećenim sluhom, odnosno, „jezičko ojačavanje” (Fišman, 1978: 169-170), koje obuhvata organizacionu i statutarnu zaštitu gestovnog govora, agitaciju i kreativnu produkciju unutar zajednice njegovih korisnika. Njegovo uvođenje u nastavni plan škola i univerziteta u Srbiji predstavljalo bi inovaciju u korist održavanja tog jezika kao maternjeg i neophodnog, zasnovanog na legislativnom pravu na jezik, ali i kao „pomoćnog”, tj. “jezika personalne asistencije” i sl. Dakle, potrebno je ispitati

stavove osoba koje ne čuju o tome da li gestovni jezik za njih predstavlja maternji ili drugi jezik i u kojoj ga meri poimaju kao komponentu »pripadnosti grupi«.

5.4 Metodološka pitanja

Prilikom izrade rada, postavljao se problem valjanog prikupljanja i predstavljanja empirijskog materijala da bi se mogle analizirati diskursne osobine gestovnog govora. Specifičnosti istraživanja su, između ostalih, bile i potreba da se omoguće adekvatni fizički uslovi, kako bi komunikacioni kanal bio prohodan u što većoj meri, radi verodostojnosti podataka, multimedijalno prezentacija empirijskog materijala (audio-vizuelni zapis i transkript razgovora), a da je analiza materijala, pri tom, zahtevala neprekidno paralelno posmatranje oba zapisa, te učešće istraživača u korpusu.

Za buduća lingvistička istraživanja gestovnog govora neophodno je osmisliti efikasniji metodološki način predstavljanja i analiziranja materijala.

5.5 Upućivanje na potrebu daljih istraživanja i primena osnovnih zaključaka/rezultata analize

Ovo istraživanje otvorilo je niz pitanja i moglo bi da podstakne stručnjake iz više različitih oblasti da tragaju za odgovorima na pitanja u vezi sa gestovnim jezikom.

Rad bi trebalo da bude doprinos u procesu stvaranja i realizacije određenih modela školovanja koji bi unapredili obrazovanost ove populacije i njihovo aktivno učešće u društvu. S tim u vezi, rad bi mogao imati udela u unapređivanju fakultetske nastave kroz adekvatnu saradnju, razmenu i realizaciju ideja u procesu komunikacije u interdisciplinarnim sferama, aktivnom povezivanju lingvističke struke i njenog značaja zarad poboljšanja situacije u kojoj se nalaze osobe sa invaliditetom u okviru psihosocijalnog modela, nasuprot postojećem medicinskom.

Vezivanje teorijskih saznanja sa problemima koji su приметni u praksi, u sferi prevencije, detekcije, procene izvesnih stanja, tretmana, kroz korektivni i stimulativni rad, bilo bi temelj za delovanje u cilju ostvarenja prava populacije kojom se ovaj rad

bavi, kako bi se ona povukla sa margina društva ka njegovom središtu. Adekvatnom rehabilitacijom i edukacijom ka inkluziji, protiv predrasuda i diskriminacije.

Gest zasnovan na naučnom istraživanju, kao jezik jednak ostalim jezicima sredine, postaje baza za izjednačavanje mogućnosti i aktiviranje njegovih korisnika u civilnom društvu, čija suština jeste pripadnost zajednici i građansko učešće, gde i njihov doprinos mora biti priznat kao pokretač društva, u istom statusu kao i ostalih građana.

LITERATURA

- Baker, Padden (1978). Charlotte Baker, Carol Padden, *American sign language : a look at its history, structure, and community*. Silver Spring : T. J. Publishers, Inc.
- Bernstajn (1979). Bazil Bernstajn, *Jezik i društvene klase*. – Bograd : BIGZ.
- Boyle, Woll (1985). J. G. Boyle, B. Woll, *Sign language : the study of deaf people and their language*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Bracić (2004). Milica Bracić, Ogled o konceptu invalidnosti u srpskom jeziku – dijahrona perspektiva. *Prilozi proučavanju jezika*. 35: Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za srpski jezik.
- Bugarski (2005). Ranko Bugarski / *Jezik i kultura*, Beograd : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug.
- Bugarski (1983). Ranko Bugarski, *Lingvistika o čoveku*. Beograd, Prosveta.
- Cohen, Namir, Schlesinger (1977). Einya Cohen, Lila Namir, I. M. Schlesinger, *A new dictionary of sign language : employing the Eshkol-Wachmann movement notation system*. The Hague ; Paris : Mouton.
- Crystal (1979). David Crystal, *Working with LARSP*. New York : Elsevier.
- Crystal, Fletcher, Garman (1976). David Crystal, Paul Fletcher, Michael Garman, *The grammatical analysis of language disability : a procedure for assessment and remediation*. London : Edward Arnold Publishing.
- Fišmen (1978). Džošua Fišmen, *Sociologija jezika*. – Sarajevo : Svjetlost : Zavod za udžbenike.
- Graovac (2005). Dragana Graovac, *Međuzavisnost situacije i izraza za uljudno ophođenje u srpskom jeziku*. – Novi Sad : [s. a.], neobjavljeni diplomski rad.
- Greif, Gleason (1980). Esther Blank Greif, Jean Berko Gleason, Hi, thanks, and goodbye: more routine information. *Language in Society*, Vol. 9, Num. 2: 159-166. – Cambridge : Cambridge University Press, 1980
- Halwachs (2005). Dieter Halwachs, *Pitanja standardizacije romskog jezika*, predavanje, Novi Sad, Filozofski fakultet, 22. septembar 2005.
- Hol (1984). Edvard Hol, *Nemi jezik*. Beograd : Čigoja štampa.

- Hwang (1990). Juck-Ryoon Hwang, „Deference“ versus „politeness“ in Korean speech in *International Journal of the Sociology of Language*, 82: 41-55, 1990.
- Ivić (1978). Ivan Ivić, *Čovek kao animal symbolicum : razvoj simboličkih sposobnosti*. Beograd : Nolit.
- Ivić (1975). Milka Ivić, *Pravci u lingvistici*. – Beograd : Nolit.
- Janković-Ležakov, Knežević (2003). Natalija Janković-Ležakov, Mirko Knežević *Moj prvi gestovni rečnik*. Novi Sad : Organizacija gluvih.
- Jespersen (1970). Oto Jespersen, *Čovječanstvo, narod i pojedinac : sa lingvističkog stanovišta*. – Sarajevo : Zavod za izdavanje udžbenika.
- Knežević, Despotov (s. a.). Mirko Knežević, Jovica Despotov, *Priručnik za učenje gestovnog govora*. Novi Sad : Savez gluvih i nagluvih Vojvodine.
- Kristal (1998). Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd : Nolit, drugo izdanje.
- Kristal (1985). Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd : Nolit.
- Lurija (2000). Aleksandar R. Lurija / *Jezik i svest*. Beograd : Zavod za izdavanje udžbenika.
- Markel (1990). Norman Markel, Speaking style as an expression of solidarity: words per pause. *Language in Society*, Vol. 19, Num. 1: 81-88. Cambridge : Cambridge University Press, 1990.
- Menn (1995). Lise Menn *Introducing to neurolinguistics : summer linguistics program*. New Mexico : University of New Mexico.
- Radovanović (1979). Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*. Beograd : BIGZ.
- Rasulić (2004). Katarina Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo : konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd : Filološki fakultet.
- Rot (1982). Nikola Rot, *Znakovi i značenja*. Beograd : Nolit.
- Ružičić (2003). Milica Mima Ružičić, *Rečnik invalidnosti - ka jednakosti u javnom govoru*. Novi Sad : Dnevnik-Štamparija.
- Savić (1993). Svenka Savić, *Analiza diskursa*. Novi Sad : Filozofski fakultet.

- Savić (1976). Svenka Savić, Funkcija pitanja koja odrasli upućuju deci, u zborniku *Jezik u društvenoj sredini*: 113-120. Novi Sad : Društvo za primenjenu lingvistiku Jugoslavije.
- Savić (1996). Ljubomir Savić, *Priručnik za prevodioce gluvim licima*. Beograd : Savez gluvih i nagluvih Jugoslavije; Defektološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Savić (2002). Ljubomir Savić, *Neverbalna komunikacija : udžbenik za prevodioce i tumače*. Beograd : Centralni odbor Saveza gluvih i nagluvih Jugoslavije.
- Stipčević (1997). Nikša Stipčević, Gest uz reč. *Jezik danas*. 4: 8-10. Novi Sad.
- Tatić, Živadinović (2003). Damjan Tatić (urednik), Mimica Živadinović (prevod), *Ključ za jednakost : standardna pravila Ujedinjenih nacija za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom*. Beograd : Centar za samostalni život invalida.
- Vasić (1979). Ivona Vasić, Govorno ponašanje predstavnika savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja, *Prilozi proučavanju jezika* 15: 57-71. Novi Sad : Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.
- Vasić (1983). Vera Vasić, Oslovljavanje i samooslovljavanje, u *Govor sa sestrom i bratom*. Novi Sad : Filozofski fakultet.
- Vasić (1976). Vera Vasić, Verbalna interakcija starijeg i mlađeg deteta u mikrosredini, u zborniku *Jezik u društvenoj sredini*: 121-130. Novi Sad : Društvo za primenjenu lingvistiku Jugoslavije.
- Žikić (2002). Bojan Žikić, *Antropologija gesta*, 1-2. Beograd : Srpski genealoški centar; Etnografski muzej Srbije.
- Trojanović (1983). Sima Trojanović, *Psihofizičko izražavanje srpskog naroda poglavito bez reči*. Beograd:
- Škiljan (1998). Dubravko Škiljan, *Javni jezik : pristup lingvistici javne komunikacije*. Zemun : Biblioteka XX vek ; Beograd : Čigoja štampa.

DODACI

Dodatak br. 1: Transkript razgovora sa Branislavom Medakovićem

a.) Podaci o ispitaniku

Ime i prezime: Branislav Medaković

Pol: muški

Godina rođenja: 1980.

Obrazovanje: Akademija umetnosti, diplomirani slikar

Zanimanje: nastavnik predmeta Likovno vaspitanje u osnovnoj školi

b.) Transkript razgovora

V: Kako ćeš reći *ti* ili *vi* u porodici, u razgovoru sa mamom i tatom?

T: Uvek govorim samo *ti* sa porodicom, ništa drugo.

V: Sa bratom i sestrom?

T: *Ti*.

V: Da li sa nekim rođakom u razgovoru kažeš *vi*?

T: Da, ponekad. Jako retko.

V: Kako komuniciraš s porodicom, gestom ili govorom?

T: Zavisi od toga da li neko zna gest. Neko ga zna, neko ga ne zna. Mogu da govorim ako me dobro razumeju.

V: Kako će tebi reći u porodici *ti* ili *vi*?

T: *Ti*. Uvek *ti*.

V: Kako ćeš reći kada si na fakultetu asistentu, profesoru?

T: *Vi*. Oduvek sam ih zvao sa *vi*.

V: A kako si to naučio?...

T: A-ha, znači, sve zove *vi* na fakultetu. Na primer, oslovljava sa *zdravo gospodine* i tako.

V: Kako ćeš reći portiru na fakultetu?

T: *Vi*

V: A spremačicama?

T: Ponekad *vi*, nekad *ti*. Mislim da sam uvek govorio, možda najviše ... verujem da sam govorio *vi*.

V: A na primer, kad uđeš u biblioteku, kako kažeš?

T: Uvek *vi*.

V: Milicioneru?

T: *Vi*.

V: Konobaru?

T: Mislim, ne znam baš, nisam siguran, ne sećam se, možda *vi* možda *ti*, ne znam.

V: A komšiji?

T: Sve zavisi, nekad *vi*, nekad *ti*.

V: Od čega zavisi?

T: Koliko ga dobro poznajem. Ako ga ne poznajem, onda upotrebljavam *vi*, to je kulturnije i fino.

V: A poštaru?

T: Obavezno *vi*.

V: A kad ti dođe majstor u kuću?

T: *Vi.* (govori) Kaže, kada je majstor došao da mi popravi grejalicu u kupatilu, uvek sam mu govorio *vi*.

V: Kada dođeš u udruženje studenata, na primer, gde su kolege tvoje?

T: Ponekad *vi*, ponekad *ti*. Verujem da sam najviše govorio *ti*.

V: A kad odeš na pantomimu?

T: *Ti*.

V: I u udruženje gluvih?

T: Da.

V: E, sad, pozdravi! Koji pozdrav kažeš kad si u porodici, kada sretnoš mamu i tatu?

T: Mislim da sam najviše rekao *zdravo*, nego *dobar dan*.

V: A braći i sestri?

T: Uvek *zdravo*

V: A babi, dedi?

T: *Dobar dan*. Ponekad i *zdravo*.

V: Od čega to zavisi?

T: Nemam pojma. Meni je svejedno... zavisi koliko je dobar dan.

(smeh)

V: A recimo, rođacima, tetki, teći, kumu, stricu, ujaku?

T: Mislim da sam rekao *dobar dan*.

V: Prijateljima?

T: Uvek *zdravo*.

V: Sad smo na fakultetu. Kako pozdravljaš profesore?

T: Dobar dan.

V: Pokažeš ovako (znak), ili samo kažeš dobar dan?

T: Dobar dan. Uvek pokažem. A-ha, kaže, tako su profesori zainteresovaniji za gest.

V: A asistentu?

T: Mislim da sam rekao *zdravo*.

V: A svojim kolegama, studentima?

T: *Zdravo*.

V: A portiru, spremačici, u studentskoj službi?

T: Dobar dan. Kada sam je sreo na ulici, obavezno sam rekao *dobar dan*.

V: Kad odeš na časove pantomime, kako kažeš, kako pozdraviš?

T: *Zdravo*. Obavezno. Kao i obično.

V: A u udruženje?

T: *Zdravo*.

V: I u organizaciju gluвих?

T: Svima uvek *zdravo*.

V: Svima? I starima i mladima?

T: Kada sam video neke starije, onda sam obavezno rekao *dobar dan*.

V: A oni tebi?

T: Mladi mu kažu *zdravo*, a stariji ne.

V: Sad mi reci kakvi su pozdravi ujutru, preko dana i uveče.

T: Dobro jutro (znak). Kada sam otišao na ispit, rekao sam profesoru *dobro jutro*.

V: A preko dana?

V: *Dobar dan* (znak), ili *zdravo* (znak).

T: A uveče?

V: Zavisi od toga ako sretne nekog nepoznatog,

T: A na spavanje kad ideš?

T: *Laku noć (znak), lepo spavajte!*

V: U razgovoru sa mamom i tatom, kako njih zoveš? Da li po imenu, ili po nadimku?

T: Mislim da sam im rekao *tata, mama*, najviše.

V: A tatu?

T: Nemam tatu.

V: A rođake, strica i slično?

T: Brata sam zvao, „Ej, *brate!*“

V: A sestru?

T: Uvek sam rekao: „Kada ćeš doći kod mene, *seko?*“

V: A baku, deku?

T: Uvek *baba, deda*.

V: Kako pokažeš?

T: *Baba (znak), deda (znak)*. Zavisi, ima raznih gestova.

V: Koji sve gestovi postoje za *babu*?

T: *Baba (gest), baba (gest)*.

V: A za *dedu*?

I: Kao *šešir (gest), brkovi (gest), deda (gest)*.

V: A za mamu?

I: *Mama (gest)*.

T: Kad sam bio mali, zvao sam je *mama (gest na kuku)*.

I: Zato što me je udarala (govori, samo se blago udara po zadnjici, kada kaže reč udarala i smeje se)

(smeh)

V: E, sad, kako profesore zoveš?

T: Uvek sam kazao „Izvinite, *profesore*“. Nikad nije koristio gest, samo reči.

V: A da li si imao nekog profesora koji ne čuje, koji je koristio gest?

T: Ne.

V: A u osnovnoj školi, srednjoj školi?

I: Nisam.

V: Kada vidiš nekog na ulici, recimo policajca, kako bi se njemu obratio? Na primer, gde je nešto, gde je pozorište?

T: Ja bih na papiriću napisao, ili na mobilnom, ako me ne razume.

V: A kako bi to gestom rekao?

I: Teško. Ne razume ništa.

V: A neki komšija, kada bi znao gest, kako bi se ti njemu obratio, npr. „Komšija, kako si, šta radiš“?

T: Mislim da sam imao čujućeg komšiju koji je znao gest, pa smo mogli bez problema govoriti gestovima. Ali, bilo je to davno.

V: A kako tebe oslovljavaju u porodici?

T: Moje ime.

V: A kako ti kažu - *Bane*, nadimak ili celo ime?

T: Zavisi. Najviše me zovu *Bane*, ili *Brane*, *Branislave* (daktilologija). Jedan čovek me je zvao po prezimenu *Medaković*.

V: A kako ti je ime na gestu, kako te zovu u organizaciji?

I: (Gest)

V: A zbog čega?

T: Mislim zato što imam dva različita oka, jedno plavo i jedno braon. A može biti i drugi razlog, zato što sam tamnoput. A treći razlog ne smem da kažem.

V: Hajde, kaži!

T: Mislim da svi misle da sam seksi.

(Smeh)

V: Kako zoveš asistenta?

T: Po imenu.

V: Kako zoveš studente, svoje drugove, kolege?

T: Mislim da ih zovem *kolega*, ako ne znam njihova imena.

V: A kako kažeš gestom *kolega*?

I: (Gest)

T: Uvek je upotrebljavao gest *kolega*.

V: Da li neke ljude zoveš nadimcima?

T: Da, zovem. Ali retko. Zaboravio sam. Retko.

V: Kako profesor tebe zove?

T: Mislim, *gospodine Branislave*. Moje ime. Retko kaže. Ne zna, nije čuo.

V: A sada, na poslu, kako te zovu kolege?

T: Imenom.

V: A učenici?

T: *Učitelj*.

V: Ne zovu te po imenu?

T: Ne.

V: Jel imaš još nešto da kažeš?

T: Ne znam. Nemam pojma šta bih trebao da kažem. Drago mi je što sam mogao da ti pomognem oko filma. Želim da te podržim. Želim da uspeš. Hvala.

DODATAK br. 2: Transkript razgovora sa Gordanom Mučibabić

a.) Podaci o ispitaniku

Ime i prezime: Gordana Mučibabić

Pol: ženski

Godina rođenja: 1978.

Obrazovanje: Viša tehnička škola, diplomirani grafički inženjer

Zanimanje: grafički inženjer u privatnoj firmi

b.) Transkript razgovora

V: Kako ćeš reći *ti* ili *vi* u razgovoru u porodici, sa mamom i tatom?

T: Uvek im govorim na *ti*, nikad *vi*.

V: A kako kažeš bratu i sestri?

T: Uvek na *ti*.

V: Kako kažeš starijim rođacima?

T: Zavisi, ako su bliski onda na *ti*, ako ih ne poznajem, ako su malo dalji, ako ih slabo viđam, onda na *vi*.

V: A ostalim rođacima, tečama, tetkama, ujacima, stričevima, kumovima?

T: Uglavnom na *ti*. Retko na *vi*, znači, opet, samo sa onima koji su dalja rodbina.

V: A prijateljima?

T: Uvek na *ti*.

V: Nema veze da li su stariji, ili mlađi?

T: Samo oni koji su ljubazni prema meni, sa kojima sam bliska, na *ti*, a nepoznatima na *vi*.

V: A kako se tebi mama i tata obraćaju?

I: Moje ime.

V: Dobro, ali da li ti kažu *ti* ili *vi*?

T: Uvek na *ti*.

V: A, kako razgovarate u porodici, gestom ili govorom?

T: Zavisi. Nekad govorimo usmeno nekad gestom, ali vrlo malo. Samo ono što... ako mi kažu nešto što ne razumem, na primer, „Donesi mi dasku“, onda pokaže, ako misli da je možda neću razumeti. Ali, uglavnom, svi govore bez gesta. S malo gesta.

V: Kako tebe brat i sestra i rođaci... kako ti kažu, *ti* ili *vi*?

T: Uvek *ti*.

V: Kada sretnoš mamu i tatu, kako ih pozdravljaš na gestu?

T: *Ćao obojica*. (smeh) Na *ti*.

V: A kada se sretnoš sa starijim rođacima, na primer sa babom i dedom?

T: Uvek na *ti*.

V: A kako ih pozdraviš?

T: Bliskima kažem *zdravo*, a ako su nepoznati, ili malo dalji, onda na *vi*. *Dobar dan*.

V: A kako *dobar dan*?

I: (Gest)

V: A kako ujutru kažeš?

I: *Dobro jutro* (gest)...

I: *Dobar dan* (gest), *dobro večer* (gest)

V: A, kad ideš na spavanje?

I: Uvek kažem „Lepo spavaj!“.

V: A-ha, to je pozdrav!

V: A, kada si bila na fakultetu, na višoj školi, kako si govorila profesoru *ti* ili *vi*?

T: Uvek kulturno kažem na *vi*.

V: I profesoru i profesorici?

T: Svejedno.

V: A asistentima?

T: Nije bilo asistenata. Bila je samo jedna devojka s kojom sam na *ti* pričala.

V: A portiru, na studentskoj službi, spremačici?

T: Uvek *vi*. To je pristojno.

V: Od koga si naučila da koristiš *vi*, da je to pristojno?

I: Moji roditelji.

V: A kolegama na fakultetu?

T: Zavisi, ako se dobro družimo onda na *ti*, a ovim ostalim na *vi*. Uglavnom na *ti*. Većina.

V: A danas, ovih dana na poslu, kada ti radiš? Kako govoriš mušterijama?

T: Moram da kažem na *vi*.

V: Svima? Nema veze da li su mlađi ili stariji?

T: Uvek na *vi*. To je mušterija i mora da bude na *vi*.

V: A ko te je to naučio?

I: Ja (gest)

V: Kada vidiš nekog nepoznatog prolaznika na ulici i hoćeš da ga pitaš, na primer, „Koliko je sati?“, kako ćeš da ga pozdraviš?

T: Na *vi*. *Izvinite*, ili *dobar dan*.

V: A konobara?

T: Zavisi, ako je ljubazan, onda na *ti*, ako je onako, onda na *vi*.

V: A šta kažeš kada se sretnoš sa konobarom. Kako ga pozdraviš?

T: *Dobar dan*.

V: A sa komšijama kako, da li si na *ti* ili na *vi*?

T: Uvek *ti*. Ali, sad, otkad sam se preselila, onda na *vi*.

V: Zato što ti nisu poznati?

I: Da.

V: A, kako ih pozdravljaš?

T: *Dobar dan*. U početku sam govorila *dobar dan*, a onda kako je vreme prošlo onda *ćao*, *kako si, dobro sam*.

V: A kada uđeš u banku, kako kažeš *ti* ili *vi*? I kako pozdravljaš?

I: Na *vi*.

V: I kako pozdraviš?

I: Uvek *dobar dan*.

V: Da li si ti učestvovala u pantomimi?

I: Da.

V: I kako si u tom društvu govorila, na *ti* ili na *vi*?

I: Na *ti*.

V: Kad dođeš, kako kažeš?

T: „*Ćao*, svima!“

V: A, ovde, recimo, u udruženju, ili u organizaciji gluvih?

T: Zavisi.

V: I kome kažeš *vi*, a kome *ti*?

I: Bez obzira na *ti* ili *vi*, samo da su ljubazni prema meni.

T: (prema ispitanici) A kome kažeš *ti*, a kome kažeš *vi*? Svima kažeš *ti*?

I: (Klima glavom)

T: Da.

V: A, šta to znači *ljubazni prema tebi*?

T: Ako imaju osmeh na licu, ljubazni, ako su simpatični, onda kažem *ti*, a ako su neki namргоđeni onda *vi*.

V: A kako oni tebi kažu, recimo, u udruženju, ili u organizaciji?

T: Na *ti*.

V: A, recimo kod lekara, kako tebi lekar kaže?

T: Na *ti*.

V: A kako te pozdravi?

T: *Zdravo*. Ili *dobar dan*.

V: E, sad idemo na oslovljavanje. Kako dozivaš mamu i tatu?

I: *Mama i tata*. (bez gestova)

V: A babu i dedu?

I: *Baba Petra*.

V: A kako kažeš bratu i sestri?

T: Po imenu zovem.

V: A jel imaš muža možda?

I: (Klima glavom.)

V: A kako ga zoveš?

I: *Maza*.

(smeh)

V: Dobro - nadimkom.

V: Kako zoveš komšiju? Da li kažeš *komšija* ili po imenu?

I: Obično zovem ime.

T: Po imenu.

V: Kad dođeš kod doktora, da li kažeš „*Doktore*, to i to...“?

T: Nikad nisam zvala doktora, ne znam mu ime.

V: A kako, kad odeš na fakultet, i hoćeš da se obratiš profesoru, kako ga zoveš? Kako ga osloviš?

T: *Profesore.*

V: A asistenta?

I: Ime.

T: Po imenu. Imala je samo jednu asistentkinju.

V: U kojim situacijama koristiš reč *gospođo*, *gospodine*?

T: Kad sam ovde u Vojvodini, nikad nikog ne zovem tako, ali u Nemačkoj koristim *frau*, *her*. A ovde ne.

V: A međusobno, recimo u organizaciji, da li nekome kažeš *gospođo* ili *gospodine*?

T: Ne, nikada.

V: Jel imaš još nešto da dodaš?

I: Ostala sam bez komentara.

V: Dobro, hvala!

DODATAK br. 3: Transkript razgovora sa Ilijom Berićem

a.) Podaci o ispitaniku

Ime i prezime: Ilija Berić

Pol: muški

Godina rođenja: 1982.

Obrazovanje: Srednja škola „Jovan Vukanović“

Zanimanje: dizajner u DES-u

b.) Transkript razgovora

V: Sad smo u tvojoj porodici. Kako ćeš reći mami i tati, ti ili vi?

T: Moja porodica... normalno... i ja sam pričam rukama. A-ha! Sa mamom nikad ne pričam gestom. Ona me razume kad pričam pošto je navikla. Očuh me ne razume, pa onda polako pričam i pišem na papir i gubim vreme i umorim se. I nikad kod kuće nemam mira.

(Smeh)

T: (bezglasno ispitaniku) A kako kažeš, ti ili vi , tvojoj mami, kako ti kažeš?

I: Mislím na *ti*. Nekim nepoznatim osobama govorim na *vi*, a mami na *ti*.

V: A bratu ili sestri?

T: Ima polubrata. *Ti*. To mi je polubrat mali.

V: Znači, mlađi je od tebe?

T: Stariji sam od njega, znači polubrat je mlađi.

V: A baki i dedi?

T: Ima jednu babu, a kad je imao dve godine umro mu je deda. Posle je umro i drugi deda, a pre godinu dana umrla mu je i ta baba. Čekaj! (Ispitaniku) Imaš jednu babu, a kako kažeš *vi* ili *ti*?

T: *Ti*.

V: A svim ovim rođacima, tetkama, tečama, ujacima?

T: Ima ogromnu porodicu. Na *ti*.

V: Svima na *ti*?

T: (Klima glavom)

V: I, da li ti koristiš u porodici gest? U toj široj porodici.

T: Govori. Ne koristi gest, mora da govori. Aha, oni mene razumeju čak i kad koristim gest, ali kad oni nešto krenu da pokazuju, ja njih ništa ne razumem.

V: A u kojim situacijama koristiš gest?

T: Kad sam bio mali, nisam ispravno govorio gest, a kad sam otišao u školu, onda sam tamo naučio. Naučio sam i sa gestom kao svi ostali i onda se moj gest popravio. (Ispitaniku poluglasno) Sa kim pričaš gestom? Sa kim? Ne kad si počeo, nego uopšte, u životu, kad ti koristiš gest? U kojoj situaciji? Kad?

T: U nekim... u normalnim situacijama. (Voditeljki) Ne znam kako bih ga to drukčije pitala.

V: Dobro, onda ćemo redom da ga pitamo. Da li ga koristiš u školi?

T: Da

V: Sa kim? Da li sa profesorom?

T: Sa drugarima, recimo sa Stevom. Sa drugarima, ali, kaže, najviše preko papira komunicira. Znači, u školi i sa Stevom.

V: A, kako je učitelju govorio, *ti* ili *vi*?

T: *Vi*.

V: Kako zna da tako treba?

T: Pa, kaže, naučio je još kao mali, kad treba da govori *vi*, kad su to neke važne osobe.

V: A kolegama, studentima, sad, recimo, u udruženju?

T: *Ti*.

V: Kako kaže nekom nepoznatom na ulici?

T: Pa, kaže, zavisi, ako su krenuli da pričaju nešto, recimo, *koliko je sati?*, ili tako...
Kaže, uglavnom, ne komunicira ni sa kim na ulici, jedino ako ga neko pita, recimo, *koliko je sati?*, onda mu samo pokaže sat.

V: A, kada vidi nekog nepoznatog čoveka koji koristio gestovni jezik, kako mu kaže *ti* ili *vi*?

T: *Ti*.

V: *Ti*, odmah?

T: Pa, zavisi, ako izgleda kao neki gospodin, onda na *vi*, ili, malo se zbuni, pa nekad na *ti*, nekad na *vi*.

V: A, recimo, u taksiju, šta kaže *ti* ili *vi*?

T: *Vi*, uglavnom *vi*. Nekad *ti*. Samo ga potapše po ramenu i pokaže adresu na koju hoće i to je to.

V: Idemo kod lekara!

T: *Vi*.

V: A kako tebi lekar kaže?

T: Pa, kaže, na primer, kad me nešto boli... lekar kaže... uglavnom ima problema kada komunicira sa lekarima, pošto neki jako brzo pričaju, pa onda poželi da povede nekog ko će mu pomoći da se sporazume, ali neki put i nema takav problem. (Ispitaniku bezglasno) Lekar, tebi, kaže *ti* ili *vi*, tebi? (U kameru) Ne zna, nije čuo.

V: Kad ti dođe majstor u kuću, kako mu ti kažeš, *ti* ili *vi*?

T: *Vi*. Majstoru na *vi*!

V: Ah, uvek majstoru na *vi*!

(Smeh)

V: A na časovima pantomime? Nastavniku?

T: Na *vi*. Ali, pošto su on i nastavnik već prijatelji, onda na *ti*.

V: A u organizaciji gluvih?

T: Oni su mi svi kao braća i sestre i svima govorim na *ti*.

V: Da li tebi neko od rođaka kaže *vi*?

T: Pa, uglavnom ga na *ti* zovu.

V: A u školi kad je bio, da li mu je neki nastavnik kazao *vi* ili samo *ti*?

T: Pa, kaže, uglavnom na *ti*, zato što su oni nas učili, bili su naši učitelji. Na *ti*.

V: A taksista, kako tebi kaže?

T: Ne zna.

V: A kako se sporazumeva sa taksistom?

T: Pokušavam da mu kažem, a ako me ne razume, onda mu napišem. Ako me razume onda dobro.

V: A sa komšijama? Kako oni njemu kažu, a kako on njima?

T: Zavisi. Uglavnom na *ti*.

V: A od čega to zavisi?

T: Ako ih od malih nogu poznajem, onda su na *ti*, a ako su nepoznati onda na *vi*.

V: A da li ima veze da li je stariji komšija ili mlađi?

T: Kaže, mladima skoro uvek na *ti*, a starijima... A-ha, pita ih „Šta ste bili po zanimanju?“, pa ako je bio direktor, onda mu kaže *vi*, a ako je bio neki običan, onda na *ti*.

V: Sad ćemo da idemo na pozdrave! Kako će pozdraviti svoje roditelje?

T: *Zdravo*, bez gesta, samo kaže *zdravo*.

V: A brata?

T: Isto.

V: Rodake?

T: Svima isto, *zdravo*.

V:Dedi, babi, odnosno baki?

T: Isto. Svima *zdravo*, bez gesta.

V: U školi, kako se pozdravljao sa drugarima?

T: A-ha! Samo se rukuje sa njima, kaže *zdravo*, eto tako. Nikad nije koristio ovaj gest (gest za *zdravo*).

V: A kada koristi taj gest?

T: Pa, počeo je da ga koristi, to jest, video ga je od nekih prijatelja starijih, pa onda u početku nije razumeo šta to znači i onda mu je kasnije bilo jasno.

V: A da li ikada koristi one znakove za *dobar dan*, *dobro jutro*, ili neki sličan gest?

I: (klima glavom)

T: Koristi.

A kako kaže *dobro veče*?

I: (Gest)

V: A *laku noć*?

I: (Gest)

V: Kada uđeš u prodavnicu, kako pozdraviš?

T: A-ha, kaže, on uzme šta mu treba, a neki put, kad ne može sam da nađe šta mu treba, onda napiše na papirić, pa pita da li može to da dobije. Ali, obavezno prvo pita, znači kaže, a ako ga ne razumeju, onda napiše na papirić.

V: Kako se pozdravlja sa komšijama?

T: Sad, od kada sam naučio to *zdravo* (gest), onda se pozdravlja *zdravo* sa svim komšijama. Zato što i čujući kad se sretnu kažu „Ej, *zdravo*, gde si!“

V: A poštaru kako kaže?

T: Kaže, oni nemaju poštara, oni imaju službenicu, pa onda on sa njom razgovara, kaže, nikad nije komunicirao sa poštarom. (Ispitaniku poluglasno) Ne, kad poštar dođe u tvoju kuću, donese pismo, ne kažeš *dobar dan* ili nešto?

T: Kaže, poštari se umore dok dođu do njegove kuće, pa ne kažu ništa, samo mu da da potpiše i ode.

V: A, kad mu dođe majstor da popravi nešto?

T: Kaže, ako mu majstor popravi nešto, onda mu kaže „Svaka ti čast!“, a ako mu ne uspe da popravi, onda mu ne kaže ništa.

V: Sad smo na poslu kod njega. A gde radiš?

T: Radim u DES-u. Radim kao dizajner reklama.

V: I da li imaš puno kolega?

I: (Klima glavom)

V: I koji čuju i koji ne čuju?

T: Da, više koji ne čuju, a oni koji čuju manje, oni su više vezani za ekonomiju, za pravo i tako.

V: A, kako komuniciraš sa ovima koji ne čuju?

T: Na gestu.

V: I njima sigurno kaže *ti*? Ili ponekad?

T: Misli, da... nije upamtio, ali, veruje, na *ti*.

V: A kako ih pozdravlja, kad dođe ujutru na posao?

T: *Zdravo. Lepo je vreme ili loše je vreme. Ili dobro jutro. Zavisi. Baš je lepo jutro, ajmo da prošetamo.*

(Smeh)

V: Kako nazivaš u razgovoru svoje roditelje, mamu, očuha?

T: *Mama.*

V: Da li koristi gest?

T: Moja mama zna ručnu azbuku, pa mogu s njom da pričam gestom, pošto me razume, ali ona ne priča sad baš nešto posebno, ne poznaje gest, tako da... mama jako dobro razume moj glas. Misli, kombinovano...

V: A brata, kako ga zove?

T: On je još mali, mnogo se folira i... On ima tri godine, tako da ni ne komunicira posebno s njim.

V: A da li mu se obraća? Kako ga zove? Da li ga zove *brat*?

T: Pa, ima problem, zato što ne može da mu napiše na papirić, onda zove mamu da mu objasni, da mu prevede nešto.

V: A kad zove mamu da kaže da je brat nešto uradio, kako kaže?

T: Po imenu.

V: Zove se?

I: S T R A H I N J A. (daktilologija)

T: Strahinja.

V: A kako će na poslu osloviti direktora?

T: Po imenu, zato što ga mi svi znamo i onda... a i lakše mu je da kaže ime nego *direktore*.

V: I kolege isto?

T: Isto.

V: A komšiju?

T: Isto, po imenu.

V: E, sad me interesuju ovi nadimci. Pa, recimo, kad ode u Orgaizaciju gluвих, ne koriste se prava imena, nego svako ima svoj nadimak. Da li može da se seti nekih?

T: Ah, Stevu na primer, zove S T I V, ima G O G I, B A N E, G O C A (daktilologija).

V: Reci kako tebe.

I: (Gest)

V: A što?

T: Zato što ja kad ustanem i dok stojim uvek tako prekrstim noge, kad pričam (pokazujući rukama gest za *gest*). Kaže da sam jako mala i da sam jako slatka.

(Smeh)

V: A kako zovu njega?

I: I K A (daktilologija)

T: Ima nadimak *Ika*. (ispitaniku) Rukama?

I: (gest – kovrdžava kosa)

T: (ponavlja gest) *Ilija*

I: (gest – špicasti nos)

T: (ponavlja gest) *Ilija*

T: A jedan drug je predložio da ga nazove *Ilijator*. To mu se ne sviđa. Njemu se sviđa *Ika*.

V: A Stevu?

I: (Gest)

V: A Baneta?

I: (Gest)

V: A Ljubu?

I: L J U B A

T: Slovima.

V: A Veru?

I: (Gest)

V: A što?

T: Ona obožava taj gest. To je za *vevericu*.

V: A Ljilju?

I: (Gest)

V: A što?

T: Zato što ima kosu.

V: A mene?

I: (Gest)

V: A što?

T: Zato što učiš srpski jezik.

V: A kako tebe mama i tata zovu?

I: I L I J A, I K O (daktilogija)

V: Kako ga dozovu?

T: Kad skine aparat, ne čuje, ali kad... Potapšu ga po ramenu. Kaže, može da čuje kad i kad skine aparat, ali kad je nešto jako glasno.

V: Ali tada mama ne koristi gest?

T: Uglavnom, kada priča sa mamom, onda koristi slova.

V: A komšije, kako ga zovu?

T: Po imenu.

V: Da li te je nekad neko zvao *gospodine*?

T: Nije se još oženio.

V: A, to zavisi od toga?

(Smeh)

V: A on, jel nekog tako zvao?

T: Ponekad, ali najviše voli po imenu da ga zove, zato što je *gospodine* suviše teško da izgovori. Najviše voli po imenu.

V: A kako se kaže *gospodine* gestom?

I: (Gest, sinonim za *kulturan*) *Gospodin*, (gest za *revere*), (gest za *kravatu*)

T: Kao, kulturan je, (gest za *kravatu*) ima odelo, kravatu i tako.

DODATAK br. 4: Transkript razgovora sa Stevanom Boriševim

a.) Podaci o ispitaniku

Ime i prezime: Stevan Borišev

Pol: muški

Godina rođenja: 1983.

Obrazovanje: Srednja škola „Jovan Vukanović“

Zanimanje: knjigovezac u DES-u

b.) Transkript razgovora

V: U porodici, kako ćeš reći, *ti* ili *vi*? [Slobodno govorite na glas.

I: Mrzi me!

T: Moraš.

V: Pa, ne morate, ako nećete.

T: U stvari, ne moraš...] A-ha. U mojoj porodici, sa starijom sestrom, slabo govori gest, a više ... (znak za pričati) priča. Sa svima priča.

V: [Ah, dobro, samo sam to htela da kažem, da koristi gest i da govori, ako može da govori.

T: A-ha. (prevodi mu) Kaže, zavisi, ne može kad više njih u isto vreme kad mu priča. Ili kad mu je neko iza leđa, logično.]

V: Kako ćeš reći u razgovoru sa mamom ili sa tatom, *ti* ili *vi*?

T: *Ti*. Ili kaže *Alo. Alo, mama!*

V: A, kada se obraća nekom čoveku koji ne čuje?

T: (prevodi)... (prema voditeljki) A da ga poznaje ili ne poznaje?

V: Da ga, recimo, poznaje.

T: (prevodi) Ja kažem na *ti*. Kažem: „Pa, gde si *ti* sad?“. Zavisi, mladima na *ti*, a starijima na *vi*.

V: A, ako nekoga ne poznaje?

T: *Vi*.

V: A zbog čega?

T: Pa, zato što ne poznaje, tek se upoznajemo.

V: Ali, zašto baš *vi*? Ko ga je to naučio?

T: Video je na televiziji, i u porodici, pratio sam kako ko s kim priča. Nekad ga je i sestra učila.

V: Kako kaže sestrama, *ti* ili *vi*?

T: Na *ti*. Ili po imenu.

V: A kako kaže rođacima, recimo, teći, tetki?

T: I jedno i drugo.

V: I jedno i drugo. A od čega to zavisi. Kad će reći *ti*, a kad će reći *vi*? Na primer, kome kaže *vi*?

T: One koje svaki dan viđam, njima govorim *ti*, a one koje slabije, koje ne poznajem, njima *vi*.

V: A babama i dedama?

T: Na *vi*.

V: Jeste u bliskom odnosu ili ne?

T: Prva liga bliski.

V: A opet kaže *vi*?

T: Da.

V: Kako kaže kumovima?

T: Na *ti*.

V: A prijateljima? Recimo, u organizaciji.

T: Na *ti*. Na *ti*.

V: Recimo, kada je krenuo na višu školu, kako je govorio profesorima?

T: Na *ti*. Kaže, ja sam neozbiljan.

V: A kolegama?

T: Kaže, dekanu bi rekao *gospodine*, a profesorima na *ti*.

V: A-ha. A dekanu bi rekao *ti* ili *vi*?

T: *Vi*.

V: A asistentima?

T: Na *vi*.

V: A profesorima na *ti*?

T: Pa, kaže, profesori nisu opasni.

V: Nekom nepoznatom prolazniku na ulici kako kaže *ti* ili *vi*?

T: Zavisi od toga da li je mlad ili star, da li je ta osoba mlada ili stara.

V: A, milicioneru?... Izvolite ili izvoli.

T: Ništa ne razgovara. Ne komuniciraju... Ako on mene nešto pita, odnosno, ako mi kaže, ja mu samo dam (znak davanja).

V: A taksisti?

T: Ništa, samo mu pokažem adresu. A-ha. (on joj govori) Njega jako mrzi da priča, pa onda on ide kraćim putem.

V: A frizeru?

T: *Vi*

V: Komšiji nekom?

T: Pa, starijima, babama, dedama... A-ha, dobro. Dobro. Kaže, svojim prijateljima govori na *ti*. (Prevodi). Aha, znači, starijima na *vi*, mlađima na *ti*.

V: A kad dođe poštar da mu donese pismo, kako mu kaže, *ti* ili *vi*? *Hvala Vam*, ili *hvala ti*?

T: Ništa ne kažem. Uzme i skloni. (govori joj) Sestra i... uglavnom. Da.

V: A kad dođe majstor? *Popravi mi*, ili *popravite mi*?

T: Ništa. Sestre komuniciraju. (govori joj) Kaže, eventualno kaže *hvala* i tako to.

V: *Hvala Vam* ili *hvala ti*?

T: Samo *hvala*.

V: A, da li neko njega zove *vi*?

T: Da.

V: A ko na primer?

T: U firmi, na primer mušterija i ... na primer, isto tako neke nepoznate osobe, na primer, policajac ili poštar.

V: A da li poznaješ nekog ko govori gestom, a da ti kaže *vi*?

T: M-m (= Ne).

V: Svi govore *ti*?

T: Da.

V: Dobro, zato što se svi poznaju, ili zato što se druži sa mladima?

T: Pa, i jedno i drugo. On je vrlo popularan, on je zvezda. Druži se i sa starijima i sa mlađima.

(smeh)

V: A, baba i deda, kako mu kažu, *ti* ili *vi*?

T: *Ti*, uvek.

V: Direktor, na poslu, kako mu kaže?

T: Na *vi*. (međusobno govore) Ti njemu kažeš *ti* (prema ispitaniku), a on njemu *vi* (u kameru). Ozbiljno ti kažem, ne lažem.

V: Iako je neozbiljan.

(smeh)

V: Kako su mu nastavnici govorili? U višoj školi.

T: Na *vi*.

V: On njima *ti*, a oni...

T: (prevodi mu bez glasa) ti njima *ti*, a oni tebi *vi*? (u kameru) Pa, normalno.

V: A asistenti?

T: Na *vi*. (govori joj) Pa, dobro, neki put možda i na *ti*.

V: A dekan?

T: Na *vi*. Kaže, retko ga je i i viđao, možda ga je dva puta sreo.

V: Sad ćemo da se pozdravljamo. Kako se pozdravlja sa mamom i tatom? Da li koristi gest ili...?

T: *Zdravo*. Ne koristi gest. Samo kaže *zdravo*.

V: A sa sestrama?

T: Isto. Nekad kaže *ćao*, nekad *zdravo*.

V: A kada koristi gestovni pozdrav?

T: A, na primer u firmi. To je počeo da koristi kada se zaposlio. Kad je imao osamnaest godina, onda...

V: To je video od kolega?

T: Da.

V: A da li koristi još neki pozdrav, *dobro jutro*, *dobro večer*?

T: Retko.

V: A kad?

T: Starijim ljudima, preko šezdeset godina.

V: A ti stariji ljudi, jel oni koriste taj gest?

T: Gluvi da. (govori joj) Ah, kaže, ovaj, ali zavisi... a-ha, neki put kad hoće da se našali sa tim starijim ljudima on kaže, kad je veće, kaže *dobro jutro* ili *dobar dan*.

V: A kako tebe pozdravljaju u porodici? Da li ti kažu *zdravo* ili koriste gest?

T: *Zdravo* ili *ćao*.

V: Znači, bez gesta?

T: Samo tako. Bez gesta. A mama mu i ovako kaže. (pokazuje rukom, savijajući prste zajedno nekoliko puta, kao deci *pa-pa*)

V: A kako, recimo, u školi, kako ste se pozdravljali? Sa učenicima.

T: Rukuju se. Uglavnom se rukuju.

V: A sa učiteljima, nastavnicima?

T: *Zdravo*, isto.

V: A, kako? Koji je znak tačno?

T: (prema ispitaniku) *Doviđenja*? A-ha. (prema kameri) Samo govori. (govori joj) A-ha, neki put, kad prođe direktor, on neće da mu se javi.

(smeh)

V: Taksisti, kad uđe, kako se pozdravlja?

T: Samo kaže *zdravo*.

V: A sa komšijom?

T: *Zdravo, komšija*, bez gesta, samo kaže *zdravo, komšija*.

V: Kako zove mamu i tatu?

I: (pokazuje znake za mama i tata)

V: Samo glasom?

T: A, u društvu, onda govori *ćale* i *keva*.

V: A-ha, kako kaže *keva*?

T: Kao *mama*, isti je gest.

V: A *ćale*?

T: A *ćale* isto kao *tata*...

V:...samo drugačiji pokret ustima, a-ha.

V: A sestre?

T: Po imenu. Olju i Lelu.

V: Imaju neki nadimak?

T: To su nadimci. *Olja* je *Olga*, nju znamo, a *Lela* je *Olivera*.

V: A gestom, znakovi rukama za *Olja* i *Lela*?

T: Neki put kaže samo mlađa ili starija sestra, ali ne koristi... (Ilija im skreće pažnju, pa pričaju njih troje međusobno. Ilija dobacuje da ima nadimak rukama za Olgu.)

T: A, Steva ne dozvoljava da se koristi taj nadimak za Olju. Ali, Steva ne koristi, on sestre zove po imenu.

V: U školi, kako zove svoje drugove?

T: Po prezimenu. Na primer, ako se desi da u društvu ima dve osobe što imaju isto ime, onda ih zove po prezimenu. Ali, ne zove sve tako, nego samo one koji imaju ista imena.

V: A kako zove svoje nastavnike, profesore, učitelje?

T: *Nastavniče, profesore*...

V: A direktora?

T: Nikako, nije ga zvao...

V: A da li nekom kaže *gospodine* ili *gospođo*?

T: Ne.

V: Ni starijima, onima preko šezdeset?

T: Ne. (govori joj) Jednom je rekao... A-ha, da! Ovaj, jednom prilikom sam mu ja... on je pitao kako da oslovi jednu ženu koja je bila u Centru, kad su bili neki dani vina, ili tako nešto, pa sam ga učila kako da kaže *gospođo*, ili *damo*. Jedina situacija kada je rekao *gospođo* i nikad više.

V: Znači nije znao kako da je oslovi?

T: Da.

V: Kako njega? Da li je tebe neko oslovio sa *gospodine*?

T: Ah, u restoranu. *Gospodine Borišev* ga je oslovio. A-ha, a ustvari to se nije odnosilo na njega nego na tatu njegovog (pričaju međusobno). A-ha, i njega i tatu je oslovio, pitao je šta će da popiju ... konobar... u restoranu.

V: Ima još nešto da doda?

T: Ne.

I: Jel ste već ugasili?

V: Ne.

T: A-ha, kaže, nekim ljudima na ulici, to jest, ako ga neki ljudi nešto pitaju, on ne odgovara ništa, pošto, ovaj, uglavnom se pravi da ih nije čuo, ne reaguje.

V: A što?

T: Mrzi ga da priča. Teško mu je da govori. Brzo potroši gorivo svoje.

V: A jel mu lakše da govori ili da koristi gest?

T: Da koristi gest. (govori joj) Nije izgubio glas, kaže, mora da nastavi da govori, da bi ga očuvao, ali lakše mu je da priča gestom.

V: A, jel bi voleo da više ljudi koristi gest? Da li bi mu to bilo lakše da se sporazumeva sa mnom, u Udruženju...

T: Kaže da bi to bilo super.

(Ilija im skreće pažnju, pa pričaju njih troje međusobno. Ilija je van vidokruga.)

T: Ilija predlaže da bi bilo dobro da svi ljudi na svetu govore gestom. Kaže Steva: „Pola je dovoljno“.

Dodatak br. 5: Objašnjenje transkripta

- V voditelj intervjua
- I ispitanik
- T tumač
- [] tekst u uglastim zgradama je sporedan tekst
- () tekst u oblim zgradama opisuje spoljašnje aspekte razgovora
- ... tri tačkice označavaju prekid misli/rečenice, nedovršenu rečenicu
- *I* kurzivom su obeleženi termini za pozdravljanje i oslovljavanje koje koriste učesnici u razgovoru
- I K A reč ispisana velikim slovima označava reč spelovanu prstima, što je pojašnjeno u zagradi koja sledi “(daktilologija)”

Dodatak br. 6: Upitnik Ivone Vasić korišćen u istraživanju govornog ponašanja predstavnika savremenog srpskohrvatskog jezika u situaciji obraćanja

I

- (a) Koji ćeš zamenicu koristiti u razgovoru sa?
 (b) Koji će zamenicu upotrebiti u razgovoru sa tobom?

- 1 – sigurno *ti*
 2 – verovatno *ti*
 3 – možda *ti* možda *vi* (navedi situaciju)

 4 – verovatno *vi*
 5 – sigurno *vi*

II

- (a) Koji ćeš pozdrav upotrebiti prilikom susreta sa?
 (b) Koji će pozdrav upotrebiti prilikom susreta sa tobom?

III

- (a) Koji ćeš oblik oslovljavanja upotrebiti u razgovoru sa?
 (b) Koji će oblik oslovljavanja upotrebiti u razgovoru sa tobom?

	sigurno	verovatno	možda	možda
titula, zvanje, etiketa za društveni status ili ulogu				
Ime				
Prezime				
Ime i prezime				
Nadimak				
Situacija:				

Dodatak br. 7: Adaptirani upitnik korišćen pri istraživanju govornog ponašanja predstavnika gestovnog govora pri pozdravljanju i oslovljavanju

I Podaci o ispitaniku:

Pol: ž m

Godina rođenja:

Obrazovanje:

Zanimanje:

II Lične zamenice za drugo lice jednine

1. Kako ćeš reći, Ti ili Vi, u razgovoru sa...?
2. Kako će reći u razgovoru sa tobom, Ti ili Vi?

- Sigurno Ti
- Verovatno Ti
- Možda Ti, možda Vi (navedi situaciju)
- Verovatno Vi
- Sigurno Vi

III Pozdravi

3. Koji ćeš pozdrav upotrebiti prilikom susreta sa.....?
4. Koji će pozdrav upotrebitiprilikom susreta sa tobom?

- Sigurno *zdravo*
- Verovatno *zdravo*
- Možda *zdravo*, možda *dobar dan* (navedi situaciju)
- Verovatno *dobar dan*
- Sigurno *dobar dan*

IV Etikete za oslovljavanje

5. Kako ćeš osloviti, nazvati osobu u razgovoru sa.....?
6. Kako će tebe osloviti, nazvati osobu u razgovoru

	sigurno	verovatno	možda	možda
Titula, zvanje, etiketa za društveni status ili ulogu				
Ime				
Prezime				
Ime i prezime				
Nadimak				
Situacija:				

Situacije:

1. U porodici i bliskom okruženju: majka, otac, stariji/mlađi brat, starija/mlađa sestra, baba, deda, ujak, ujna, stric, strina, tetka, teća, kum, prijatelj (muško-žensko, stariji-mlađi) I dr.
2. Na fakultetu: asistent, profesor, student (muško-žensko, stariji-mlađi), nenastavno osoblje i dr.
3. Ostale situacije: prijatelj, bibliotekar, nepoznati prolaznik na ulici (muško-žensko, stariji-mlađi), prodavac, milicioner, konobar, kondukter, taksista, administrativni službenik, lekar, blagajnik, frizer, krojač, sused (muško-žensko, stariji-mlađi), poštar, majstor u kući i dr.
4. Specifične situacije: udruženja, kao što su Novosadsko udruženje studenata sa invaliditetom, Organizacija gluvih i nagluvih Novoga Sada i ostale slične organizacije; časovi pantomime i dr.

Dodatak br. 8: Zapisnik sa Sastanka o uvođenju gestovnog govora na Univerzitet, 21. jula 2004. godine u Svečanoj sali Rektorata Univerziteta u Novom Sadu

Na osnovu evaluacije osnovnog kursa gestovnog govora i školice srpskog jezika za 5 mladih sa oštećenjem sluha organizovanih u letnjem semestru školske godine 2000-2001, rezultata Škole *Hoću da ti kažem!* i konteksta u kome su se ove aktivnosti odvijale, pokazalo se:

1. da postoji veliko interesovanje za učenje gestovnog govora među studentima koji čuju,
2. da je prisutna nesamostalnost u odlučivanju za učenje gestovnog govora među studentima sa oštećenjem sluha, nezainteresovanost i strah
3. da su polaznici zadovoljni radom Škole i da žele da nastave učenje gestovnog govora
4. da su se struktura i podaci o broju studenata sa oštećenjem sluha u višim školama i na fakultetima u Novom Sadu u međuvremenu promenili (NSUSH trenutno raspolaže podacima o 6 studenata koji čitaju sa usana i među kojima ne postoji zainteresovanost za učenje gestovnog govora ili je prisutan strah da će usvajanjem gestovnog jezika izgubiti sposobnost oralnog govora.)
5. da nestandardizovanost gestovnog jezika na govornom području srpskog jezika, nedostatak stručne literature, otežan pristup stranoj literaturi i nedovoljna informisanost o razvoju metodologije učenja i proučavanja gestovnog govora otežavaju rad na osmišljavanju programa, metodologije nastave, i u vezi s tim, pojavilo se pitanje nastavnog kadra na akademskom nivou, nivoa stručnosti polaznika i dužine trajanja kursa, i s tim u vezi
6. da se efekti ovog kursa mogu porediti sa efektima nastave egzotičnih jezika bez
 - a. definisanog statusa gestovnog govora i usaglašavanja stavova među korisnicima gestovnog jezika i stručnjacima u oblasti rehabilitacije i obrazovanja osoba sa smanjenom sposobnošću sluha i govora o sferi njegove upotrebe,
 - b. organizovanja obuka za govornike svih uzrasta i za prevodioce

c. i informisanja javnosti o postojećim uslovima i mogućnostima rehabilitacije, obrazovanja, zapošljavanja i dr.

S obzirom na ove činjenice, tim okupljen oko škole HOĆU DA TI KAŽEM! odlučio je da organizuje sastanak sa predstavnicima gradske organizacije, Omladinske sekcije gluvih i nagluvih Novog Sada, pokrajinskog Saveza i Saveza gluvih i nagluvih Srbije i Crne Gore, Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije, Defektološkog fakulteta u Beogradu i Univerziteta u Novom Sadu, na kome bi bila razmotrena sledeća pitanja:

- u kom pravcu usmeriti (dalji) rad na učenju gestovnog govora,
- koji se koraci mogu preduzeti na akademskom nivou,
- da li nastaviti sa kursevima i u kom obliku, i u skladu s tim,
- kakav bi bio njihov status na Univerzitu u Novom Sadu?

Sastanak je održan **u sredu, 21. jula 2004. godine od 17 do 19 sati u Svečanoj sali Rektorata**. Prisustni su bili:

1. Gordana Nikolić, koordinator Tela za reformu obrazovanja dece sa posebnim potrebama pri odeljenju za strateški plan i razvoj Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije
2. prof. dr Fuada Stanković, rektor Univerziteta u Novom Sadu
3. Milosav Jovanović, predsednik Saveza gluvih i nagluvih Srbije
4. Radoman Kujović, generalni sekretar Saveza gluvih i nagluvih Srbije
5. Mirko Knežević, predsednik Saveza gluvih i nagluvih Vojvodine
6. Dragan Marković, predsednik Organizacije gluvih i nagluvih Novog Sada
7. članovi tima Škole: Boris Popov, Miodrag Počuč, Milica Ružičić, Svetlana Nešić i Milica Bracić
8. predavači u Školi: Ivana Marković, Vera Jovanović
9. polaznici Škole koji su pokazali interesovanje da se priključe Timu: Tamaš Tot, Marija Trubint, Ava-Marija Zdravković i Miroslav Vladetić

Tok sastanka

Prof. dr Fuada Stanković je na početku sastanka izrazila zadovoljstvo što NSUSH radi na širenju svesti na Univerzitetu o položaju i potrebama studenata sa invaliditetom za koje se do 2001. nije ni znalo, što u tome saraduje sa drugim organizacija, ima, pri tome, podršku mnogih organizacija i institucija, i što su došle na red konkretne aktivnosti kao što su Škola, transliteracije englesko-srpskog rečnika na Brajevo pismo, podrška studentima u obezbeđivanju literature i pokretanje pitanja pristupačnosti.

Nakon toga Svetlana Nešić, jedna od koordinatorki Škole, predstavila je dosadašnje aktivnosti Tima za učenje, proučavanje i promovisanje gestovnog govora za jedan od jezika sredine, rezultate obeju škola i uvela prisutne u temu sastanka.

Milica Mima Ružičić, član Tima i jedan od autora projekata, ukazala je na to da su se organizatori sva tri kursa suočili sa činjenicom da studenti sa oštećenjem sluha zaziru od učenja gestovnog govora, da je primećen strah i da su u nekoliko situacija roditelji uticali na njihovu odluku da ne pohađaju kurs. Kao uzrok ovoj pojavi, navela je nedefinisan status gestovnog govora usled neusaglašenosti njegovih govornika i stručnjaka iz oblasti surdopedagogije i rehabilitacije o tome treba li on da se koristi ili ne i, ako treba, koja je sfera njegove upotrebe. Postavila je pitanje šta u vezi s tim mogu uraditi organizacije koje zastupaju interese osoba sa oštećenjem sluha i govora i šta se može uraditi na Univerzitetu, s obzirom da su se autorke programa u jednom trenutku suočile s činjenicom da nastava u školi podseća na učenje nekog od egzotičnih jezika koji, pri tom, nije standardizovan i da nema kadra koji bi ga mogao prenositi, te da se, s obzirom na sve ovo razmišljalo o tome da neko od članova Tima provede izvesno vreme na Galodet univerzitetu u Americi ili na nekom od evropskih univerziteta, na kojima se školuju osobe koje ne čuju, i uči gestovni jezik.

Generalni sekretar Saveza gluvih i nagluvih Srbije insistirao je na: neophodnosti poboljšavanja komunikacije gluvih i nagluvih osoba sa institucijama i na tome da bi se uvođenjem Zakona o gestovnom govoru regulisala mnoga pitanja i istakao da država treba da stane iza toga, a da svugde gde je to moguće treba da se stvaraju kadrovi osposobljeni za tumačenje gestovnog govora, da je standardizacija jezika polazna tačka za buduće generacije, da se bez organizacija ništa ne može, da treba organizovati

simpozijum na kome bi bili prisutni i ljudi iz ministarstava i gluvi pojedinci i Tim pri Ministarstvu, jer od države treba da potekne intervencija, a naučna osnova za proučavanje gestovnog govora treba da bude na Univerzitetu i pozvao Univerzitet da 10 najboljih polaznika Škole pošalje na kurs u organizaciji Saveza gluvih i nagluvih Srbije i da pokrije troškove njihove obuke.

Predsednik Saveza gluvih i nagluvih Srbije nije siguran koliko studenti mogu da iskoriste znanje/teoriju u praksi, s obzirom da ne postoje terminološki sistemi iz mnogih oblasti i da na tome stručnjaci treba da rade u saradnji sa osobama koje ne čuju. Bio je zbunjen pitanjem o svrsishodnosti budućnosti Škole i rekao da organizatori treba da definišu šta njome žele postići i kako i kome ona treba da bude namenjena, a činjenica je da gluvih nema na univerzitetima, da je jedan od uzroka tome što je naš gestovni govor jako siromašan u odnosu na srpski govorni jezik i da ga mogu unaprediti oni koji poznaju različitu terminologiju. Teško je pratiti predavanja na visokom nivou stručnosti bez postojanja gestova. Uz to, govornici su prinuđeni da ih sami izmišljaju.

Gđa Gordana Nikolić, defektolog, surdopedagog, donedavno direktor Škole «Stefan Dečanski» u Beogradu za osnovno obrazovanje dece oštećenog sluha, sada koordinator Tela za reformu obrazovanja dece sa posebnim potrebama pri odeljenju za strateški plan i razvoj Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije da se škola Hoću da ti kažem! odlično oslanja na stranu praksu, da je metodološki fantastična, ali da je u našoj sredini, s obzirom na postojeće stanje, virtuelna. Postavlja se pitanje gde su ti studenti koji ne čuju i zašto ih nema?! Jedan od osnovnih razloga je taj što gestovni govor nije dostupan deci koja ne čuju, ne uči se u školama, zabranjivan je, a istraživanja pokazuju da se deca bolje kognitivno snalaze ukoliko ga savladaju, on omogućava veći kapacitet intelektualnog razvoja i da će trend koji trenutno vlada u svetu pomoći da to prihvatimo, da studenti i Univerzitet sva ova pitanja ne mogu da reše sami, ali da treba održati put kojim smo krenuli, da u organizacijama, savezima i institucijama ne postoji sistematski pristup, da se na univerzitetskom nivou može pomoći standardizaciji gestovnog jezika, kampanjama i javnim nastupima, posetama organizacijama, školama i drugim institucijama uticati na to da gestovni govor postane obavezan i kao predmet i kao jezik, najpre u specijalnim školama, da treba stvarati odnos prema gestovnom govoru i razbijati strah, kao i to da je odlazak na Galodet univerzitet odlična ideja.

Prof. dr Fuada Stanković, sa stanovišta posmatrača, zaključila je da bi se u ovom trenutku gestovni govor mogao smatrati veštinom i da treba organizovati *treninge*. Istakla je da promene dolaze sa univerziteta, s obzirom na najveću informisanost o tokovima i da tako treba da bude. Navela je primer uvođenja specijalističkih i sada doktorskih rodnih studija i šestomesečnog seminara na temu «Romski jezik i kultura», zbog kojeg će dolaziti stručnjaci iz sveta jer ih mi nemamo. Jezik je nestandardizovan i nema kadra na akademskom nivou, zbog čega nije moguće organizovati studije i oformiti Katedru, ali je moguće organizovati seminare i *treninge*. Treba praviti emisije i neko se mora baviti roditeljima, a država treba da radi na tome da se poznavaoци gestovnog govora zapošljavaju u javnim službama: sudovi, opštine i sl. koji bi bili na usluzi osobama koje ne čuju.

Miodrag Počuč, koordinator NSUSH-a, obazrevši se na vlastito iskustvo školovanja i na iskustvo NSUSH-a u radu sa mladima koji ne čuju, zaključio je da se sa školom mora nastaviti, da pri Filozofskom fakultetu treba formirati grupu lingvista koja bi radila na standardizaciji gestova i stvaranju terminologije u saradnji sa osobama koje koriste gestovni govor. U protivnom bismo izgubili kontinuitet i 60 ljudi, među kojima bi mnogi mogli da budu personalni asistenti. A da je, s druge strane neophodno reformisati sistem u način obrazovanja osoba koje ne čuju, pre svega uvesti četvorogodišnje obrazovanje u školama za gluve osobe i prekinuti dosadašnju praksu da defektolozi deci u stručnim školama predaju stručne predmete, što se sve odražava na znanje i stručnost i onemogućava dalje obrazovanje.

Na kraju je zaključeno da se sa obukom treba nastaviti, uz uključivanje dosadašnjih polaznika u Tim, da treba razmotriti mogućnost obezbeđivanja stipendije za jednog člana Tima na Galodet univerzitet, da treba raditi na proučavanju gestovnog govora i njegovoj standardizaciji i da, u vezi s tim, Univerzitet u ovom trenutku može da pruži podršku u nabavci stručne literature.

Na osnovu rezultata evaluacije može se zaključiti da su ciljevi projekta gotovo u potpunosti ostvareni. Naime, među studentima Novosadskih fakulteta i viših škola, još 15 studenata, pored dosadašnjih 18, dobilo je uverenje o položenom produžnom kursu

gestovnog govora, čime je postignuto to da gestovni jezik bude uveden u Akademske okvire u vidu personalne asistencije i prevođenja studentima i univerzitetskim radnicima sa smanjenom sposobnošću sluha i/ili govora. Sakupljanjem građe u vidu članaka, internet sajtova, istraživanja, brojne literature i seminarskih radova polaznika dodatno je pružen podsticaj proučavanju gestovnog govora kod nas, dok je istovremeno šira javnost, pre svega škole u Novom Sadu, informisana o istoj temi. Pored toga, uspostavljeni i učvršćeni kontakti i saradnja sa OGNS-om i Omladinskom organizacijom gluvih Novog Sada, te velika podrška Univerziteta u Novom Sadu, omogućuju i ohrabruju korak ka kontinuiranom daljem radu na zajedničkom uticaju na položaj gestovnog jezika u našoj zemlji, njegovu standardizaciju i prihvatanje u obrazovnom sistemu.